

ISSN 2616 - 8944

**МТД «ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ ВА САНЪАТИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА»**

ФАРҲАНГ ВА САНЪАТ

**ГОУ «ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ ИМЕНИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ»**

КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО

**SEI «TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS
NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA»**

CULTURE AND ART

№1

ДУШАНБЕ -2020

МДТ «ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ ВА САНЪАТИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА»

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Сармуҳаррир:

Низомӣ Муҳриддин Зайниддин - доктори илмҳои филологӣ, ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Муовини сармуҳаррир:

Амиров Рачабмад - номзоди илмҳои педагогӣ, профессор, ноиби ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

6D020400 - ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА 6D090600 - ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Бирџенюк Григорий Михайлович - доктори илмҳои педагогӣ, доктори илмҳои фарҳангшиносӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти иҷтимоӣ – фарҳангии Донишқадаи давлатии фарҳанги Санкт- Петербург ба номи Н. К. Крупская

Раҳимов Саъдулло Ҳайруллоевич - доктори илмҳои фалсафа, мудири шуъбаи фалсафаи фарҳанги Институти фалсафа, сиёсатиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Додхудоева Лариса Назаровна - доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостониносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Мираҳмедов Фарҳод Мақсудович - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, ноиби ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» оид ба таълим

Латифзода Диловар Назришо - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мушовири ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири кафедраи робитаҳои байналмилалии Донишқадаи давлатии фарҳанги Челябинск

Ҳалимов Неъматулло - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фарҳангшиносӣ ва осорхонашиносии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

6D041600 - САНЪАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР, КИНО, САНЪАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Низомов Аслиддин Низомович - доктори илмҳои санъатиносӣ, и.в. профессори кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Улмасов Фирӯз Абдушукуровиҷ - доктори илмҳои санъатишиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Абдурашидов Абдували - номзади илмҳои санъатишиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Нарзуллоев Баҳрулло Хайруллоев - номзади илмҳои педагогӣ, ноиби ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» оид ба корҳои эҷодӣ

Одиназода Бахтиёр Эмомалӣ - номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректори Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон оид ба илм ва корҳои эҷодӣ

Таваров Муҳамадулло Султонов - номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи маҳорати актёрии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Қлычева Назокат - сармутахассиси Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии фарҳанг ва санъати Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

6D091000- ИТТИЛООТӢ - КИТОБДОРӢ ВА 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабов - доктори илмҳои таърих, профессор, декани факултаи таърих ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон

Холов Бозорбой Сайфуллоев - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, декани факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Шосаидзода Сафар Ҳасан - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ёвари ректори Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Бобочонова Раънохон Маҳмудовна - доктори илмҳои филологӣ, устоди кафедраи журналистикаи телевизиони МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Муъминҷонов Зулфиддин - доктори илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултаи режиссура, кино ва телевизиони МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Масъулони ҷоп:

Рӯзиев Додочон

Раҳмонов Абдусаттор

Таҳриру такмили матнҳо:

Азизова Ширинмоҳ

Холов Меҳриддин

Г О У «Т А Д Ж И К С К И Й Г О С У Д А Р С Т В Е Н Н Ы Й И Н С Т И Т У Т К У Л Ь Т У Р Ы И И С К У С С Т В И М Е Н И М И Р З О Т У Р С У Н З А Д Е»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор:

Низоми Мухриддин Зайниддин - доктор филологических наук, ректор ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Заместитель главного редактора:

Амиров Раджабмад - кандидат педагогических наук, профессор, проректор по научной работе и международных отношений.

ЧЛЕН РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

6D020400 - КУЛЬТУРОЛОГИЯ И 6D090600 - СОЦИАЛЬНО - КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Бирженюк Григорий Михайлович - доктор педагогических наук, доктор культурологии, профессор, заведующий кафедрой социально-культурной деятельности Санкт - Петербургского государственного института культуры имени Н. К. Крупской

Рахимов Садулло Хайруллоевич - доктор философских наук, заведующий отделом философии культуры Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана

Додхудоева Лариса Назаровна - доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониш Национальной академии наук Таджикистана

Мирахмедов Фарход Максудович - кандидат педагогических наук, доцент, проректор по учебной работе ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Латифзаде Диловар Назришо - доктор педагогических наук, профессор, советник ректора Таджикской национальной консерватории имени Т. Саттарова

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом международных отношений Челябинского государственного института культуры

Халимов Негматулло - кандидат педагогических наук, доцент кафедры культурологии и музееведения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

6D041600 - ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА, ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ).

Низомов Аслиддин Низомович - доктор искусствоведения, и.о. профессора кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Ульмасов Фируз Абдушукурович - доктор искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Абдурашидов Абдували - кандидат искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Нарзуллоев Бахрулло Хайруллоевич - кандидат педагогических наук, проректор по творческой работе ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Одиназода Бахтиёр Эмомали - кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и творческой работе Таджикского государственного института изобразительного искусства и дизайна

Таваров Мухамадулло Султонович - кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры актёрского мастерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Клычева Назокат - главный специалист Научно - исследовательского института культуры и искусств Министерства культуры Республики Таджикистан

6D091000 - ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Мухиддинов Сайдали Раджабович - доктор исторических наук, профессор, декан факультета истории и международных отношений РТСУ

Холов Бозорбой Сайфуллоевич - кандидат педагогических наук, доцент, декан факультета библиотечно-информационной деятельности ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Шосаидзода Сафар Хасан - кандидат педагогических наук, доцент, помощник ректора Таджикского государственного института языков имени С. Улугзаде

Бободжанова Ранохон Махмудовна - доктор филологических наук, преподаватель кафедры журналистики телевидения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Муминджонов Зулфиддин - доктор филологических наук, доцент, декан факультета режиссуры, кино и телевидения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Ответственные

за подготовку к печати:

Рузиев Додожон

Рахмонов Абдусаттор

Редакция и корректура:

Азизова Ширинмох

Холов Мехриддин

SEI «TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA»

EDITORIAL BOARD

Chief Editor:

Nizomi Muhridin Zainiddin - Doctor of philological sciences, Rector of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Deputy editor in chief:

Amirov Rajabmad: - candidate of pedagogical sciences, professor vice rector in science affairs and international relationship

MEMBER OF THE EDITORIAL BOARD:

6D020400 - CULTUR STUDIES AND 6D090600 - SOCIO- CULTURAL ACTIVITIES

Birzhenuk Gregory Michailovich - Doctor of pedagogical sciences, Doctor of culture studies sciences, professor, head of the social and cultural activities department of the St. Petersburg State Institute of Culture named after N. K. Krupskaya

Rahimov Saadullo Khairulloevich - Doctor of philosophical sciences, head of the philosophy and culture department of the Institute of Philosophy, Political science and Law, named after A. Bahouddinov of the Academy national of Sciences of the Tajikistan

Dodkhudoeva Larisa Nazarovna - Doctor of historical sciences, professor head of the ethnography department of the Institute of History, archeology and ethnography named after Ahmadi Donish of the Academy national of Sciences of the Tajikistan

Mirakhmedov Farhod Maqsuddinovich - candidate of pedagogical sciences, docent, Vice Rector for Education of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Latifzoda Diloar Nazrisho - Doctor of pedagogical sciences, professor adviser Rector of the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov

Safaraliev Bozor Safaralievich - Doctor of pedagogical sciences, head of the International relationship department of Chelyabinsk State Institute of Culture

Halimov Nematullo - candidate of pedagogical sciences, docent of the department of the culture studies and museum management of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

6D041600 - ART STUDIES (MUSICAL, THEATRICAL, GRAPHIC, DANCING, CINEMATOGRAPHY)

Nizomov Asliddin Nizomovich - Doctor of Art sciences, professor assistant of the department of History and theory of music of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Ulmasov Firuz Abdushukurovich - Doctor of Art studies, docent of the History and theory of music department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Abdurashidov Abduvali - candidate of Art studies, docent of the History and theory of music department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Narzulloev Bahrullo Khairulloevich - candidate of pedagogical sciences vice Rector for creative affairs of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Odinazoda Bakhtiyor Emomali - candidate of historical sciences, docent vice Rector in science and creative affairs of the Tajik State Institute of Graphic arts and design

Tavarov Muhamadullo Sultonovich - candidate of historical sciences, senior teacher of the acting art department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Qilicheva Nazokat - head specialist of the Institute of Scientific and Research of Culture and Arts, the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan

6D091000 - INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND 6D050400 - JOURNALISM

Muhiddinov Saidali Rajabovich - Doctor of historical sciences, professor dean of the History and International relationship faculty of the RTSU

Kholov Bozorboi Saifulloevich - candidate of pedagogical sciences, docent, dean of the librarianship and booking management faculty of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Shosaidzoda Safar Hasan - candidate of pedagogical sciences, assistant Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

Bobojonova Ranohon Mahmudovna - Doctor of philological sciences, lecturer of the television journalist departament of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Muminjonov Zulfiddin - Doctor of philological sciences, docent, Dean of the Faculty of directing, cinema and television of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

**Responsible for
preparation for
printing:**

**Ruziev Dodojon
Rahmonov Abdusattor**

Editing and corrector:

**Azizova Shirinmoh
Kholov Mehridin**

МУНДАРИЧА

ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Низомӣ М. З.	Таълимоти ахлоқи Абдурраҳмони Ҷомӣ дар маснавиҳои “Ҳафт авранг”.....	11
Усмонзода Х. У., Назар М. А.	Баҳси муосири концептуалӣ дар мавзӯи адолат.....	24
Абдукодирзода С.	Истишод ба қасси машҳури анбиё ва ҳикоят дар “Тафсири Ҳусайнӣ” - и Ҳусайн Воизи Кошифӣ.....	38
Қурбонов С.	Таърих ва анъанаҳои хоси ҷашни Сада.....	47
Алии М. Х.	Нусхаҳои қалами мероси адабии Абдулҳайи Мучахарфӣ.....	55
Собир Қ. Н.	Омилҳои пайдоиши қарахтӣ дар санъати актёрӣ ва роҳҳои баргараф намудани онҳо.....	61
Ғоибов А. А.	Фарҳанги омӯзиши суннатӣ ва нақши он дар таҳаввули афкори ҷомеа.....	68
Зарипов Х. С.	Нақши зиёиён дар рушди фарҳанги миллий.....	75
Насибова М. Т.	Ҷашни Наврӯз ва махсусиятҳои таърихӣ он.....	82

САНЪАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР, КИНО, САНЪАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Нарзуллоев Б. Х., Холов П.	Заминаҳои этнопедагогии ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии муסיқӣ.....	87
Табаров М. С.	Татбиқи достонҳои «Шоҳнома» дар сахнаи тоҷик.....	101
Сафизода М. С.	Муסיқии суннатӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон.....	103

ИТТИЛОӢ - КИТОБДӢ ВА ЖУРНАЛИСТИКА

Муъминҷонов З., Муллоева Н.	Марҳилаҳои рушди телевизион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	110
Бобомуродов Ҷ.	Ҷойгоҳи марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ соҳаи китобдорӣ дар сиёсати миллии инноватсионӣ.....	117

ОГЛАВЛЕНИЕ

КУЛЬТУРОЛОГИЯ И СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Низоми М. З.	Нравственные учения Абдаррахмана Джами в поэмах «Хафт авранг».....	22
Усмонзода Х. У., Назар М. А.	Современные концептуальные споры о справедливости.....	36
Абдукодирзода А.	Истишход сказанию известного пророка и рассказы в “Тафсири Хусайни” Хусайна Воизи Кошифи.....	45
Курбанов С.	История, традиции и особенности праздника Сада.....	53
Алии М. Х.	Рукописное наследия поэта Абдулхая Муджахарфи.....	60
Собир К. Н.	Факторы появления апатичности в актёрском искусстве и пути их устранения.....	67
Гоибов А. А.	Традиционная обучающая культура и её роль в развитии общественной мысли.....	73
Зарипов Х. С.	Роль интеллигенции в развитии национальной культуры.....	80
Насибова М. Т.	Праздник Навруз и его исторические особенности.....	85

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА , ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ)

Нарзуллоев Б. Х., Холов П.	Этнопедагогические основы формирования профессиональной культуры студентов в музыкальных вузах....	92
Табаров М. С.	Интерпретация поэм «Шахнаме» на таджикской сцене.....	94
Сафизода М. С.	Традиционная музыка и её роль в современном обществе Таджикистана.....	108

ИНФОРМАЦИОННО - БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И ЖУРНАЛИСТИКА

Муминджонов З., Муллоева Н.	Этапы развития телевидения в Республике Таджикистан.....	115
Бобомуродов Дж.	Роль научно - исследовательских центров библиотечной сферы в инновационной национальной политике.....	123

CONTENTS

CULTUROLOGY AND CULTURAL ACTIVITIES

Nizomi M. Z.	The moral teachings of Abdurrahmoni Jomi in the poems "Haft avrang"	23
Usmonzoda Kh. U., Nazar M. A.	Modern conceptual disputes on justice.....	37
Abdukodirzoda S.	Istishhod the famous legend of the prophet and the stories in "Tafsiri Husaini" of Husain Voizi Koshifi.....	46
Kurbanov S.	The history of Sada and its traditions.....	54
Alii M. Kh.	Written works of literary heritage of Abdulhai Mujakharfi.....	60
Sobir K. N.	Factors of origin apathy in the art of acting and ways to overcome it.....	67
Ghoibov A. A.	The culture of traditional study and its role in development of society ideas.....	74
Zaripov Kh. S.	The role of the intelligentsia for development of national culture.....	81
Nasibova M. T.	Navruz holiday and its historical features.....	86

ART STUDIES (MUSIC, THEATER, CINEMA, FINE ART, DANCE, CHOREOGRAPHY)

Narzulloev B., Kholov P.	Ethno-pedagogical foundations of the formation of professional culture of students in music universities.....	93
Tabarov M. S.	Interpretation of "Shahname" poems on the tajik stage.....	102
Safizoda M. S.	Traditional music and its role in modern society of the Tajikistan.....	109

INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND JOURNALISM

Muminjonov Z., Mulloeva N.	Stages of television development in the Republic Tajikistan.....	116
Bobomurodov J.	The role of scientific and research centers of the library sphere in the innovation-national policy.....	123

УДК 82. 0:17 “16” (092)

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР МАСНАВИҲОИ “ҲАФТ АВРАНГ”

НизомӢ М. З.

МДТ “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи Мирзо Турсунзода”

Дар таълифоти ҳакимону файласуфони қадим ва асрҳои миёнаи Шарқу Ғарб ахлоқ яке аз се баҳши умдаи ҳикмати амалӣ ба ҳисоб меравад. Ба назари Насируддини Тӯсӣ, “мавзӯи ин илм (ахлоқ-М.Н.) нафси инсонӣ бувад, аз он ҷиҳат, ки аз ӯ афъоле ҷамилу маҳмуд ё қабеху мазмун содир тавонад шуд ба ҳасби иродати ӯ” [9, с. 39].

Аз ибтидои адабиёти форсии тоҷикӣ, бо шумули адабиёти қадим, масъалаи ахлоқ яке аз мавзӯҳои меҳвари адабиёт будааст. Дар эътиқодот ва аҷеи қадими ориёӣ низ дар мадди аввал инсон ва ахлоқи ӯ меистод. Хулосаи таълимоти зардуштӣ дар се ибора ифода ёфтааст: “Рафтори нек, гуфтори нек, пиндори нек”.

Дар баробари осори алоҳидаи ахлоқӣ, дар ҳилоли осори насрӣ ва манзум бобу фасл ва қисмате аз ин осор бо баёне дар масоили ҳикамию ахлоқӣ ихтисос ёфтаанд. Бахусус, дар назми форсии тоҷикӣ ин шева марсум будааст ва агар ҳамин баҳши осори манзуми форсии тоҷикӣ ба таври алоҳида гирдоварӣ шавад, ҷандин мучалладро ташкил менамояд.

Дар достонсароии форсии тоҷикӣ, аз “Шоҳнома” сар карда, шоирон дар мавридҳои муносиб ба ҳикмату ваъз пардохта, дар тарғиби ахлоқи писандида ва танқиди ахлоқи разила андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Яъне, баҳше аз рисолати адабии муаллифон дар тарбияи навъи башар ифода ёфтааст.

Мавлоно Ҷомӣ низ тибқи ин суннати пойдори адабӣ дар маснавиҳои “Ҳафт

авранг” ба масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ таваҷҷуҳи хос нишон дода, муҳимтарин хислатҳои неки инсониро тарғиб ва кирдорҳои нописандро маҳкум менамояд. Вай ҳамчун идомадиҳандаи беҳтарин анъанаҳои марҳилаи классикии адабиёти форсии тоҷикӣ дар шинохт ва тарбияи инсонии соҳиби ҳулки наку, бошараф ва мутамаддин саъйи бедареғ намудааст.

Таълимоти ахлоқии Ҷомиро дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” дар ҷаҳор баҳш метавон баррасӣ кард:

1. Насиҳат ба фарзанд (Зиёуддин Юсуф).
2. Насиҳат ва васияти қаҳрамонони маснавиҳо ба фарзанд ё шахсони наздик.
3. Ташреҳ ва тарғиби хислатҳои наку.
4. Накуҳиши ахлоқи зишт.

1. Анъанаи насихат ба фарзанд дар адабиёти мо собиқаи тӯлонӣ дорад ва дар достонҳои пешини адабиёти форсии тоҷикӣ низ бахшҳои ба насихати фарзанд ихтисос ёфтааст. Осори алоҳидаи ахлоқӣ ҳам ба фарзанд баҳшида шудаанд, ки намунаи комили онҳо “Қобуснома”- и Унсуролмаолии Кайковус аст, ки бо номи “Насихатнома” низ ёд мешавад.

Дар достонҳои форсии тоҷикӣ ҳанӯз аз “Шоҳнома”- и Фирдавсӣ сар карда, навиштани панднома ба фарзанд ба ҳукми анъана даромадааст. Дар достонҳои “Ҳамса”- и Низомии Амир Хусрав низ ҳамин гуна пандномаҳо дар қисматҳои муқаддима ва ё хотимаи достонҳо ба назар мерасанд.

Андарзномаҳои Мавлоно Ҷомӣ, ки барои фарзандаш Зиёуддин Юсуф навиштааст, дар достонҳои “Ҳамса” ҷой дода шудаанд. Дар мақолаи бистуми маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор”, ки “дар панд додани фарзанди арҷманд, ки дар бӯстони туфулият ба наботи хусн парварда бод ва дар дабистони балоғат ба ниҳояти камол пай оварда” ном дорад, аввалин панди Ҷомӣ ба фарзандаш ифода ёфтааст. Ин панди Ҷомӣ ҳанӯз дар ҷорсолагии Зиёуддин Юсуф навишта шудааст:

*Эй шаби уммеди маро моҳи нав,
Диди бахтам ба ҳаёлат гарав.
Аз паси сӣ рӯз барояд ҳилол,
Рӯй намудӣ ту пас аз шаст сол.
Соли ту ҷор аст ба вақти шумор,
Ҷори ту чил боду чилат боз ҷор”*

10, с. 547].

Шоир ба фарзанди худ насиҳат мекунад, ки то ба синни булуғ нарасад, яъне то риш набарорад, аз хона ба кӯчаву бозор набарояд, дар хона нишинад ва мувофиқи рафтори худ бошад. Шоир таъкид мекунад, ки ҳеҷ вақт суҳбати бегонагонро бар муошират бо ҳамхонагону наздикон тарҷеҳ надиҳад. Дидори бегонагон, хусусан касе, ки аз ту калон аст, муборак ва хайр нест.

Шоир ҳатто ба замони вуруди фарзандаш дар дабистон низ мутоҳида карда, роҳи савоби рафтор дар мактабро ба ӯ нишон додааст. Ҷомӣ ба фарзандаш дастур медиҳад, ки дар мактабхона дар паҳлуи касони пасту дунпоя нанишинад, балки беҳтараш худаш танҳо нишинад. Ин таъкиди Ҷомӣ қобили мулоҳиза аст, зеро ӯ фарзандашро ба дурӣ аз мардуми дун(паст) даъват карда, ба ӯ танҳо нишастанро тавсия медиҳад. Ҷомӣ ба ҳамнишинӣ бо ҳамдарсону рафокат ва муошират бо онҳо дастур надодааст? Шояд Ҷомӣ барои аз ҳамнишинии номувофиқ “ёри номутоҳида” фарзандашро эҳтиёт кардан мехоҳад, то таъсири манфии ҳамдарсони ноқобил ба ӯ нарасад:

*В-ар ба дабистон сару корат диҳанд,
Лавҳи “Алиф, бе” ба қанорат диҳанд.
Паҳлуи ҳар сифла машав ҷонишин,
Аз ҳама якто шаву танҳо нишин.
Лавҳи худ он дам, ки ниҳӣ бар қанор,
Ҷун алиф ангушт аз он бармадор”*

[10, с. 547].

Тавсияҳои дигари шоир ба фарзанд низ қобили тавачҷуҳанд, яъне тавозӯ ва шармгинӣ, парҳез аз хандаи бечӯ, сухани беҳуда, тамаркузи ҳушу фикр, гӯш накардан ба ҳар гапи ноҷо, то ки боиси гӯшмолу сарзаниши ӯ нашаванд.

Панди дуюми Ҷомӣ ба фарзандаш дар иқди сию ҳаштуми маснавии “Субҳат-ул-аҳрор” ҳангоми панҷсолагии ӯ навишта шудааст:

*Эй ниҳоли ҷамани боғи дилам,
Ҷунчаи боғчаи обу гилам.
Юсуфе омада аз Мисри вафо,
Лақабат бар сари дин тоҷи зиё.
Соли ту панҷу дар ин даври сипанҷ
Аз ду панҷоҳ фузун бод ин панҷ*

[10, с. 688].

Дар навбати аввал шоир фарзандро ба омӯхтани ҳунар даъват менамояд. Мавлоно Ҷомӣ ҳунарро аз зар боло доништа, ганҷу зарро пеши ҳунар ҳеҷ ҳисобидааст. Шоир ҳунарро тавсия мекунад, ки аз дилу ҷон ранҷ барад ва боиси роҳати рӯҳу ҷон бошад. Ба назари Ҷомӣ он ҳунар насиби ҳама кас намешавад, балки насиби зиндадилон аст.

Дар ин ҷо муроди шоир аз ҳунар маҳорат дар касби улум ва омӯзиши асосҳои таълимоти шаръии исломист. Дар навбати аввал ин ҳунар омӯзиши қироати Қуръон аст. Шоир ба фарзандаш тавсия кардааст, ки барои аз худ кардани илми қироати Қуръон устоде комил ва моҳир дар илми қироат интиҳоб намояд, то шунидани қироати ӯ боиси роҳати дил шавад. Ба фарзандаш тавсияи шоир ба сурати комил ва асил ёд гирифтани Қуръон аст:

*Чун кунӣ дар ҳунаромӯзӣ рӯй,
Диле аз хони адаб рӯзиҷӯй.
Фоли фархундагӣ аз Мусҳаф гир,
Мусҳафе нурфишон бар каф гир.
Ҷӯй адибе ба қироат комил,
Лафзаи аз ҳусни адо роҳати дил.
Ваҳйро, к-он ба ту восил шудааст,
З-ӯ чунон гир, ки нозил шудааст”*

[10, с. 689].

Баъди фароғат аз омӯзиши илми қироат, шоир тавсия мекунад, ки Зиёуддин Юсуф ба таҳсили улум машғул шавад. Дар мисраи аввал ибораи “пушт ба одоту русум” шояд ишораи шоир ба тарзи таълими замони худ аст, ки маҳдуд ва то ҳадде кӯҳнашуда буд. Бинобар ин, шоир ба муҳотаб арз мекунад, ки бо ҷидду ҷаҳд ба таҳсили улум пардохта, мухтасаре аз ҳар илм ёд гирад, сабақашро пурра аз худ намояд, сар- сарӣ нахонад. Ба андешаи шоир, илм тарзу тариқи гуногун дорад ва дар омӯзиш аз қадри зарурат дарнагузарад, зеро умр каму фазлу адаб бисёр аст ва омӯзиши фазлу адаб ба инсон зарур аст:

*Баъд аз он пушт ба одоту русум,
Рӯйи ҷаҳд ор ба таҳсили улум.
Илм дорад туруқи гуногун,
Марав аз ҳадди зарурат берун.
Умр кам, фазлу адаб бисёр аст,
Касби он кун, ки туро ночор аст”*

[10, с. 688-689].

Панди сеюми Ҷомӣ ба фарзандаш дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-ст, ки мувофиқи гуфтаи шоир синни ӯ ҳафтод ва синни фарзандаш ҳафт аст:

*Таваллока-л-Лаҳ, эй фарзона фарзанд,
Ниғаҳдори ту бод аз бад Худованд.
Маро ҳафтод шуд солу туро ҳафт,
Туро меояд иқболу маро рафт”*

[11, с. 200].

Ин муфасссалтарин панди Ҷомист, ки барои фарзандаш навиштааст. Маълум аст, ки

шоир аз гузашти умр ва соя афкандани абри пирӣ ба андеша афтода, кӯшиш кардааст, ки ниятҳои хайр ва дастуроти ахлоқии худро барои фарзанд нависад, то дар зиндагиаш ба кор барад. Дар ин миён андешаҳои тарбиявии шоир вусъати тоза пайдо карда, масъалаҳои ахлоқӣ бештар баён шудаанд. Ин панднома таҳаввули андеша ва таълимоти ахлоқии Ҷомиро нишон медиҳад. Тавсияи нахустини шоир ба фарзанд омӯзиши илм аст. Шоир мардуми нодонро мурда ва доноро зинда ҳисобида, чунин назар дорад, ки шахси фарзона ҳеч гоҳ бо мурдагон (шахсони нодон) ҳамхонагиву ҳамроҳӣ намекунад:

*Нахуст аз касби дониш баҳравар шав,
Зи ҷаҳлободи нодон бадар шав.
Бувад маълуми ҳар озоду банда,
Ки нодон мурдаву донои зинда”*

[11, с. 200].

Дувумин тавсияи шоир ба фарзанд баъд аз касби дониш дар амал кӯшидан аст. Шоир дар баробари амал ихлосро зарурӣ медонад:

*Чу касби илм кардӣ, дар амал кӯш,
Ки илми беамал захрест бе нӯш.
Чӣ ҳосил з-он ки донӣ кимиёро,
Мани худро накарда зарри соро”*

[11, с. 201].

Дигар аз тавсияҳои шоир парҳез аз шикамборагиву зиннати зоҳирӣ, яъне либосҳои фохиру бодабдаба мебошад. Шоир таъкид мекунад, ки аз роҳати тану шикам рӯй тобад ва ба зебу зиннат майл накунад, зеро ҳар кас, ки мард аст, ба зиннат тамоюл намекунад:

*Ба хушпӯшию хушхорӣ макун ҳӯй,
Битоб аз роҳати пушту шикам рӯй.
Ғараз аз ҷома дафъи ҳарру бард аст,
Надорад майли зиннат, ҳар ки мард аст”*

[11, с. 201].

Шоир ҳамчунон одат накардан ба ширинию роҳат, намакшиносию беозориро ба фарзанди худ тавсия мекунад:

*Ба ширинӣ макун ҳамчун магас ҷаҳд,
Ки охир банд бар поят ниҳад шаҳд.
Намакро чун кунӣ дар хӯрди худ сарф,
Намакдонро манеҳ ангушт бар ҳарф”*

[11, с. 201].

Яке аз мавзӯоте, ки Мавлоно Ҷомӣ муфассал матраҳ менамояд, мавзӯи дӯстӣ аст. Ба андешаи шоир, ба дӯстон бояд некӣ кард, ба онҳо қарз дода, бори онҳоро набояд вазнин кард, барои дӯст ҷонро фидо бояд кард, валекин миёни дӯсту душман фарқ бояд гузошт:

*Ба эҳсон бар аҳиббо даст бигшой,
Манеҳ дар тангнои мудхалӣ пой.
Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун.
Ки бошад дӯст он ёри худойӣ,
Дилаш равшан ба нури ошноӣ”*

[11, с. 201-202].

Ҷомӣ ба китобу китобхонӣ аҳамияти хос қоил буда, фарзанди худ ва дар симои ӯ кулли хонандагони худро ба китобхонӣ ва арҷгузорӣ ба китоб даъват менамояд:

*Бикун 3-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хаёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.
Зи доноён бувад ин нукта машхур,
Ки дониш дар кутуб, доноист дар гӯр.
Аниси кунҷи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.
Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам гушоде”*

[11, с. 202].

Шоир ба фарзандаш панд медиҳад, ки чун бо касе рози дил гӯяд, яъне сухан гӯяд, аввал аз неку бади он андеша намояд, зеро сухан чун аз қафас берун шавад, бозгардониданаш душвор мешавад:

*Ба ҳар як 3-ин мақосид чун ниҳӣ гӯш,
Макун аз мақсади аслӣ фаромӯш.
Ба рози дил чу бигшой лаби хеш,
Нахуст аз хайру шарри он биандеш.
Чу ояд аз қафас мурге ба парвоз,
Дигар мушқил бувад оварданиш боз”*

[11, с. 203].

Бо дили тира дар шарҳи маориф забон магшой ва бо сӯфиёни хом ёрӣ макун, зеро онҳо равиши пухтакорино намедонанд. Дасти худро ба ҷуз пири тарбиятёфтаи комил мадеҳ, чун дасти иродат ба ӯ додӣ, ганҷи саодат ба даст меорӣ:

*Даруни тира аз майли захориф,
Забон магшой дар шарҳи маориф.
Манеҳ дасти тухӣ аз симу аз зар,
Ба ҷуз дар дасти пири пирпарвар.
Чу дар дасташ ниҳӣ дасти иродат,
Ба даст ояд туро ганҷи саодат ”*

[11, с. 203].

Дурӣ аз кибру ғурур ва хоксорино пеша кардан аз дастуроти дигари шоир аст. Шоир риояти эътидолро дар рафтор зарур медонад ва барои исботи муддаои худ масали хӯшаи худро сарбаланд гирад, бо зарби дос замингир мешавад ва чун дона агар худро бар хок хору залил афканад, хӯроки мурғон ме-гардад. Барои арҷманду сарбаланд гаштан тариқи тавозӯӣ пеш гирифтани судманд аст:

*Зи нахвот пок кун андешаи хеш,
Тавозуӣ кун ба ҳар кас пешаи хеш.
Чу хӯша хешро аз саркашӣ пос,
Надорад, сар ниҳад аз зарбати дос.
Чу худро дона бар хок афканад хор,
Зи хокаш мург бардорад ба минқор.
Талаб мекун ба садри арҷмандӣ,
Зи таъзими фурудон сарбаландӣ”*

[11, с. 204].

Вафо ба аҳд, мустақилият ва вобастаи падар нагаштан, ҳунар омӯхтану бо он муфтахар будан, на така ба номи падар кардан, хотирашро пос доштан, панд гӯш кардану пандпазир будан хотимаи ин пандномаи Ҷомиро ташкил менамояд:

*Макун ваъда в-агар кардӣ, вафо кун,
Тариқи бевафоиро раҳо кун.
Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.*

*Чу панде бишнави аз пандфармой,
Чу доно боядаш дар чон кунӣ ҷой*”
[11, с. 204].

Пандномаи чоруми Ҷомӣ дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” дар синни 7-8 - солагии писараш навишта шудааст. Зоҳиран шоир аз қобилият ва хусни адабу фитрати неки писар то ҳадде дилпур аст:

*Соли ту агарчи ҳафту ҳаши аст,
Дилро ба ҳавот бозгаиш аст.
Ин лутф, ки дар сириш дорӣ,
Дорам ба Худой умедворӣ.
К-он рӯз, ки сарбаланд гардӣ,
Донодилу ҳушманд гардӣ.
Аз фазлу адаб диҳад қабулат,
Дорад нигаҳ аз раҳи фузулат ”*
[11, с. 403].

Дар ин ҷо низ Ҷомӣ писарашро ба чидду чаҳд дар омӯзиши улум даъват менамояд. Дар омӯзиши илм, ки дарёи амиқ аст, бояд қонёе нашуда, зина ба зина, хубтуру беҳтар омӯхтан лозим аст.

Пандномаи панҷуми шоир дар достони “Ҳирадномаи Искандарӣ”, ки соли 1484 навишта шудааст, сабт шудааст. Дар ин панднома аллакай Ҷомӣ бо ҷавоне сухан мегӯяд, ки дар пайи омӯзиши илм аст. Шоир ба фарзанди худ аввалан пандшунавиро талабгор шуда, сипас илми тавъам бо амал, сидқ ва ихлос дар тоат, росткорӣ, инсоф бо мардум, муҳаббат ба онҳо, эҳтироми бузургон, махсусан пирон, қадршиносии хурдон, мадуро бо душманони беруни, мубориза бо хасми даруни (нафс) - ро тавсия медиҳад:

*Биё, эй ҷигаргӯша фарзанди ман,
Бинеҳ гӯш бар гавҳари панди ман.
Шунав панду дониш ба он ёр кун,
Чу донистӣ, он гаҳ ба он кор кун.
Ба дониш, ки бо он кунӣ ёр нест,
Ба ҷуз нохирадмандро кор нест.
Ба ҳар кори дил бо Худо рост дор,
Ки аз росткорӣ шавӣ растагор.*

*Ба тоат ҷӣ ҳосил, ки пуштан дустост,
Чу рӯйи дилат нест, бо қибла рост.
Ҳаме бош равшандилу софрой,
Ба инсоф бо бандағони Худой.
Ба ҳар нокасу кас дар ин коргоҳ
Зи худ деҳ инсофу аз кас маҳоҳ ”*
[11, с. 428-429].

Ин пандномаҳои шоир намунаи комили андарзномаҳои аҳди исломӣ мебошанд, ки ба таври хронологӣ омада, давра ба давра ба муҳотаби асосӣ (фарзанд) баён шуда, метавонанд ҳамчун дастури тарбиявӣ истифода шаванд. Бо овардани ин пандномаҳо шоир дар баробари насихат ва иршоди фарзанд ба роҳи рости ахлоқи наку муҳотабони гуногунсоли худро низ панди судманд додааст, то ҷавонон ибрат гиранду кор банданд ва калонсолон дар тарбияи фарзанд истифода кунанд. Донишманди зиндаёд Абдулғанӣ Мирзоев дар ин маврид менависад: “Абдурраҳмони Ҷомӣ бо фикрҳои тарбиявӣ-ахлоқии дар пандномаҳо баёнкардаи худ, бешубҳа, нафақат тарбия кардани Зиёуддин Юсуф ва сабзиши ўро дар назар дорад, балки ишораи хитоб ба фарзанд дар ин пандномаҳо фақат як воситае буда, шоир бо эҳтимоли қавӣ асосан тарбия намудани ҷавонони асри худ ва насли давраҳои минбаъдaro дар назар доштааст” [5, с. 238, 264].

2. Насихат ва васияти падарон ба фарзандони худ ва насихати шахсони алоҳида.

Дар бахши дигари андарзномаҳо панду насихати падар ба писар ва ё наздиконаш омадааст, ки нуктаҳои бисёр ҷолибу омӯзандаи ахлоқӣ доранд. Ин пандномаҳо ва васиятномаҳо бештар аз ҷониби подшоҳ ё хулафо ба фарзандон дар натиҷаи таҷрибаи рӯзгор барои ояндаи онҳо ироа шудаанд. Чунончи, “Панди Маъмун ба фарзанди хеш” аз маснавии “Силсилат-уз-заҳаб”, ки дар он фарзандро аз хирсу тамаъ наҳй фармудааст, панди судманд аст, зеро хирсу тамаъ боиси зулм бар мардум мешавад:

*Бо писар гуфт як шабе Маъмун,
К-эй дар иқболу бахт рӯзафзун.
Чун расад навбати хилофати ту,
Ҳирси дунё мабод офати ту.
Ҳар киро аз халифагии Худой
Нашавад сер нафси бадфармой.
Сер мушқил шавад аз он зару сим,
Ки кашад гаҳ зи бева, гаҳ зи ятим ”*

[10, с. 77].

Дар достони “Саломон ва Абсол” подшоҳ, яъне падараш Саломонро насиҳат мекунад ва аз ҷумла мегӯяд, ки рӯ ба маъшуқаҳо, хусусан маъшуқони беҳирад надех, зеро афсари давлатро аз фарқи худ бой медиҳӣ. Бояд мардона дар майдони давлатдорӣ қадам зад ва рахшро дар зерӣ рон гирифта, ба майдони ҷавгону набард тохтан лозим аст, на ин ки дар паҳлӯи симинтанон ба ишрат нишинӣ, дар сафи мардон шамшер бояд зад, на ин ки мағлуби шамшери зан шуд:

*Шоҳ бо вай гуфт, к-эй ҷони падар,
Шамъи базмафрӯзи айвони падар.
Мансаби ту чист? Ҷавгон бохтан,
Раҳи зерӣ рон ба майдон тохтан.
Не гирифтани зулфи чун ҷавгон ба даст,
Паҳлӯи симинбарон кардан нишаст.
Дар сафи мардон рави, шамшер зан,
В-аз тани гурдон шавӣ, гардан фикан.
Беҳ, ки аз мардони мард афкан ҷиҳӣ,
Пеши шамшери зане гардан ниҳӣ ”*

[10, с. 426].

Дар ин достон васиятномаи подшоҳ ба писараш Саломон оварда шудааст, ки дар он шоҳ писари худро аз фонӣ будани дунё ва ба он умедвор набуданро таъкид намуда, бар ақлу дин, донишу тадбир кор кардан ва инсоф дар додугирифтӣ мувофиқ ба аҳкоми дин васият менамояд:

*Эй писар, мулки ҷаҳон ҷовид нест,
Болигонро гояти уммед нест.
Пешво кун ақли динандӯзро,
Мазраи фардо шинос имрӯзро.*

*Пеш аз он, к-ояд ба сар ин киштзор,
Давлати ҷовидро тухме бикор.
Ҳар кучо гири ба ҳукми дин фарех,
Ин фиреҳро ҳам ба ҳукми дин бидех ”*

[10, с. 444].

Охири васиятномаи достонҳои “Ҳафт авранг” васияти Искандар аст, ки фармуд баъд аз вафот ду дасташро аз тобут берун гузоранд. Ин васиятномаи Искандар машҳур аст ва дар адабиёти асримиёнагии форсии тоҷикӣ бисёр такрор шудааст. Чун Искандарро замони вафот наздик мерасад, ба амалдорону муқаррабони худ васият менамояд, ки чун аз дунё гузарам, ҳангоми ташнеи ҷаноза ду дасти маро аз тобут берун гузоранд. Берун гузоштани дастон ба хоҳири он буд, то мардум бидонанд, ки Искандар бо вучуди он ки дунёро ба даст овард, тоҷу тахти шоҳони зиёдеро тасарруф кард, панҷаи бисёре аз қавипанҷаҳоро шикаст, ганҷи фаровонро соҳиб буд, имрӯз аз олам бо ду дасти холӣ меравад, аз он ҳама дорониҳо ҷуз бод дар даст чизе надорад:

*Васият чунин кард бар ҳозирон,
Ки эй аз ҷаҳолат тижихотирон.
Чу бар доғи ҳичрони ман дил ниҳед,
Тани нотаваҷиб ба маҳмил ниҳед.
Гузоредастам бурун аз кафан,
Қунед ошқонаш бари марду зан.
Зи ҳолам дами номуродӣ занед,
Ба ҳар марзу бум ин мунодӣ занед.
Ки ин даст дастест, к-аз иззу ҷоҳ
Рабуд аз сари тоҷдорон қулоҳ...
Чу баҳраш ба каф нест ҷуз бод ҳеч,
Чи имкон зи вай ин сафарро басеч?
Ту ҳам гир аз ин даст, эй хоҷа, панд,
Бад - ин даст бигиш аз пой банд ”*

[11, с. 511-512].

Худи Мавлоно Ҷомӣ низ дар ҷойи ҷойи маснавиҳояш бо унвони “Насиҳати мунҷӣ...” ё “Насиҳат мар нафси хешро” андарзҳои пурқимате дорад, ки қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Чунончи:

*Бишнав, эй хоҷа, ин ҳикоятро,
Бингар ин донишу диroyатро.
Ту ҳам охир зи ҷинси одамӣ,
Бо малак дар мақоми маҳрамии.
Одамӣ гарду аз сағӣ боз ой,
Бо сифоти фаришта дамсоз ой.
Варна тарсам, ки олами гузарон
Бо ту ҳам он кунад, ки бо дигарон”*

[10, с. 363].

Тавре ки мебинем, андарзномаҳои Мавлоно Ҷомӣ қимати баланди ахлоқӣ доранд ва метавон онҳоро аз беҳтарин осори ахлоқии адибони форсизабон донист.

3. Қисмати сеюми таълимоти ахлоқии Ҷомиро андешаҳои ӯ дар боби хислатҳои наку, шарҳи фазоиلى он ташкил медиҳад. Дар ин бахш шоир заминаҳои мафкуравӣ, маънавӣ ва сириштии ин хислатҳоро баён намуда, ғоида ва аҳамияти онҳоро дар ҳаёти инсон таъкид менамояд. Бахши азиме аз хислатҳои инсон сарчашмаҳои амиқи динӣ доранд ва онҳо на танҳо чун меъёри ахлоқии инсонӣ, балки чун рукне аз аркони эътиқоди ӯ шинохта ва тавзеҳ ёфтаанд.

Ҳаё, дар баробари он ки аз хислатҳои неки инсонист, шуъбае аз имон шинохта шудааст. Тибқи ҳадиси Пайғамбар (с) (дар ҳадиси 24 «Саҳеҳи ал-Бухорӣ»): «Ҳаё аз ҷумлаи имон аст».

*Чун ҳаё шуъбае зи имон аст,
Беҳаёӣ далели тугён аст.
Ҳар ки мавқун бувад ба он ки Худой
Ҳозиру нозир аст дар ҳама ҷой.
Дару девору ҳоҷибу баввоб
Нест дар дидаи Худой ҳиҷоб.
Дар паси пардаҳои ту дар ту
Кай тавонад муҳолифат бо ту?”*

[10, с. 199].

Сабр низ аз ҷумлаи хислатҳои неки аст, барои инсон ғавоиди зиёде дорад. Аз дидгоҳи шоир сабр ҳарчанд талх аст, меваи ширин дорад ва самараи сабр аст, ки най шакар бор меорад ва аз санг лаъл ба даст меояд. Албатта,

ин сухани навест, пеш аз Ҷомӣ низ ин нукта баён шудааст, вале Ҷомӣ бар тасдиқи ин нукта муқаррар сухан меғӯяд. Барои мисол ноғай охуро мисол меорад, ки бар асари сабр ва гузашти замон хуни бастаи оху хушк шуда, ба ноғай мушк бадал мегардад:

*Чанд рӯзе ба сабурӣ мекуш,
Бодаи талхи сабурӣ менӯш.
Сабр кун ҳамчу шакар бо дили танг,
Сабр кун ҳамчу гуҳар дар дили санг.
То ба сар чархи фалак гардон аст,
Сабрварзӣ равиши мардон аст”*

[10, с. 611].

Дӯстӣ аз мавзӯотест, ки дар ашъори ахлоқии Мавлоно Ҷомӣ ба такрор матраҳ мешавад. Дар қиёс бо бародар шоир мақоми дӯстро болотар мебинанд ва бародаре, ки дӯст бошад беҳтар аст:

*Гуфт бо донишваре он содамард,
К-эй ба дониш назди ҳар озода фард.
Боз кун 3-ин нуктаи нӯшида нӯст,
Ки бародар беҳ бувад ёру дӯст?
Гуфт: - Набвад пеши доно ҳеҷ чиз
3-он бародар беҳ, ки бошад ёр низ”*

[10, с. 397].

Дар мавриди дӯст, махсусан рафиқи бад андешаи шоир ин аст, ки мори бад аз чунин рафиқи бад беҳтар аст. Зеро мори бад дар гирди ту мегардад, вале дӯсти бад ақлу динро шикаст медиҳад. Агар ба сӯйи мори бад санге афканӣ, аз ту дур мешавад, вале аз ёри бад дур шудан бисёр душвор аст:

*Бихраде гавҳари хирад суфтаст,
Мори бад беҳ зи ёри бад гуфтаст.
Мори бад ҷуз ба гирди ту натанад,
Ёри бад ақлу дин забун бикунанд.
Мори бад гар бияфканӣ санге,
Ҷаҳад аз хонаи ту фарсанге.
Растан аз ёри бад бувад душвор,
Дар бубандӣ, дарояд аз девор”*

[10, с. 160].

Дар мавриди фурутанӣ ва тавозӯи шоир мефармояд, ки барои рафъату баландӣ ёфтан

бояд тавозӯъ пеша созӣ, чун дона аввал дар хок меафтад, баъд аз он ба фалак сар мекашад:

*Паст шав, паст, то баланд шавӣ,
Баҳра бифкан, ки баҳраманд шавӣ.
Дона аввал фитод паст ба хок,
Баъд аз он сар кашид бар афлок”*

[10, с. 142].

Ҳиммат, ба назари шоир, ба масобаи мағз асту амал чун пӯст ва амали инсон ба қадри ҳиммати ӯ вобаста аст. Агар мард ҳиммати баланд дошта бошад, дар ҳама қору ҳама ҷо арҷманд аст:

*Ҳаст ҳиммат ҷу мағзу қор ҷу пӯст,
Қори ҳар қас ба қадри ҳиммати ӯст.
Ҳиммати мард чун баланд бувад,
Дар ҳама қор арҷманд бувад*

[10, с. 378].

Некукорӣ ва мурувват аз ҳислатҳои барҷастаи инсон аст ва марди накукор ба мадади мардум ҳамеша омода аст ва барои робитаи байни ду нафар ёрии худро дарёф намедорад. Ин олам сарои муқофот аст, ҳар қас бад қунад, муқофоти ӯ бадист ва ҳар ки неқӣ намояд, подоши неку меёбад:

*Ҳар қучо бинад ду ҳамдамро ба ҳам,
Хӯрда ҷоми шодишро ҳамро ба ҳам.
Андар он иқболашон ёрӣ қунад,
В-андар он давлат мададгори қунад.
Нек қун, то нек пеш ояд туро,
Бад мақун, то бад нафарсояд туро ”*

[10, с. 434].

Мавлоно Ҷомӣ дар масъалаи некию бадӣ ду назари ба ҳам муқолиф дорад. Яке ин ки, дар баробари тарғиби некию некукорӣ ва накуномӣ, ҳамчунин бо бадон неқӣ қардану андешаи нек доштан нисбат ба эшон, маслиҳатгари хатокорон буданро талқин менамояд, ки ин албатта аз таълимоти тариқати Нақшбандия ва бузургони он сарчашма мегирад. Ҷунончи, дар маснави “Субҳат-ул-аброр” менависад:

*Ҳар ки ғамгин қунадад, шодаш қун,
В-он ки бандат ниҳад, озодаш қун.*

*Некиандеши бадандешон бош,
Маслиҳатқӯши хатокешон бош.
Пеша қун афв ба ҳубиву хушӣ,
Бигзар аз нохушиву кинакашӣ.
Кинахоҳӣ равиши эҳсон нест,
Ҳар ки эҳсон нақунад, инсон нест”*

[10, с. 668].

Вале дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”, баръакс, бо мардуми бад бад буданро тавсия медиҳад:

*Бо аҳли ҷафо вафо раво нест,
Подоши ҷафо ба ҷуз ҷафо нест”*

[11, с. 271].

Ин андешаи Ҷомӣ дар сарчашмаҳои динӣ ва афкори ҳикмати ахлоқии адибони дигари форсизабон дарҷ ёфтааст. Ҳазрати Пайғамбар (с) дар ҳадисе таъкид намудааст, бо мардум ба андозаи рафторашон рафтор намоед. Шайхи аҷал Саъдӣ дар қасидае гӯяд:

*Бо бадон бад бошу бо некон наку,
Ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор.*

Дар баробари ин, Мавлоно Ҷомӣ дар достони “Юсуф ва Зулайхо” бар ин назар аст, ки шахси неқӯро зебо ахлоқи хубу шоиста дорад, аз вай бадӣ сар намезанад ва шахси зиштӣ ахлоқи бад дорад ва аз вай неқӣ сар намезанад:

*Нақурӯ мекашад аз хӯйи бад пой,
Чӣ хуш гуфт он нақурӯи нақурой.
Ки ҳар қас дар ҷаҳон некуст рӯйи,
Басе беҳтар зи рӯйи ӯст хӯйи.
Ба сурат ҳар кӣ зишт омад, сиришташ
Беҳ аст аз хӯйи зишташ рӯйи зишташ.
Ҷунон к-аз зишт неқӯӣ наёяд,
Зи неку низ бадхӯӣ наёяд”*

[11, с. 152].

Ин назари зебоишносии Ҷомӣ бисёр ҷолиб аст, зеро дар ҳикмати амалии Шарқу Ғарб баръакси онро меҳонем. Дар адабиёти мо низ ҳар қучо дар мавриди зохиру ботин сухан ба миён омадааст, ботинро бар зохир

тарҷеҳ додаанд ва ба ҳусни зоҳир чандон кимате қоил нашудаанд.

Чунончи, Шайх Саъдӣ дар “Гулистон” дар ин мавзӯё ҳикояте дорад ва дар хулоса китъае меорад:

*Таъна бар ман мазан ба сурати зишт,
Эй тикӯ аз фазилати инсоф.
Тан бувад чун гилофу ҷон шамшер,
Қор шамшер мекунад, на гилоф”*

[8, с. 58].

Ин абёти Қомӣ, бешак, аз як ҳадиси набавӣ сарчашма гирифтааст, ки ба ин мазмун аст: Некиро назди хубҷеҳрагон бичӯед (Утлубу-л-хайри инда ҳисон-ил-вучух) ” [12, с. 486].

Донишманди маъруфи эронӣ Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ дар така ба ҳамин ҳадис ба хулосае омадааст, китъаҷамолпарастони сӯфӣ... зебоии сурату зоҳирро рамзе аз намоиши хайру некӣ дар даруни инсон мепиндоштаанд” ” [12, с. 486].

Бо таваҷҷуҳ ба ҳадиси мазкур метавон гуфт, ки ин назари зебоишиносона маҳдуд ба сӯфия намешавад.

Барои одамӣ номи наку чун мағз дар пӯсти неку бади ҷаҳон аст, онро арҷ гузоштан ва қадри онро доништан лозим аст. Чун ба инсон сурати неку номи наку инъомии илоҳист, ки аз рӯзи тавлид насиб мегардад, онро ҳифз намояд, накуном боқӣ мемонад. Тавсияи шоир ҳам ин аст, ки мардум ба накуномӣ майл намоянд, яъне сӯии мағз гароянд ва бо некномӣ маъруф шаванд. Аз инсон он чи, ки боқӣ мемонад, ном аст. Имрӯз аз Ҷамшеду ҷоми вай фақат ном боқӣ мондааст. Инсон бад, бо он ки датсхуши фано шудааст, номи бад шикасти дигари ӯст, вале шахси накукорро номи нек умри абад мебахшад:

*Эй хирад дода ҷамоли абадат,
Номи неку зи азал номзадат.
Он чи ҷовид бимонад, ном аст,
Номаи ҷоҳи фаноанҷом аст.
Нек агарчи зи фано гаишта гум аст,
Номи некуи бақои дувум аст”*

[10, с. 678].

Бахшиш ва саховат барои инсон аз аъмоли писандидаест, ки боиси аз ғаму фоқа раҳо ёфтани як ё чанд нафар ва ҳам сарбаландию соҳиббӯхтиромии шахси сахӣ мегардад. Вале офати саховату бахшиш миннат аст, зеро миннат ниҳодан ба мардуме, ки аз бахшиши шумо бархӯрдор шудаанд, ҷабру зулм аст. Агар фақри мардум чун кӯҳ бошаду миннати шумо чун қоҳ, ҳамин қоҳ аз он кӯҳ гаронтар аст. Чун Худованд атобахш аст “борони раҳмати беҳисобаш ҳама ҷо расидаву хони неъматӣ бедареғаш ҳамаро қашада: пардаи номуси бандагонро ба гуноҳи фоҳиш надарад ва вазифаи рӯзихоронро ба хатои мункар набурад” ” [8, с. 3].

Пас инсонӣ бохирад баъди атою бахшиш миннат намекунад ва ҳар бахшише, ки намоӣ, бояд онро ба таври лоиқу писандида анҷом диҳӣ:

*Бори фақр ар фиканӣ аз як тан,
Бори миннат манеҳаш бар гардан.
Чун атобахш Худо омаду бас,
Беҳ, ки доно наниҳад миннати қас.
Ҳар зару мол, ки бахшанда диҳӣ,
Бояд аз ваҷҳи писандида диҳӣ”*

[10, с. 658].

Аз фазилатҳои неки инсон сидку ростӣ дар қавлу амал аст. Махсусан ростгӯӣ зевари беҳини сухан аст, ба монанди он ки ҷамоли моҳ аз беайбист. Субҳи нахустин, яъне қозиб аз равшанӣ маҳрум аст ва субҳи содиқ аст, ки аз нури хуршед равшанӣ меёбад. Агар ба сухан дурӯғе ҳамроҳ намоӣ, он сухан бефурӯғ хоҳад шуд. Ба монанди он ки ба қаду қомати зишт либоси дебо меӯзӣ, вале аз он дебо зишт ҳаргиз зебо намешавад:

*Суханро зеваре чун ростӣ нест,
Ҷамоли маҳ ба ҷуз қозиб нест.
Аз он субҳи нахустин бефурӯғ аст,
Ки қозиб равшанӣ аз вай дурӯғ аст.
Ба санъат гар биёроӣ дурӯғе,
Нагирад з-он қароғи вай қурӯғе.
Қаро дӯзӣ ба қадди зишт дебо,
Чу аз дебо нагардад зишт зебо”*

[11, с. 39].

Дар баробари фазилати ростгӯй ва сидк дар сухан нигохдории сир низ аз фазои хуби инсонист. Розе, ки аз миёни ду нафар берун равад, дигар сир нест, балки ба андак замон вирди забони мардуми зиёд мегардад. Бисёр сирхое ҳастанд, ки бо ошкор шуданашон дили садҳо мардумро хун кардаанд. Шоир аз қавли ҳакиме мегӯд, ки агар меҳроӣ сарат саломат бошад, сирро нигоҳ дор. Сухан чун мурғи ваҳшист, ки чун аз даҳон берун част, дигар онро доштаву баргардонида намешавад:

*Шунидастӣ, ки ҳар сир, к-аз ду бигзаист,
Ба андак вақт вирди ҳар забон гаист.
Ҳакиме гуфт, к-он ду ҷуз ду лаб нест,
К-аз он сир бигзаронидан адаб нест.
Басо сир, к-аз ду лаб афтад ба берун,
Даруни сад диловарро қунад хун”*

[11, с.82-83].

Ҷомӣ дар ҳама қор тариқи васат ва эътидолро беҳтар дониста, ба хонандаи худ дар қавлу амал ҳамин роҳро тавсия медиҳад. Ҷунончи, дар саховат аз ҳад гузаронида, чун шоҳи шукуфа ба ҳоку хошок рехтани дирам лозим нест. Ва баръакс, аз ҳад зиёд мумсику зарпараст мабош, ки чун зар ба даст овардӣ, онро бо зӯру зарби даст ҳам аз қифат берун овардан номумкин шавад. Роҳи миёна дар зиндагӣ ихтиёр қардан тавсияи шоир аст:

*Агар чун шукуфа зи борони гайб
Дирамҳои симат бирӯяд зи ҷайб.
Чу шоҳи шукуфа мабош аз қарам,
Ки бар хору хошок резӣ дирам.
Ҷунон ҳам машав мумсику зарпараст,
Ки чун афтадат сиккаи зар ба даст.
Мазӣ нохушу хуш зи нобуду буд,
Тариқи васат варз дар бӯхлу ҷуд”*

[11, с. 467].

Мавлоно Ҷомӣ ба устоду муаллим эҳтироми баланд қоиладар буда, ўро аз падар боло меҳисобад. Шоир дар фасли “Хирадномаи Искандар” аз достони “Хирадномаи Искандарӣ” зимни муқоламае ричхони муаллимиро бар падар

бо далелҳои равшан нишон медиҳад. Вақте аз Искандар мепурсанд, ки чаро устодро аз падар тарҷеҳ медиҳӣ, дар ҷавоб мегӯяд, ки аз падар зиндагии ҷисмонӣ ёфтам, вале аз устод ҷону дилам тарбият ёфт, аз ин тани ман ҷонро пазируфт, вале аз устод умри ҷовид ёфтам. Устод бо тарбияи маънавӣ, омӯзонидани илму ҳикмат мақоме боло ёфтааст:

*Бигуфто: - Зад он нақши обу гилам,
В-аз ин тарбият ёфт ҷону дилам.
Аз он шуд тани ман пазири ҷон,
В-аз ин омадам зиндаи ҷовидон.
Аз он ёфтам як-ду рӯза вучуд,
В-аз ин як шудам баҳри инсофу ҷуд.
Аз он баҳри гуфтан забонвар шудам,
В-аз ин дар сухан қони гавҳар шудам”*

[11, с.478].

4.Дар қисмати дигари ашъори худ Мавлоно Ҷомӣ дар мазаммат ва накуҳиши хислатҳои мазмун ва нописанди инсонӣ сухан ронда, муҳотаби худро ба парҳез аз он тарғиб намудааст. Яке аз хислатҳои нохуби инсон ҳашму ғазаб аст, ки боиси сарафкандагӣ шикасти инсон мегардад. Шоир таъкид мекунад, ки ба ғазаб дарун касеро маҳарош ва касеро ранҷа магардон. Аз оташи ҳашме, ки меафрӯзӣ, аввало хонумони худро месӯзӣ. Бинобар ин, бар он оташ аз оби ҳилм бирез, то хомӯш шавад:

*Ба ғазаб қони ҳеҷ кас маҳарош,
Ҳарфи осоиш аз дилаш матарош.
З-оташе, к-аз ғазаб барафрӯзӣ,
Аввало хонумони худ сӯзӣ.
Оби ҳилме бизан бар он оташ,
То наафтад ба дигарон оташ”*

[10, с. 349].

Яке аз хислатҳои бади инсон майҳорагӣ аст, он на фитрӣ, балки иқтисобӣ аст, зеро инсон бо таъсири мардуми майҳора метавонад ба ин рафтори нохуш одат наояд ва бо ин оадт нохуши худ ҳам ба хеш ва ҳам ба атрофиён зарар биёрад. Он ҳам дар

шаръи исломӣ ҳаром шудавау зарару зиёни он таъкид шудааст ва ҳам дар ҳикмати амалии мусулмонӣ мазаммат шудааст. Аввалан, ба хотири аз байн бурдани ҳуш ва зоил кардани ақли инсон он мазаммат шудааст:

*Душмани ҳуш аст май, эй ҳушманд,
Дӯстро мағлуби душман кам писанд.
Бо дусад хирман зари комилиёр,
Ним ҷав ҳуш ар фурӯшад рӯзгор.
Бихрад он беҳтар, ки умре хун хӯрад,
То харад он ним ҷав ҳушу хирад.
Не, ки гирад як-ду ҷуръа май ба каф,
Нақди донишро қунад яксар талаф.
З-он ҳама майхориву хуррамдилӣ
Ҳосили ту чист ҷуз беҳосилӣ”*

[10, с. 401].

Шоир дурӯғу дурӯғгӯиро ба зери танкид гирифта, зикр менамояд, ки касони ба дурӯғ одаткарда аз сухани худ фурӯғро бурдаанд. Бо мурочиат ба мухотаб ва саволҳои риторикӣ шоир дурӣ аз роҳи сидқу ростӣ, дилу рӯи сиёҳ дар назди мардум, дурӯягиро, ки хоси шахсони дурӯғгӯ мебошанд, таъкид намуда, мухотаби худро ба якдилию якрӯйӣ ва ростӣ даъват менамояд:

*Эй гарав карда забонро ба дурӯғ,
Бурда бӯхтон зи каломии ту фурӯғ.
Якдилу якҷиҳату якрӯ бош,
В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
Аз қачӣ хезад, ҳар ҷо халалест,
“Ростӣ, растӣ” неку масалест.
Рост, ҷӯ рост нигар, рост гузин,
Рост шав, рост шунав, рост нишин”*

[10, с. 652].

Шоир савгандхорино накушиш намуда, савгандхоронро дурӯғгӯ меҳисобад:

*Бале, чун афтад андар даъвие банд,
Гувоҳи бегувоҳон чист? Савганд.
Қунад савганди бисёр ошкора
Дурӯғандешии савгандхора”*

[11, с. 140].

Дар мазаммати ҳирсу тамаъ низ шоир дар ҳилоли маснавиҳои худ муфасссал баҳс намудааст. Шоир дар маснавии “Субҳат-ул-аброр” одами ҳарисро ба мӯр монанд карда, ҳирсро дар вучуди инсон ба муш ташбеҳ намуда, зикр кардааст, ки чашми одами ҳарис ҳаргиз серӣ надорад:

*Эй камар баста ба сад ҳирс чу мӯр,
Войи ту, гар барӣ ин ҳирс ба гӯр.
Ҳирс дар ҷони ту муш аст, бикӯш,
То ба захми нарасад офати муш.
Гар ду олам забару зер шавад,
Дидаи ҳирс қучо сер шавад”*

[10, с. 661].

Ҳамин тариқ, Мавлоно Абдулраҳмони Ҷомӣ чун ҳаким ва муаллими ахлоқ таълимоти ахлоқии худро бар пояи фарҳанги исломӣ, ҳикмати амалии машриқзамин ва суннати осори ахлоқӣ бунёд намудааст. Ҳадафи Мавлоно Ҷомӣ аз осор ва афкори ахлоқӣ тарбияти инсон ва зиндагии босаодати ӯ мебошад. Таҳқиқ ва нашри афкори ахлоқии Ҷомӣ дар шароити имрӯза аз аҳамияти баланде бархӯрдор аст ва андешаҳои ахлоқии ӯ барои тарбия ва иршоди аҳли ҷомеаи имрӯза судманданд.

АДАБИЁТ:

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир.- Душанбе: Ирфон, 1989.- 384с.
2. Афсаҳзод Аълоҳон. Таҳаввули афкори Абдулраҳмони Ҷомӣ.- Душанбе: Дониш, 1981.-159с.
3. Бертельс Е. Э. Джами. Эпоха, жизнь, творчество.- Сталинабад: Таджикгосиздат, 1949.- 174с.
4. Бертельс Е.Э. Навои и Джами. Избранные труды. – Москва: Наука, 1965.- 498с.
5. Мирзоев А. Абдулраҳмони Ҷомӣ ва мавзӯи тарбияи фарзанд / Сездаҳ мақола.- Душанбе: Ирфон, 1977.- С.239- 265.

6. Овардгоҳи мутакаллимон, ҳукамо ва урафо. Матн, тарҷума ва шарҳи рисолаи “Ад-дуррат-ул-фохирата фӣ таҳқиқи мазҳаб - ус-сӯфия ва-л-мутакаллимин вал-ҳукамо-ил-мутақаддимин”- и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. Тарҷума ва шарҳ аз Алии Уҷбӣ.- Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1386.-480с.

7. Раджабов М. Абдурахман Джами и таджикская философия XV века.- Душанбе: Ирфон, 1968.- 317с.

8. Саъдии Шерозӣ, Муслиҳиддин. Куллиёт. Ҷилди IV. – Душанбе: Адиб, 1989.– 415 с.

9. Тӯсӣ, Насируддин. Ахлоқи носирӣ. Муаллифони сарсухан, мураттибони матн, луғат ва тавзеҳот Н. Ю. Салимов, У. А. Ғаффорова.- Душанбе: Шучоиён, 2009.-388с.

10. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмони. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди аввал. Муқаддима аз Аълоҳон Афсаҳзод. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.- 912с.

11. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмони. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди дуввум. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Хусайн Аҳмади Тарбият. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.-710с.

12. Шафеъии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Ирфон - нигоҳе ҳунарий ба илоҳиёт // Бухоро, шумораи 43, мурдод ва шахривари 1384.- с. 16-34.

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР МАСНАВИҲОИ “ҲАФТ АВРАНГ”

Дар ин мақола масъалаи таълимоти ахлоқии яке аз шоирон ва мутафаккирони бузурги асри XV Абдурраҳмони Ҷомӣ дар маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и ӯ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мавлоно Ҷомӣ тибқи суннати пойдори адабӣ дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” ба масоили тарбиявӣ ахлоқӣ таваҷҷуҳи хос нишон дода, муҳимтарин хислатҳои неки инсониро тарғиб ва кирдорҳои нописандро маҳкум менамояд. Вай ҳамчун идомадиҳандаи беҳтарин анъанаҳои марҳилаи классикии адабиёти форсии тоҷикӣ дар шинохт ва тарбияи инсон соҳиби ҳулки наку, бошараф ва мутамаддин саъйи бедареғ намудааст. Муаллифи мақола таълимоти ахлоқии Ҷомиро дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” дар чаҳор бахш баррасӣ кардааст, ки шомили масъалаҳои насихат ба фарзанд, насихат ва васияти қаҳрамонони маснавиҳо ба фарзанд ё шахсони наздик, ташреҳ ва тарғиби хислатҳои наку, накуҳиши ахлоқӣ зишт мебошанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ чун ҳаким ва муаллими ахлоқ таълимоти ахлоқии ҳудро бар пояи фарҳанги исломӣ, ҳикмати амалии машриқзамин ва суннати осори ахлоқӣ бунёд намудааст. Ҳадафи Мавлоно Ҷомӣ аз осор ва афкори ахлоқӣ тарбияи инсон барои зиндагии босаодати ӯ мебошад. Таҳқиқ ва нашри афкори ахлоқии Ҷомӣ дар шароити имрӯза аз аҳамияти баланде бархӯрдор аст ва андешаҳои ахлоқии ӯ барои тарбия ва иршоди аҳли ҷомеаи имрӯза судманданд.

Калидвожаҳо: Ҷомӣ, маснавӣ, анъана, ҳикмати амалӣ, ахлоқ, тарбия, инсон, насихат, васият, хислат.

НРАВСТВЕННЫЕ УЧЕНИЯ АБДАРРАХМАНА ДЖАМИ В ПОЭМАХ «ХАФТ АВРАНГ»

В данной статье рассматривается проблема нравственного учения одного из великих поэтов и мыслителей XV века Абдаррахмана Джами в его поэмах “Хафт авранг” (“Семь престолов”). В соответствии с устойчивой литературной традицией Мавляна Джами уделяет особое внимание воспитательным и нравственным вопросам в поэмах “Хафт авранг”, пропагандируя самые важные человеческие добродетели, осуждает плохие поступки. Как

продолжение лучших традиций классического периода таджикско- персидской литературы, он приложил искренние усилия, чтобы признать и воспитать человека хорошего, уважаемого и цивилизованного. Автор обсуждает моральные учения Джами в “Хафт авранг” в четырех разделах, которые включают вопросы назидание детей, наставления и завещания героев маснави детям или родственникам, толкования и пропаганды хороших качеств, осуждение безнравственности. Абдаррахман Джами, как мудрец и учитель этики, построил свои моральные учения на основе исламской культуры, практической мудрости Востока и традициях морального наследия. Цель работ и моральных мыслей Мавляна Джами - воспитать человека и вести счастливую жизнь. Изучение и публикация моральных идей Джами имеет большое значение в современных условиях, и его моральные идеи полезны для образования и руководства современного общества.

Ключевые слова: Джами, маснави, традиция, практическая мудрость, нравственность, воспитание, человек, назидание, завещание, характер.

THE MORAL TEACHINGS OF ABDURRAHMONI JOMI IN THE POEMS "HAFT AVRANG"

This article addresses the problem of the moral teaching of one of the great poets and thinkers of the 15th century, Abdurrahmoni Jomi, in his poems “Haft avrang”. In accordance with a stable literary tradition, Mawlono Jomi pays special attention to educational and moral issues in the poems of “Haft avrang”, promotes the most important human virtues and condemns and bad deeds. As a continuation of the best traditions of the classical period of Tajik and Persian literature, he made sincere efforts to recognize and educate a person of a good, honorable and civilized character. The author discusses Jomi’s moral teachings in “Haft avrang”, in four sections, which include edifying children, instructing and bequesting Masnavi heroes to children or relatives, interpreting and promoting good qualities, and condemning immorality. Abdurrahmoni Jomi, as a sage and ethics teacher, built his moral teachings on the basis of Islamic culture, the practical wisdom of the East and the tradition of moral heritage. The goal of the work and moral thoughts of Mawlono Jomi is to educate a person and lead a happy life. The study and publication of Jomi's moral ideas have great importance in modern conditions, and his moral ideas are useful for education and leadership of modern society.

Keywords: Jomi, Masnavi, tradition, practical wisdom, morality, education, man, edification, testament, character.

Сведения об авторе:

Низомӣ Мухриддин Зайниддин - ректор ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», доктор филологических наук. Адрес: г. Душанбе, Борбад 73а, Тел.: 231- 45- 45, nizomi73@mail.ru

Information about the author:

Nizomi Muhridдин Zainiddin - Rector of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda», Doctor of philological sciences. Address: 73a, Borbad street, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 231- 45- 45, nizomi73@mail.ru

БАҲСҲОИ МУОСИРИ КОНСЕПТУАЛӢ ДАР МАВЗӢИ АДОЛАТ

Усмонзода Х. У.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Назар М. А.

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар марҳилаи муосир тасаввуроти гуногуни фалсафӣ ва илмӣ роҷеъ ба адолат интишор шудаанд. Бояд тазакур диҳем, ки нашр шудани китоби файласуфи амрикоӣ Ҷон Ролз «Назари адолат» («Rawls J. A theory of justice. Cambridge, 1971».) сархати баҳсҳои доманадор дар бораи адолат дар фалсафа ва ҷомеашиносии муосир гардид. Аксари концепсияҳои фалсафаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ роҷеъ ба адолат, ки аз ҷорӣ охири асри XX то имрӯз интишор шудаанд, то андозае аз натиҷаҳои таҳқиқоти Ҷ. Ролз таъсире бардоштаанд: ё ба он пайравӣ кардаанд ё ба интиқоди он нигаронида шудаанд. Ин концепсияҳо, ки асосан мазмуни ҳуқуқӣ ва телеологӣ доранд, тобиши идеологӣ касб намуда, идеяҳои асосии ин ё он мавқеи мафкурави (либерализм, консерватизм, марксизм ва дигарро) пуштибонӣ кардаанд.

Ҷунончи, дар китоби олими олмонӣ К. Манхейм «Афкори консервативӣ» мантиқи афкори консервативӣ перомунӣ озода ва адолат инъикос карда шудааст. Муаллифи китоб, аз ҷумла, масъалаи ҳампурракунии тарафайни концепсияҳои озода ва баробарӣ дар фалсафаи давраи Маорифпарвариро баррасӣ намудааст.

Дар таълимоти маорифпарварон озода ҷамчун имконият доштани фард ба рафтори иродавӣ ва истифода бурдан аз ҳуқуқҳои инсонӣ фаҳмида шудааст. Дар ин маврид озодаи фардро фақат озодаи дигарон маҳдуд карда метавонад. Баробарӣ бошад, дар фаҳмиши маорифпарварона, иловаи бебаҳсу муқаррарӣ ба озода аст. Вале, тибқи ибрози К. Манхейм, афкори наву беназирии

консервативӣ, бар ҳилофи идеологияи Маорифпарварӣ, концепсияи махсуси озодаи таҳия намуд ва ҷамзамон ба танқиди мафҳуми «озода» дода нашуда, бештар ба масъалаи баробарӣ таваҷҷуҳ кард. Ҷуноне ки К. Манхейм нигоштааст, «зарурати сиёсӣ консерваторҳо водор намуд, то фаҳмиши худро роҷеъ ба озодаи таҳия намоянд, ки аз фаҳмиши либералӣ фарқ дошта бошад. Онҳо ҷизе таҳия намуданд, ки дар муқоиса бо концепсияи инқилобӣ-эгалитарӣ, онро идеяи мазмунии озодаи номидан мумкин буд. Тасдиқ карда мешуд, ки одамон умуман баробар нестанд, истёдоду қобилияти нобаробар доранд, аз рӯи моҳияти ҳеш нобаробар ҳастанд. Ҳамин тавр, фақат дар пояи қобилияти рушдфёбии фард бе даҳолати дигарон, тибқи ҳуқуқ ва масъулияти шахс озодаи асос ёфта метавонад» [6, с. 604].

Пас, барои консерваторҳо, дар муқоиса бо либералҳо, озодаи на хусусияти миқдорӣ, балки хусусияти мазмунӣ касб мекунад ва маҳдудкунандаи табиӣ озодаи акнун на озодаи ба ин мушобеҳи афроди дигар, балки қонуни табиӣ инкишофи фард мешавад. Ин нукта ба анъанаи арастуӣ шабоҳати бештар дорад. К. Манхейм нишон медиҳад, ки афкори консервативӣ фаҳмиши мазкури озодаи ва баробариро эътироф намуда, сониян, ҳатари эҳтимолии анархия, бесарусомониро, ки субъективизми фардиятӣ бо худ дорад, эҳсос намуд. Озодаи фардӣ агарчи махсусияти сифатӣ дорад, вале ба ягонагӣ томи ҷомеа ҳатар эъҷод мекунад. Бинобар ин, қадами навбатии консерваторҳо дар афкори сиёсӣ иваз додани ҳомили озодаи аз фард ба тоифаҳо гардид: «Аз

хамон давра тоифаҳо ҳомилони принципи инкишофи дохилӣ гардиданд ва озодӣ амалигардони васеи он буд...» [6, с. 605].

Ҳамзамон, ҳуди мазмуни меъёрии мафҳуми «озодӣ» тағйир ёфт. Акнун озодӣ маънии имтиёзҳои табақаю тоифаҳоро (тибқи тартиботи феодалӣ) дошт ва концепсияҳои асримиёнагиро ба хотир мерасонд. Ҳамин тавр, афкори консервативӣ аз концепсияҳои озодӣ ва баробарӣ даст накашид, вале маънои онҳоро куллан тағйир дод. Бозгашти воқеӣ ба концепсияи атиқӣ-асримиёнагии хайр ва адолат, ки ҳоси ҷамоатҳои том (полис, корпоратсия) буданд, сурат гирифт. Аз нигоҳи К. Манхейм, чунин тафсири холисии адолат дар мафҳуми «миллат» (ҳамчун умумияти ҷомеа) анҷоми мантикии ҳудро дарёфт. Акнун на табақаю тоифаҳо, балки умумиятҳои азимтар - миллатҳо ҳомилони озодӣ мешаванд.

Афкори консервативӣ дар ибтидои асри XIX нуфузи баланд пайдо кард ва ҳуди консерватизм ҳамчун як идеологияи муассир дар ҷаҳони муосир ҷойгоҳ дорад. Агарчи дар шароити муосир ба зикри имтиёзҳои табақаю тоифаҳо ва нуфузмандии умумиятҳои том (миллатҳо) дигар зарурат намондааст, вале идеяҳои консервативӣ доир ба озодӣ, баробарӣ ва адолат дар ин ё он шакл имрӯз низ истифода мешаванд ва ба ҷараёни баҳсу мунозираҳои сиёсӣ таъсир мерасонанд.

Дар бораи рушди концепсияи адолат дар асри XIX ҳарф зада, утилитаризм (фоидачӯӣ) – ҷараёни бонуфузи афкори сиёсиро аз мадди назар дур кардан ғайриимкон мебуд. Дар сарғаҳи ин ҷараён ду мутафаккири номӣ - И. Бентам ва Ч. С. Милл меистоданд. Хусусияти утилитаризм ҳамчун ақидаҳои телеологӣ аз он иборат аст, ки адолатро бо принципи васетарии меъёрӣ - фоида ё неъмат дар алоқамандӣ дида мебарояд. Инчо бамаврид аст, ки аз Б. Н. Кашников иқтибос биёрем: «фоида зебдиҳандаи сегонаи принципҳои утилитаризми классикӣ аст: фоида, саодат ва гедонизм» [3, с. 56]. Гузашта аз ин, саодат мазмуни асосии принципи фоидаовариро ташкил медиҳад (саодати бештар ба қисми бештари мардум), роҳату ҳаловат

бошад, мазмуни саодатро ташкил медиҳад. Бояд гӯем, ки дар муқоиса бо консерватизм, ақидаҳои утилитарӣ фардиятгароёна ва эгалитарӣ (баробарқунанда) буда, аз ин рӯ, принципи асосии он баробарӣ мебошад (барои зиёдагардони саодат ва роҳату ҳаловати худ бояд ҳамаи одамон имконияти баробар дошта бошанд).

Ҳамин тавр, утилитаризм чунин сохти ҷамъиятиро тақозо менамояд, ки тибқи адолат саодати аксариятро зиёда мегардонад. Тибқи ақидаҳои утилитарӣ, чунин сохтор иқтисоди бозорӣ ва идораи парламентӣ ба ҳисоб мераванд. Дар ҷанбаҳои алоҳидаи концепсияи адолати утилитарӣ нуктаҳои зерин ҷонибдорӣ карда мешавад: тақсимои боадолатона ҳамчун василаи ба саодати бештар расонидани аксарияти мардум (адолати тақсимқунанда); мубодилаи озоди бозоргонӣ (адолати мубодилавӣ); чунин тарзи адолати подошдихӣ, ки на фақат барои гуноҳ ҷазо пешбинӣ мекунад, инчунин боиси ислоҳ шудани гунаҳкор мегардад ва бо ҳамин барои ба саодат расидани ҳам ҷомеа ва ҳам ҳуди гунаҳкор мусоидат менамояд [3, с. 57]. Бо вучуди ин, утилитаризми классикӣ ҳамчун концепсияи адолат зерини интиқоди шадид қарор мегирифт. Хатару таҳдидҳои назаррас ба ҷомеа ва хусусан ба ҳуқуқҳои инсон асоси ин интиқодно ташкил медоданд. Хатари мазкур дар он буд, ки ба хоҳири некуаҳволии бештари мардум, имкони поймол шудани ҳуқуқи манфиатҳои фард (ва ҳатто гурӯҳи алоҳида) дар утилитаризм ниҳон мемонд. Ғайр аз ин, концепсияи утилитаризми классикӣ имкони аз ҷониби синфи ҳукмрон суиистифода шудани шуури ҷамъиятиро дар худ фаро мегирифт, чунки байни намудҳои роҳат ягон фарқият намегузошт, пас ҳамеша имконият ҷой дорад, ки одамон ба мисли ҳайвонот роҳату ҳаловатҳои навтарро нисбат ба тарзи ҳаёти муқаррарии инсонӣ афзал шуморанд. Ч. Милл ба таълимоти утилитаристӣ ислоҳ дароварда, миёни ҳаловати «ҳайвонӣ» ва ҳаловати волеи инсонӣ фарқ гузошт, расидан маҳз ба роҳату ҳаловати волоро ҳадафи

ҳақиқии утилитаризм ҳисобид. Инчунин, ӯ ба «қоидаҳои утилитаризм» асос гузошт, ки мувофиқи он, қўшидан ба ғоидаи зиёд ҳеҷ гоҳ бар ҳилофи манфиат ва ҳуқуқҳои муҳимтарини инсон набошад. Бесабаб нест, ки маҳз Ч. Миллро яке аз асосгузори концепсияи муосири адолати иҷтимоӣ (тақсимкунанда) ва демократияи парламентӣ, ки дар онҳо озодии фард нисбатан хубтар ҳифз мегардад, ҳисобида мешавад.

Утилитаризм асоси идеологияи давлати некуаҳволӣ гашта, ҳамчун фалсафаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва концепсияи адолат, дар инкишофи афкори муосири иҷтимоӣ-сиёсӣ нақши муассир гузошт. Лекин ҳуди мафҳуми «ғоида» хеле тағйир пазируфт. Ғоидачӯӣ аз принципи зиёдагардонии роҳату ҳаловат ба принципи зиёдагардонии майлу хоҳиши фардӣ табдил ёфт, ки истифодаи амалии ин принципро имконпазир месохт. Муҳимтарин осори фалсафӣ доир ба идеяҳои утилитаризм дар сеяки охири асри XX интишор шуд. Умуман, агарчи утилитаризмро дар ҳалли масъалаҳои адолат далелнок танқид мекунанд, вале он то имрӯз ҳамчун як концепсияи фалсафӣ-сиёсӣ ҷойгоҳи худро дорад.

Яке аз чараёнҳои муҳими фалсафӣ, ки дар рушди концепсияи адолат нақши муассир гузоштааст, афкори марксистӣ ба ҳисоб меравад. Бидуни муболиға гуфтан мумкин аст, ки марксизм, ба мисли либерализм ва консерватизм, ба афкори фалсафӣ ва сиёсии ҷаҳони муосир таъсири калон расонидааст ва таъсиррасонии он давом дорад.

Асосгузори марксизм дар бораи адолат асари махсус эҷод накардаанд, вале таълимоташон рӯҳияи баланди адолатпарварӣ дорад. Аз назари марксистӣ, мафҳуми «адолат» ба надстройкаи (болосохт) тааллуқ дошта, мазмуну мундариҷаашро ё муносибатҳои мавҷудаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян мекунанд ё бо натиҷагирҳои инқилобӣ муайян карда мешавад. Дар ҳар сурат, концепсияи адолат дар асарҳои К. Маркс ва Ф. Энгелс ба таври бояду шояд инкишоф наёфт, ҷанбаҳои алоҳидаи ҷомеаи боадолатона асосан тавассути танқиди

капитализм маълум карда шудаанд. Ба таври умумӣ ин танқидро ба се банд ҷудо кардан мумкин аст:

танқиди ҷамъияти буржуазӣ аз лиҳози инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва қонеъ гардондани талаботҳо;

танқид аз мавқеи концепсияи истисмор;

танқид аз мавқеи концепсияи бегонашавӣ [3, с.136; 4, с.232-259].

Вобаста ба банди аввал, К. Маркс ба ҷомеаи буржуазии замонаш барои он эътироз мекунад, ки дар он сустшавии инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда оғоз шуд (бинобар шиддат ёфтани зиддияташ бо муносибатҳои истеҳсолӣ), дуюм, ҳуди хусусияти талаботҳои ба ҷунин навъи ҷамъият мувофиқатдошта акнун ба инкишофи минбаъдаи муносибатҳои иқтисодӣ мусоидат намекард. Дар ҷамъияти коммунистӣ, ки бо ҷамъиятигардонии воситаҳои истеҳсолот асос меёбад, тибқи назари К. Маркс, ҳуди хусусияти талаботҳои инсонӣ дигаргун (баланд) шуда, дар натиҷа ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда (ба мукамалшавии беинтиҳои он) низ мусоидат мекунанд. Ҳамин тавр, нишон дода мешавад, ки ҷамъияти коммунистӣ нисбат ба ҷамъияти буржуазӣ бехтар буда, дар он талаботҳои одамон ба дараҷаи олӣ қонеъ гардонда мешаванд.

Далеловарии дуҷуми марксистӣ (танқид аз мавқеи концепсияи истисмор) хусусияти кантчиғӣ дорад. Эътирози асосии К. Маркс нисбат ба ҷамъияти буржуазӣ аз ин мавқеъ аз он иборат буд, ки сармоядор коргарро бераҳмона истисмор карда, маҳсулоти изофии истеҳсолкардаи коргарро азхуд менамояд. Хусусияти ин истисмор ҷунин аст, ки «коргарро на фақат ҳамчун восита истифода мебаранд, балки ӯро истисмор мекунанд» [3, с.148]. Ба ҳолати номбурда се аломати меҳнати изофа ишорат мекунад:

меҳнати маҷбурӣ (коргар маҷбур аст, ки ба сармоядор кироя шавад);

меҳнати пардохтнашуда (сармоядор арзиши истеҳсолкардаи коргарро азхуд мекунад);

меҳнате, ки ба ҳуди коргар зарар меорад, азбаски ӯро ба ҳолати бегонашавӣ дучор мегардонад.

Ҳамин тавр, «ҳамаи ин дар якҷоягӣ меҳнати кироҷро ба яке аз намудҳои гуломӣ табдил медиҳад» [3, с.149]. Насибу қисмати коргар дар ҷамъияти буржуазӣ – то абад бо музди ночиз ба ғоидаи шахси дигар кор кардан аст. Боз як далели консепсияи бегонашавӣ ин аст, ки ба ғоидаи сармоядор кор кардан ҳатман коргарро ба қашшоқию бенавоии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва ахлоқӣ мерасонад, боиси тағйиру заволи шахсияти ӯ мегардад. Бояд зикр кунем, ки дар асарҳои К. Маркс дар бораи шаклҳои гуногуни бегонашавӣ гуфта шудааст: бегонашавии раванди меҳнат, бегонашавии шароити меҳнат, бегонашавии натиҷаҳои меҳнат, бегонашавии шуур, бегонашавии ҳокимияти ҷамъиятӣ, бегонашавии инсон аз инсон, бегонашавии талаботҳо. Шакли аз ҳама бадтарин ва фалокатовар барои инсон ин бегонашавӣ аз моҳияти инсонии ҳеш мебошад. Бинобар ин, тибқи консепсияи марксистии адолат, ҷомеа бояд тавре ташкил карда шавад, ки инкишофи ҳамаҷаҳаи инсонро таъмин намуда, завоҷиби ӯро пешгирӣ карда тавонад. Ҳаёт бидуни бегонашавӣ танҳо дар ҷомеаи коммунистӣ имконпазир ҳисобида мешуд, ки он бо моликияти ҷамъиятӣ асос ёфта, мақсадаш таъмини инкишофи ҳамаҷаҳаи табиати инсон аст.

Хулоса кардан мумкин аст, ки консепсияи марксистии адолат, ки дар пояи танқиди ҷомеаи капиталистӣ таҳия шудааст, ба таври худ дар бораи неъматҳои муайяни инсонӣ маълумот медиҳад ва воқеан ба анъанаи атиқӣ (арастуӣ) пайравӣ мекунад. К. Маркс низ, ба мисли Арасту, муҳайё кардани шароит барои инкишофи шахсро муҳим мешуморид. Агарчи баъди пошхӯрии давлати шӯравӣ идеяҳои коммунистӣ ба бӯхрони саҳт дучор гардиданд, вале консепсияи адолати К. Маркс нуфузи худро гум накардааст ва нуктаҳои он дар асосҳои якҷанд консепсияҳои иҷтимоӣ-ахлоқии муосир ҷой доранд.

Чуноне ки пештар зикр карда будем, муҳтавои китоби файласуфи амрикоӣ Ч. Ролз барангезандаи баҳсҳои муосир

доир ба адолат гардид. Назарияи Ч. Ролз, пеш аз ҳама, ба муқобили позитивизм ва утилитаризм, ки солҳои тӯлонӣ дар афкори англисӣ-амрикоӣ афзалият доштанд, нигаронида шудааст.

Мавсуф назарияи сиёсии меъёриро ба позитивизм зид гузошт, ба утилитаризм бошад, консепсияро муқобил гузошт, ки афзалияти ҳуқуқро эътироф мекард, на хайро неъматро. Ӯ утилитаризмро рад карда, дар асоси далелҳои зерин онро ба сифати назарияи меъёрӣ эътироф кардан намехоҳад: якум, утилитаризм баҳри манфиатҳои ҷамъиятӣ мекӯшад, вале ба эътибор намегирад, ки хайр ва шарр дар ҷомеа чигуна тақсим карда шудааст. Дар ин бобат принсипи зиёдагардонии нафъоварии оммавӣ асоси ҳақ баровардани ҷамъияти гуломдорӣ шуданаш мумкин аст. Дуюм, утилитаризм фарқиятҳои байни фардҳоро ба таври зарурӣ ба инобат намегирад. Интиҳоби ин ё он андозаи ғоиданокиро, тибқи фаҳмиши файласуфони утилитарист, бояд қонунгузори беғараз муайян кунад, вале эҳтимол дорад, ки дар рафти интиҳоби оқилона ягон ҷанбаи хайр аз мадди назар дур монад (ё ҷанбаи дигар авлотар шумурда шавад). Сеюм, утилитаризм чигунагии табиати хайро неъматҳои тақсимшавандаро ба инобат намегирад. Дар ин маврид чунин шуданаш мумкин аст, ки ба ҷои пеша кардани зиёдагардонии хайро неъматҳои ҷамъиятӣ, баръакс, «хайро неъмат» - и зиддиҷамъиятӣ интиҳоб карда шавад. Дар натиҷа Ч. Ролз се принсипи адолатро (принсипи озодии васеъ ва баробар, принсипи баробарии имкониятҳо ва принсипи тафриқавиро) ба тасвир расонд. Дар байни онҳо принсипи озодии васеъ ва баробар ҳамчун муайянкунандаи фазои адолат дар ҷомеа, ки ҳудудҳои ҳар қадом фаҳмиши хайро неъматро бояд нишон диҳад, принсипи асосӣ маҳсуб мешавад.

Ч. Ролз бо намояндагони консепсияи меритократии адолат (ва ё адолат ҳамчун қадрдонии хизматҳо) низ баҳс кардааст. Дарёфт кардани алтернативаи консепсияҳои

меритократӣ, ки он дар солҳои 60 -70 - и асри XX падидаи назарраси афкори иҷтимоӣ - сиёсии Ғарб гардида буд, боз як вазифаи муҳимми ин файласуфи амрикоӣ гардид. Ч. Ролз ба идеяҳои, ки дар китоби М. Янг «Болошавии меритократия» [16, с. 317-346] оварда шудаанд, розӣ шуда наметавонад. М. Янг дар жанри антиутопия доир ба трансформатсияи ҷомеаи Британия дар ҳудуди асрҳои XX-XXI сухан рондааст. Тибқи суҳбаи ин китоб, рақобатпазирии Британия аз сабаби кӯҳнаи бесамар шудани сохтори иҷтимоӣ дар пояи моликият мунтазам коста мегардад. Гуфта мешавад, ки баланд бардоштани афзалиятҳои рақобатпазирӣ мамлакат фақат бо роҳи тағйир додани хусусияти табақабандии ҷомеа, ки асосанро принсипи нав - хизмати шоиста ташкил медиҳад, имконпазир аст. Таъсиси синфи нави ҳукмрон бо бартариҳои табиӣ (соҳиби истеъдод ва зеҳни баланд будан) асоснок мегардад. Ин принсип аз низоми тахсилот оғоз шуда, ба тамоми соҳаҳои ҷомеа мунтазам интишор мегардад ва бо ҳамин минвол, тахкурсии ба вучуд омадани элитаи нави мамлакат мешавад. Дар натиҷа, одамони лаёқатмандтари кишрҳои ҷомеа ҷузви синфи нави ҳукмрон мегарданд, синфҳои поёнӣ бошанд, баръакс, аз ҳисоби нафарони камлаёқат ташкил мешаванд. Ҳамин тавр, тибқи консепсияи меритократӣ, ҷомеаи боадолатона ва аз лиҳози иҷтимоӣ самаранок ташаккул меёбад, ки бунёдаш бо лаёқатмандӣ (ё белаёқатӣ) вобаста мебошад. Вале, тибқи пешбини М. Янг, минбаъд адолати чунин навъи ҷомеа зери шубҳа гирифта мешавад ва дар соли 2033 синфҳои поёнӣ бо дастгирии баъзе намоёндагони синфи ҳукмрон шӯриш мебардоранд, ки оқибаташ нобудшавии ҷомеаи меритократӣ хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, консепсияи меритократӣ ба адолате така мекунад, ки аз идеяи пешрафт ва самарачӯии иқтисодӣ сарчашма гирифтааст. Хотиррасон мекунем, ки идеяҳои мазкур меҳвари принсипҳои хайру неъматро дар назарияҳои утилитаристӣ низ ташкил медиҳанд. Пас, дар қуллаи аҳроми иҷтимоӣ,

мутобиқи арзишҳои афзалиятёфта, нафароне бояд ҷойгир шаванд, ки дар сермахсулшавии ҷамъият саҳми зиёдтар доранд, яъне лаёқатманд ҳастанд. Аммо ин фаҳмиши шаъну шараф ва арҷгузорӣ ба хизматҳои шоиста мушкilotи ҷиддии ахлоқиро пеш меорад, чунки тибқи ибрази М. Янг, дар он баҳодиҳии арзишӣ ба адолат маҳдудтар аст. Албатта, дар афкори фалсафаи классикӣ низ идеали меритократӣ ҷойгоҳи муҳим пайдо карда буд, вале дар тафовут аз фаҳмиши имрӯза, дар он мафҳуми «шараф» бо мафҳуми «неқурии фардӣ» ва ахлоқи ҳамида алоқаманд буд. Меритократияи муосир бошад, тибқи нишондоди М. Янг, бо маҳдуд санои «хиради урён» ва «самаранокӣ урён» саргардон аст. Бар замми ин, «адолати меритократӣ» дар тафсири имрӯзааш барои арзишҳо ва ҳамбастагии аҳли ҷомеа харобиовар аст, чунки он аз фарҳанги фардиатгароёнаи ҷомеаи Ғарб реша гирифтааст. Ҳамзамон, меритократия ба либерализм айнияти пурра надорад, зеро либерализм бо идеяи демократия алоқаи ногузастанӣ дорад, дар ҳоле ки меритократия моҳиятан идораи автократӣ буда, имкони таъсиррасонии кишрҳои поёнии ҷомеа ба қарорҳои синфи ҳукмронро истисно мекунад.

Консепсияи сотсиологи амрикоӣ Д. Белл [1] як навъ кӯшиши бартараф кардани ноқисҳои ахлоқии меритократия мебошад. Мувофиқи консепсияи ӯ, дар баробари ба зинаҳои болоӣ гузаштани баъзе нафарон, таъмини ҳамагон бо ҳадди ақалли неъматҳо бояд қарорат дода шавад. Бо ибораи дигар, ҷомеаи меритократии Д. Белл эҳтиромгузори баробар ба ҳамагон ва фарқи нибатан баланди баъзе нафаронро ҳамчун мекунад. Новобаста аз чунин иловаҳои ғайрӣ ба консепсияи Д. Белл, консепсияи ӯ аз лиҳози адолат мавриди интиқод қарор гирифтааст. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи ҳолатҳои тасодуфӣ (ё контингентӣ, иддаӣ) меравад, ки яке аз онҳо тақсмоти нобаробари неъматҳои табиӣ мебошад. Тибқи андешаи Ч. Ролз, ки дар китобаш «Назарияи адолат» ибраз кардааст, чунин тарзи тақсмотро ба тақсмоти нобаробари (ва ҳам тасодуфии)

мавқеҳо дар ҷомеаи табақаҳои комилан татбиқ кардан мумкин аст. Албатта, тақсими баробари мавқеҳои иҷтимоӣ ва неъматҳои роҳи ҳалли ин масъала буда наметавонад, балки бояд чунин тарзи истифодаи ҷамъиятии неъматҳои табиӣ роҳандозӣ гардад, ки барои табақаҳои бартариятнадошта самарабахш бошад. Ба ибораи дигар, дар ҷомеа нобаробарӣ имконпазир аст, аз ҷумла дар асоси неъматҳои табиӣ, вале ин нобаробарӣ бояд ба иззати нафси шахсоне, ки аз чунин неъматҳо маҳруманд, нарасад. Чуноне ки Ҷ. Ролз зикр мекунад, «принсипи фарқият, аз рӯи моҳияташ, ризоият доир ба сарвати умумӣ ҳисобидани лаёқат дар баъзе ҳолатҳо ва тақсим кардани ғайриҳақ қалони иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки аз ҳисоби ҷанбаҳои ҳампурракунадаи ин тақсимои имконпазир гаштаанд. Ашхоси табиатан лаёқатманд, новобаста аз кӣ буданашон, фақат дар ҳолате аз он истифода бурда метавонанд, ки агар аҳволи нафарони бемуваффиқиятро беҳтар гардонад... Ду принцип роҳи боинсофонаи пешгирӣ намудани худсари иқбол аст, агарчи дар ҳолатҳои дигар онҳо номукаммаланд, мо ба он муътақид ҳастем, ки ниҳодҳои ба ин принципҳо ҷавобгӯ боадолатона мебошанд» [9, с. 98-99]. Ба ибораи дигар, Ҷ. Ролз ба ҳар нафари ба аҳднома (созишқорӣ) шарикшуда пешниҳод мекунад, ки ақаллан дар фикр тақдирӣ шахси дигарро ба инобат гирад, бинобар ин принципҳои адолат бо мазмуни худ идеали фаромӯшшудаи бародарии назарияи демократиро фаро мегирад [9, с.101]. Ғайр аз ин, муҳим шуморида мешавад, ки дар назарияи «адолат ҳамчун софдилюи покҷидонӣ» ҳисси худэҳтиромкунии фард болоғузӯрӣ карда мешавад, дар ҳоле ки концепсияи меритократӣ ин ҳиссиётро бар бод медиҳад.

Дар назарияи Ҷ. Ролз бошад, гузаронидани як навъ озмоиши фикрӣ пешниҳод карда мешавад – тасаввур кунем, ки фардҳо дар паси пардаи беҳабарӣ мондаанд, яъне доир ба ҳеш ягон иттилоъ надоранд (аз ҷинс ва синну соли худ, баромади иҷтимоӣ ва мақоми иҷтимоии худ ва ғ. беҳабаранд). Пас, чунин одамон интиҳоби кадом неъматҳоро

авлотар мешуморанд? Аз назари Ҷ. Ролз, дар ин вазъияти беҳабармонӣ варианти мақбултар стратегияи «максимин», яъне дар ҳадди ақал таъмин кардани аксарият буда метавонад, чунки дар вазъияти мазкур ҳар як нафар хубтар тасаввур карда метавонад, ки маҳз ӯ дар зинаи пасттарин ҷой гирифтааст. Мутобиқан, зиёдагардонии неъматҳои зинаи мазкурро ӯ мувофиқи мақсад хоҳад ҳисобид. Ҷ. Ролз се принципи адолатро, ки фардҳо дар ғайриҳақ оқилонаашон бояд ба он пайравӣ кунанд, мушаххастар ифода кардааст.

Ҳамин тавр, Ҷ. Ролз аз муносибати соф эгалитаристӣ нисбат ба адолат худдорӣ намуда, ибтидо менамояд, ки нобаробарии иҷтимоӣ низ аз лиҳози ахлоқӣ ҳақ бароварда мешавад, агар онҳо ба некуахлоқии ахлоқ ҷомеа, пеш аз ҳама, табақаҳои камбизоат мусоидат кунанд. Дар ҳар сурат Ҷ. Ролзро ҳамчун мутафаккири ҷараёни либералистӣ мешиносанд, зеро ӯ (ба мисли Ҷ. Локк, И. Кант, Р. Нозик ва диг.) озодиро аз ҳама ҷиз муҳимтар меҳисобад. Аз ин рӯ, аз нигоҳи Ҷ. Ролз, адолате, ки озодиро ҳифз менамояд, «некукорӣ аввалини ниҳодҳои ҷамъиятӣ» мебошад [9, с.19].

Концепсияи Ҷ. Ролзро аксари мутафаккиронуназариячиёни иҷтимошинос ба сифати намуна қабул кардаанд, вале якҷанд ҷараёнҳои муассири афкори муосир мавҷуданд, ки нисбат ба ин концепсия назари танқидӣ доранд. Ин ҷараёнҳо, пеш аз ҳама, намоёндагони этикаи хайру неъмат ва этикаи ҳуқуқ мебошанд. Ба гурӯҳи якум (этикаи хайру неъмат) намоёндагони коммунитаризм ва ҷонибдорони назарияи функционалии неъматҳо (ё перфекционизми либералӣ) тааллуқ доранд. Ба гурӯҳи дуюм (этикаи ҳуқуқ) намоёндагони либертарианӣ ҳамчун як ҷараёни алоҳидаи либерализми муосир дохил карда мешавад. Маҳз намоёндагони афкори либертарианӣ, ки аз таълимоти Ҷ. Локк илҳом гирифтаанд, ба сифати нахустин интиқодчиёни назарияи Ҷ. Ролз баромад кардаанд. Дар байни онҳо хусусан Ф. А. фон Хайек ва Р. Нозик ҳамчун чехраҳои шинохта эътироф гардидаанд.

Моҳияти чунин танқид бо он алоқаманд карда мешавад, ки либертарианиҳо озодии фардиро арзиши иҷтимоии муҳимтарин ва дахлнопазир меҳисобанд. Озодӣ, аз ин нуктаи назар, шартӣ ҳатмии худамалисозии фарди ғаёлу ҳадафманд аст. Ин озодии манфӣ, «озодӣ аз» (пеш аз ҳама, аз давлат) мебошад. Чунин ғаҳмиши озодӣ дархост кардани ягон неъматҳои иҷтимоиро ба қайд намегирад, балки он соф имконият барои ҳар нафар баҳри расидан ба мақсадҳои тавассути лаёқату кӯшишҳои хеш мебошад. «Талаби озодӣ аз мавқеи либералӣ, – менависад Ф. А. фон Хайек, – ...ба бартараф кардани ҳамаи монеаҳои сунӣ бо кӯшишҳои фардӣ нигаронида шудааст, вале дар он нисбат ба давлат ва ҷомеа дар бобати дархост кардани ягон неъмат эътироз пеш оварда намешавад» [14, с.148].

Ғаҳмиши манфии озодӣ муносибати махсус ба баробариро, ки як арзиши иҷтимоӣ аст, ба миён овард. М. Фридмен се концепсияи баробариро ном бурдааст, ки дар афкори иҷтимоӣ ва сиёсии Ғарб бонавбат ҳамдигарро иваз кардаанд: 1) концепсияи баробарии шахсӣ ё баробарӣ дар пеши Худо; 2) концепсияи баробарии имкониятҳо, ки он аслан мушаххасгардонии баробарии намуди яқумӣ аст; 3) концепсияи баробарии натиҷаҳо, ки дар сеяки охири асри XX мавқеи асосиро ишғол мекард. Тибқи андешаи М. Фридмен, аз ҷумлаи ин намудҳои баробарӣ фақат баробарӣ дар пеши Худо ва баробарии имкониятҳо ба идеали озодӣ мутобиқат доранд. Ё менависад: «Баробарии имкониятҳо ва баробарии шахсӣ ба озодӣ ихтилоф надоранд: баръакс, онҳо қисми муҳими таркиби озодӣ мебошанд» [12, с.73-106]. Дар ин ҷода намуди нави баробарӣ - баробарии натиҷаҳо қатъиян манфӣ баҳогузори карда мешавад, зеро тибқи он, озодии додашуда нокифоя аст, озодӣ бояд инкишофи муътадили фардро бо маҷмӯи зарури неъматҳои иҷтимоӣ таъмин намояд. Аз нигоҳи либертарианӣ, тақсмоти боадолатона натиҷаи иқдомҳои ҳадафмандонаи ҳукумат набуда, балки натиҷаи қувваҳои идоранашавандаи бозорӣ мебошад. Тибқи

ибрози маъмулшудаи Ф. А. фон Хайек, «ягон тақсмот боадолатона нахоҳад буд, агар ягон кас тақсмуниро ба уҳдаи худ нагирифта бошад. Адолат фақат ҳамчун меъёри рафтори инсон маънӣ дошта метавонад» [13, с. 92].

Андешаи нисбатан ба ҳамин монандро Р. Нозик иброз намудааст [7]. Дар концепсияи ӯ давлати минималӣ (камсалоҳият) ва ултраминималӣ (беҳад камсалоҳият), ки дар натиҷаи аз ҷониби афрод бартараф намудани анархия пайдо шудаанд, фарқ карда мешавад. Давлати ултраминималӣ фақат нафаронро хифз ва дастгирӣ менамояд, ки барои давлат пардохт мекунад (мизочони он мебошанд). Давлати минималӣ бошад, ҳамаи афродеро, ки дар марзу буми он зиндагӣ доранд, баробар хифз менамояд. Аз нуктаи назари Р. Нозик, маҳз давлати минималӣ воқеан адолатпеша ҳисобида мешавад. Аз тарафи дигар, аз лиҳози ахлоқӣ низ аксаран чунин давлат ҳақ аст, азбаски интишори вазифаҳои давлат берун аз доираи хифзи ҳуқуқҳои табиӣ беадолатӣ унвон карда мешавад. Аз нигоҳи Р. Нозик, ҳар гуна дистрибуция - тақсиму фарқгузори дар доираи давлати минималӣ истисно карда шудааст. Ҳамин тавр, адолати иҷтимоӣ ин на азнавтасмунӣ, балки маҷмӯи қоидаҳо мебошад, ки фазои озоди мубодилаи байни одамонро ташкил мекунад.

Ин мавқеи назариявиро барои консервативӣ буданаш танқид кардаанд. Иддае аз муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки ин мавқеъ пояҳои амиқи ғаёлияти иқтисодиро қордор нашуда, фақат он чиро ки дар сатҳи ҳаёти иҷтимоӣ аён гаштааст, танзим мекунад (адолати расмӣ) [15, с. 277]. Тибқи баҳогузори муҳаққиқони дигар, ин мавқеъро набояд пурра ахлоқӣ ҳисобид, чунки он аслан вазъи худпарастии моликиятдоронро инъикос менамояд [8].

Дар ҳар сурат, ҳам мавқеи Ч. Ролз, ҳам мавқеи намояндагони либерализми ҷаҳон ва либертарианӣ якҷанд ҷиҳатҳои монанд доранд. Ин, пеш аз ҳама, эътироф намудани алоқамандии адолат бо идеяи поквичдонӣ росткори ахлоқӣ мебошад. Адолат, қабл аз ҳама, ин тарзи муомилаи боадабона

бо дигарон ҳамчун бо одамони ба худаш баробар, яъне аз рӯи вичдон, бидуни маҳдуд ва поймол кардани ҳуқуқҳо мебошад. Дар назарияҳои ҳам либерализми чап ва ҳам либертарианӣ маҳз ҳамин тарзи муносибат талаб карда шудааст. Аммо дар талимоти ин чараёнҳо ҳуди вичдон ва муомилаи баробарона гуногун шарҳ дода шудаанд. Агар аз назари либертарианӣ, поквичдонӣ – ин, қабл аз ҳама, мутобиқи вичдон будани шартӣ амал новобаста аз чигунагии натиҷаҳо (ҳатто дараҷаи баланди нобаробарии иҷтимоӣ) бошад, пас пайравони либерализми чап чунин мешуморанд, ки принсипи поквичдонӣ на фақат ба амалҳо, инчунин ба ҳуди натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дахл дорад. Ҳамин тариқ, дар либерализми чап на танҳо анъанаи либералии баробарии имкониятҳо, инчунин баробарии натиҷаҳо басо муҳим аст.

Намояндагони гуногуни этикаи хайру неъмат - коммунитаристҳо ва ҷонибдорони назарияи функционалистии неъматҳо (ё перфекционизми либералӣ) хусусан солҳои 80- уми асри XX ба консепсияи Ч. Ролз муқовимати саҳт нишон доданд. Аз назари коммунитаристҳо, назарияи Ч. Ролз фардиятгароёна аст ва аз ин рӯ, фаҳмиши хайру неъматии инсонӣ ва адолатро, ки бо ҷомеа алоқамандии ногузастанӣ дорад, таҳрифкорона пешниҳод менамояд. Намояндагони перфекционизми либералӣ бошанд, назарияи Ч. Ролзро барои он танқид мекунанд, ки дар он адолат асосан ба баҳра бурда тавониш аз ягон неъматҳои беруна (ниёзи аввал) нисбат дода шуда, масъалаи инкишофи сифатҳои инсонӣ ва расидан ба зиндагии шоиста ба назар гирифта нашудаанд. То андозае мавқеи ҳам коммунитаризм ва ҳам перфекционизми либералиро кӯшиши пешниҳод кардани назарияи алтернативии адолат ҳисобидан мумкин аст.

Коммунитаризм чараёни муосири фалсафаи иҷтимоӣ-сиёсии англисӣ-африқоӣ мебошад, ки солҳои 80- уми асри XX дар муқовимат ба интишор шудани идеяҳои либерализми муосир ташаккул ёфт. Бар хилофи либералистон, намояндагони

коммунитаризм (аз ҷумла А. Эттсиони, М. Сендел, Ч. Тейлор ва диг.) на озолии фардӣ ва ҳуқуқҳои абстрактиро, балки ҷомеат (community)-ро аввал меҳисобанд. Зиеда аз ин, коммунитаризм ҳамчун чараёни ғоявӣ берун аз доираҳои академӣ маъмул шуда, пеш аз ҳама, дар ИМА ба ҳаракати васеи ҷамъиятӣ табдил ёфт ва ба эҳё намудани арзишҳои анъанавии ҳаёти африқоӣ равона гардид.

Хусусияти коммунитаризм ҳамчун чараёни ғоявӣ дар он аст, ки вай ҳамчун зиддифардиятгарой баромад мекунад. Моҳияти назари коммунитаристӣ доир ба ҷомеа чунин аст: зиндагии инсон дар ҷомеа на танҳо ғамхорӣ нисбат ба ҳуқуқҳои фардиро, инчунин на камтар аз ин - ғамхорӣ дар бораи беҳбудии ҷомеаро (беҳбудии ҳамаро) тақозо менамояд. Мағзи ин тасаввуротро ҳисси махсуси коммунитаристӣ - ҳисси мутааллиқӣ ба ҷомеа ташкил медиҳад. Агар аз диди либералҳо фард, пеш аз ҳама, «атоми ҷудогона», ки бо афри ҳодисот ба муҳити мазкури иҷтимоӣ воридшуда аст, пас барои коммунитаристҳо инсон ҳамеша ҳомили ҳувияти муайяни иҷтимоӣ («худайниятдихӣ») мебошад. Ин ҳувият (тасаввуроти мушаххас роҷеъ ба он, ки ман кистам, нақши иҷтимоии ман чигуна аст, кадом уҳдадорӣҳои иҷтимоӣ дорам ва ғ.), тибқи назари коммунитаристӣ, манро ҳамчун ман, яъне ҳамчун намояндаи ягон ҷомеат (оила, маҳалла, шаҳр, миллат ва ғ.) муайян мекунад. Аз ин ҳис ва фаҳмиши ахлоқии инсон ҳамчун аъзои коммуна ва ё ҷомеат уҳдадорӣ доир ба беҳгардонии ин ҷомеат, ки неъматҳои фардӣ бо он алоқаи ногузастанӣ доранд, ба миён меояд [5, с. 297-298].

Боз як нуктаи муҳим, ки мавқеи коммунитаризмро тавсиф мекунад ва ҳамзамон дар баҳсҳои муосири назариявӣ ҷойи намоён дорад - ин перфекционизми ахлоқӣ мебошад. Коммунитаристон бар он ақидаанд, ки барои самаранок пуштибонӣ гардидани неъматҳои ҷомеат, бояд дар шаҳрвандон сифатҳои муайяни ахлоқӣ – неқкорӣ тарбия карда шавад. Ин неқкорӣ ба ҷуз он ҷизе дигаре нест, ки ба фард имкони дарки дурусти муҳити зист ва пеш

аз ҳама, анҷом додани рафтори дурустро (яъне барои ҷамоат зарур ва аз назари ӯ, аҳамиятдоштаро) фароҳам месозад. Ин, дар навбати худ, тақозо мекунад, ки батартибдарории назариявии тарзҳои гуногуни ҳаёт, аз лиҳози мусоидати онҳо ба некукории умум, анҷом дода шавад.

Файласуфи коммунитаристи амрикоӣ М. Сэндел дар китобаш «Адолат» [11] асосҳои ахлоқии либерализми муосирро зерин танқиди шадид қарор додааст. Ӯ масъалаи амалиро баррасӣ менамояд: оё зарурат дорад, ки халқҳо ва намоёндогони алоҳидаи онҳо (масалан, сиёсатмадорон) барои қорҳои ноадолатонаи (ва ҳатто ҷиноятии) соҳаи пеш содиркардашон аз халқҳои дигари қаблан ҷабрдида узр пурсанд ва товоно диҳанд?

Вобаста ба ин, М. Сэндел ду ҷавоби ба ҳам зидро пайдо мекунад. Тибқи нуқтаи назари якум, ҷунин узрпурсӣ ва товонодиҳӣ зарурат дорад, азбаски одамон, ҳамчун ҷузъи ҷамоати миллий, барои қорҳои содиркардаи гузаштагонӣ худ ҷавобгар мебошанд. Аз нуқтаи назари дигар, дар ин маврид ҳоҷат ба узрпурсӣ ва товонодиҳӣ нест, зеро амалҳои дар гузаштаи дур содиршуда ба таҷрибаи ахлоқии имрӯзаи мо ягон муносибат надоранд. Ҳар дуи ин нуқтаи назарҳо, ҷуноне ки М. Сэндел нишон медиҳад, бо онтологияҳои ахлоқии комилан муҳолифи ҳамдигар асос ёфтаанд: асоси якумиро концепсияи шахс, ки худро бо ҷамоати хеш саҳт алоқаманд меҳисобад, таъкил медиҳад; дуюмӣ – концепсияи муосири либералӣ, ки аз ақидаҳои Ҷ. Локк ва И. Кант сарчашма гирифтаанд. Тибқи нуқтаи назари дуюмӣ, ҳар як нафар фақат барои оқибатҳои интиҳоби худ ҳамчун шахси мустакил ҷавобгар аст. Дар ин концепсия фақат эҳтиром қардани муқаррароти қонуни умумӣ ва риоя қардани шартномаҳои басташуда (бо дигарон) таъсия дода шудааст. М. Сэндел кӯшиш қардааст, ки дар асоси мисолҳои сершумори ҳаёти воқеӣ ноқисҳои ин концепсияи шахсро собит намояд, азбаски дар он наъби сеюми уҳдадорӣ – уҳдадорихои шахс дар назди гурӯҳ ё ҷамоати худ, ки аз

интиҳоби шахсӣ вобаста нест, ба инобат гирифта нашудааст.

Ҳамин таър, М. Сэндел нишон медиҳад, ки дар баробари уҳдадорихои ишоратқардаи И. Кант ва Ҷ. Ролз, уҳдадорихои бо ҳамраъии одамон алоқамандбуда нақши муассир доранд ва зиёда аз ин, ҷунин уҳдадорихои ахлоқӣ ба адолати абстрактӣ ихтилоф дошта метавонанд. Боз як ҷизи муҳим, ки М. Сэндел боисрор талаб мекунад, ин зарурати бартаър қардани бетарафии ахлоқӣ дар соҳаи сиёсат мебошад. Албатта, то дараҷае ҳатари иҷборан таққин қардани тасаввурот роҷеъ ба зиндагонии ҳуш дар доираи ҷамоати перфекционистӣ вуҷуд дорад, вале иқдоми пурра бартаър намудани концепсияи ҳайру неъмат аз соҳаи сиёсӣ сабаби бетаровату пурнуқсон шудани сиёсат ҳоҳад шуд. Бинобар ин, ба андешаи М. Сэндел, ҳаёти сиёсӣ ва матраҳсозии масъалаҳои мубрами он истифодаи ҳуқму мулоҳизаҳои баҳодиҳандаро, ки аз тасаввуротҳои гуногун оид ба неъматӣ ҳаёт реша гирифтаанд, бо ногузирӣ талаб мекунад.

Дар доираи афкори муосири коммунитарорӣ роҷеъ ба адолат концепсияи А. Макинтайр мавқеи хосса дорад. Тибқи назари ӯ, вазъи ахлоқии ҷомеаҳои муосир рӯ ба таназзули амиқ ниҳодааст [5]. Сабаби ин аҳволро ӯ ҷунин шарҳ медиҳад: дар ҷаҳони муосири секуляришуда (ё аз таъсири дин беруншуда) анъанаҳои гуногуни сиёсӣ-ахлоқӣ, ки хоси ҷомеаҳои томуосир буданд, ҳароб шуданд, мутаносибан, ахлоқ дар ҷомеаи муосир томияти худро аз даст дода, ба маҷмӯи одобҳои мухталифу беробита табдил ёфт. Ҷунин пурихтилофии вазъи ахлоқиро ин муҳаққиқ дар мисоли муқоисаи концепсияи адолати Ҷ. Ролз ва Р. Нозик нишон медиҳад. Ӯ ба қайд мегирад, ки агар барои Р. Нозик ҳуқуқ пояи адолат бошад, пас барои Ҷ. Ролз ҷунин поя талаботҳо мебошанд ва албатта, дар ҷунин маврид баҳси ахлоқии байни ин ду концепсияҳои рақобатқунанда умуман ҳалнопазир мегардад (зеро онҳо асосҳои комилан гуногунро қабул доранд) [5, с. 336-337]. Роҳи бартаър намудани ин вазъият, аз нигоҳи А. Макинтайр, истифода қардани

мафхуми «хизмати шоиста» буда метавонад, вале ин фақат дар ҷамоате имконпазир аст, ки аъзои он арзишҳои якхеларо эътироф мекунанд. Ҷамъияти либералӣ бошад, ин ҷамоат не, балки ҷамъомади ба ҳам бегонагон мебошад, ки дар он истифодаи мафхуми «хизмати шоиста» мушкилот пеш меорад. Барои он, ки аҳамияти ин меъёри ахлоқӣ ва таъсираш дар ҳалли бархӯрдҳои ахлоқӣ-сиёсӣ намоиш дода шавад, А. Макинтайр ба концепсияи ахлоқӣ-сиёсии Арасту рӯ меорад. Дар тасвири А. Макинтайр, шаҳр-полиси арастуӣ ҷамоати қишришудаи муташаккил буда, дар он ҳамаи фаъолиятҳои иҷтимоӣ нисбат ба ҳамдигар бо тартиби аниқ ҷойгир шудаанд ва шоистагии хизматҳо вобаста аз навъи фаъолият муайян карда мешавад. Фаъолияти сиёсӣ ва қонунгузорӣ пураиштарин навъи фаъолият ҳисобида мешавад. Дар маҷмӯъ, тибқи баҳогузори А. Макинтайр, ҷунин тартиби иерархии фазои иҷтимоӣ ва сиёсӣ бояд безиддияти кори хиради амалиро намоиш диҳад. Вале ин назария як намунаи утопияи муосир мебошад, зеро татбиқи намудани принципҳои он танҳо дар ҳаёти ҷамоати ҷудогона имкон дорад [5, с. 341]. Бояд зикр кунем, ки Ҷ. Ролз дар асарҳои минбаъдаи худ танқидҳои коммуитаристонро то андозае ба инобат гирифт – дар ҳар сурат, ӯ аз фаҳмиши аввалааш роҷеъ ба адолат ҳамчун натиҷаи кадом як амалиёти абстрактӣ (универсалӣ), даст кашид. Умуман, гуфтан мумкин аст, ки дар асарҳои минбаъдаи Ҷ. Ролз назарияи «адолат ҳамчун поквичдонӣ» ба таври қатъӣ тағйир пазируфт ва агарчи мазмунӣ меъёриро арзишии он боқӣ монд, вале ба коммуитаризм наздикии бештар пайдо кард.

Дар радифи коммуитаризм, алтернативаҳои дигар ба фаҳмиши ролзии адолат ин назарияҳои функционалистии неъматҳо мебошанд, ки пеш аз ҳама, дар асарҳои ду файласуфи муосир - А. Сен ва М. Нуссбаум пешниҳод гардидааст. Дар тафовут аз коммуитаризм, ин назарияҳо фардиатгароёна ва моҳиятан либералӣ мебошанд, вале он чиз ки онҳоро аз либерализми ролзӣ (деонтологӣ) фарқ мекунонад, ин - мавҷудияти концепсияи сифатии неъматҳои инсонӣ, ки бояд асоси концепсияи

адолатро ташкил диҳад. Ё ба ибораи дигар, ин концепсияҳо ба яке аз вариантҳои муосири ахлоқи арастуия марбут меҳисобанд.

Файласуф ва иқтисодшиноси ҳиндустонӣ А. Сен дар китобаш «Идеяи адолат» [10] як диди масъаларо ривож дод, ки ба қавли худаш, муносибати муқоисавӣ ё муносибати бо баҳогузори имкониятҳо асосёфта мебошад. Муносибати мазкур, тибқи ибрози ӯ, бо идеяҳои мутафаккирони давраи Маорифпарварии Аврупо алоқаи ногустастанӣ дорад, вале ба усули «ниҳодгарии трансценденталӣ» (истилоҳ аз А. Сен), ки самти асосии андешарониҳои классикӣ ва муосирро дар бораи адолат муайян мекунад, муқобил меистад. Аз ҷумла, дар рӯҳияи ниҳодгарии трансценденталӣ ҳамаи концепсияҳои шартномавии адолат (дар Замони нав - Т. Гоббс, Ҷ. Локк, И. Кант, муосир – Ҷ. Ролз, Р. Дворкин ва диг.) ба тасвиб расидаанд.

Дар тафовут аз ниҳодгарии трансценденталӣ, дар концепсияи А. Сен ба татбиқи адолат дар ҳаёти воқеӣ, ба дараҷаи татбиқшавии адолат дар ҷомеаи мушаххас диққати хосса дода мешавад, на ин ки танҳо амалишавии ягон сохтори ниҳоди баодолатона мавриди таваҷҷӯҳ қарор мегирад. Ба ибораи дигар, агар ниҳодгарии трансценденталӣ ба ягон нишондиҳандаҳои ҷамъияти иделии баодолатона таваҷҷӯҳ намояд, пас муносибати муқоисавӣ, дар навбати худ, бо таҳлили ноадолатиҳои мушаххас, феълан мавҷуда ва зарурати бартараф кардани онҳо асос меёбад. Ин муносибатро А. Сен мушаххастар бо ёрии мафхуми «имкониятҳои функционалӣ» тасвир мекунад. Ба қавли ӯ, имкониятҳо ин фурсати мушаххас барои муваффаку бобарор будани шахси муайян аст.

Ин муносибати бо баҳогузори имкониятҳо асосёфтаре файласуфи амрикоӣ М. Нуссбаум (ҳамкор ва шогирди А. Сен) муфассалтар қоркард намудааст. Дар концепсияи худ ӯ даҳ имкониятҳои функционалии инсонро ҷудо кардааст [17], ки барои ҳаёти шоистаи инсонӣ зарур ҳисобида мешавад ва давлат бояд ба таъмини ҳадди ақалли ин имкониятҳо мусоидат намояд:

1. Ҳаёт. Имконияти зистан то пиронсолӣ, чавонмарг нашудан, қабл аз беарзиш шудани ҳаёт нафавтидан.

2. Саломатии ҷисмонӣ. Имконияти баҳра бурдан аз саломатии хуб, аз ҷумла аз саломатии репродуктивӣ, таъминоти зарурӣ бо ҳӯроқворӣ ва манзили муносиб.

3. Дахлнопазирии ҷисм. Аз як ҷой ба ҷойи дигар имкони озодона рафтуомад кардан; истисно будани хавфи зӯроварӣ, аз ҷумла тачовуз ба номус, зӯроварӣ дар оила ва ғ.

4. Ҳис, тахайюлот ва андешаҳо. Имконият доштан барои истифода аз узвҳои ҳис, тахайюлот, ҳам андешидан ва муҳокимаронӣ кардан тарзе, ки лоиқи шахси бомаърифат аст. Имкони ҳаловат бурдан ва аз дарду алам дурӣ ҷустан.

5. Эҳсосот. Имконияти эҳсос кардани дилбастагӣ ба чизҳо ва одамон; дӯстдорӣ нисбат ба ғамгусорони мо; дилгиршавӣ дар мавриди набудани онҳо; умуман, имконияти дӯстдорӣ, ғамгиншавӣ, шавқу рағбат доштан, миннатдор будан ва сабабнок оташин шудан.

6. Хиради амалӣ. Имконияти тасаввурот пайдо кардан дар бораи хайру неъмат тавассути андешаронӣ ва банақшагирии интиқодии зиндагии хеш.

7. Робита бо одамони дигар. (А) Имкони зистан бо одамони дигар ва барои онҳо, эҳтиром ва ғамхорӣ нисбат ба дигарон; қобилияти фаҳмида тавонистани ҳолу аҳволи дигарон. (Б) Асоси иҷтимоӣ доштан барои худэҳтиромкунӣ ва таҳқир нашудан; аз дигарон талаб кардани муносибати боэҳтиромона ва баробар нисбат ба хеш.

8. Робита бо махлуқоти дигари зинда. Имконияти ғамхорӣ кардан нисбат ба ҳайвонот, наботот ва зухуроти дигари табиат ва ҳамкорӣ бо онҳо.

9. Қобилият ба бозӣ. Имконияти хандаю бозӣ кардан, баҳра бурдан аз фароғату дилхушиҳо.

10. Назорат кардани муҳити сиёсӣ ва иқтисодии зисти худ. (А) Аз назари сиёсӣ. Имконияти иштирок доштан дар қабули қарорҳои сиёсӣ, ки барои инсон ҳаётан муҳиманд; ҳуқуқи иштирок доштан дар

ҳаёти сиёсӣ, қафолат ба озодии сухан ва ҳамоиш. (В) Аз назари иқтисодӣ. Имконияти моликият доштан, дар баробари дигарон ҳуқуқ ба моликият ва меҳнат доштан.

Вобаста ба ин, адолати ҷамъиятӣ ҳамчун фурсати амалишавии рушди имкониятҳои инсон (human capabilities) дар ҷомеаи мушаххас фаҳмида мешавад. Аз ин нигоҳ, он ҷомеае, ки барои ҷунин инкишоф ҳамаи шароитро муҳайё кардааст, ҷомеаи боадолатона аст, баръакс, агар ҷомеа ҷунин шароитро ба вучуд оварда натавонад, пас он ҷомеаи ноадолатона аст [18, с.229]. Давлат бошад, фақат вазифадор аст, ки барои худинкишофёбии инсон шароити муносиб пешниҳод карда тавонад.

Зикр кардан муҳим аст, ки дар ҷаҳони муосир нуктаҳои асосии ин дидгоҳ (ва ё муносибат) аз ҷониби аксарият эътироф шудаанд ва дар муҳтавои маърузаҳо доир ба инкишофи неруҳои инсонӣ ҷой гирифтаанд.

Дар байни дидгоҳу муносибатҳои таҳқиқии муосир доир ба адолат концепсияи муаллифони фаронсавӣ Люк Болтански ва Лоран Тевено низ ҷойгоҳи муносиб дорад. Концепсияи онҳо то андозае ба концепсияи А. Сен монандӣ дорад, чунки ин муаллифон низ ба масъалаи адолат муносибати прагматикӣ доранд. Л. Болтански ва Л. Тевено ибраз мекунанд, ки «хусусияти дидгоҳи мо, дар фарқият аз таҳқиқҳои анъанавии адолат, ин тавачҷуҳ кардан на ба қонунҳои трансцендентӣ, балки ба талаботи хусусияти прагматикидошта, ки муайянкунандаи релевантии (pertinence) ин ё он «диспозитив» (dispositif), яъне маҷмӯи факту предметҳои барои исботҳо истифодашаванда ё, агар хоҳед, дурустии он ва муносибии шароит (justesse) мебошад» [2, с. 29]. Ин муаллифон зикр кардаанд, ки онҳо ҷонибдори фаҳмиши васеи адолат мебошанд: адолат на танҳо ёфта тавонистани таносуби дуруст дар муносибати байни одамон, инчунин ҳар гуна танзиму банизомовариҳои дигар мебошад. Тибқи назари Л. Болтански ва Л. Тевено, мавзӯи асосии таҳқиқи онҳо - вазъи ризоият ва муҳолифат дар муносибатҳои байни одамон мебошад. Одамон қобилияти табиӣ ба ҳам

наздикшавӣ доранд, вале бо кадом тарз, тибқи кадом принципҳои наздикшавӣ сурат мегирад?

Муҳтавои консепсияи ин олимони иборат аст аз маълум кардани принципҳои умдатарини чунин наздикшавӣ ва таҳқиқи муносибатҳои гуногуни байни ин принципҳо, ки дар шароити ҳаёти воқеӣ ба вучуд меоянд. Ҳамин тавр, мафҳуми калидии консепсияи Л. Болтански ва Л. Тевено мафҳуми «дараҷабандӣ» мешавад, ба ибораи дигар, як навъ тартиби адолат, ки бо «принсипҳои ҳашамат» - и худӣ (садоқати шахсӣ, сарват, эътироф аз ҷониби дигарон, судмандӣ, болидарӯхӣ, хизмат ба манфиати умум) идора мешавад. Мутобиқ ба ин принципҳои тартиби ҷойгиршавии одамон дар адолатпешагии гуногун - дар патриархалӣ, бозоргонӣ, шахрвандӣ, ҷодаи некномӣ, ҷодаи

болидарӯхӣ, олами илмӣ-техникӣ сурат мегирад. Ҳар яке аз ин оламҳо хусусияти танҳо ба ҳудаш хосро дорад, ки дар намуди «соф» онҳоро дар асарҳои фалсафӣ-сиёсӣ пайдо кардан мумкин аст. Хусусияти хоси консепсияи мазкур аз он иборат аст, ки вай динамикӣ буда, пеш аз ҳама, вазъи гуногуни талошҳоеро аз назар мегузаронад, ки бо ҳолати кунунӣ (масалан, тартиби тақсимот дар дохили як дараҷабандӣ, зухур кардани рақобати байни принципҳои адолатпешагии гуногун, ки ба ҷодаю оламҳои мухталиф дахл доранд) зери шубҳа гирифта шудааст.

Умуман, ҳулоса кардан мумкин аст, ки тамоюли таҳқиқи адолат дар ҷаҳони муосир тобиши метафизикиаширо қисман бохта, беш аз пеш ба воқеияти ҳаёт наздик мешавад ва барои ҳалли самараноки масъалаҳои ҷомеаи муосир имкон фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Academia, 2004. 788 с.
2. Болтански Л., Тевено Л. Критика и обоснование справедливости: Очерки социологии градов / пер. с фр. О. В. Ковеневой под науч. ред. Н. Е. Копосова. М.: Новое литературное обозрение, 2013. 576 с.
3. Кашников Б. Н. Либеральная теория справедливости и политическая практика России. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. 260 с.
4. Кимлика У. Современная политическая философия: введение / пер. с англ. С. Моисеева. М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 592 с.
5. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / пер. с англ. В. В. Целищева. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. 384 с.
6. Манхейм К. Консервативная мысль // Манхейм К. Диагноз нашего времени / пер. с нем. и англ. М.: Юрист, 1994. 700 с. С. 572-668.
7. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2008. 424 с.
8. Прокофьев А. В. Социальная справедливость: нормативное содержание и история становления понятия [Электронный ресурс] // URL: <https://iphras.ru/page30194324.htm> (дата обращения: 02.12.2019).
9. Ролз Дж. Теория справедливости / пер. В. В. Целищева при участии В. Н. Карповича и А. А. Шевченко; науч. ред. В. В. Целищев. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 534 с.
10. Сен А. Идея справедливости / пер. с англ. Д. Кралечкина; науч. ред. перевода В. Софронов, А. Смирнов. М.: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная миссия», 2016. 517 с.
11. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? / пер. с англ. А. Калинина. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 352 с.
12. Фридмен М. Свобода, равенство и эгалитаризм // Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. Челябинск: Социум; М.: Три квадрата, 2003. 182 с. С. 73-106.

13. Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода / пер., сост. и предисл. С. Мальцевой. СПб.: Пневма, 1999. 287 с.
14. Хайек Ф. Либерализм // Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. Челябинск: Социум; М.: Три квадрата, 2003. 182 с. С. 129–168.
15. Шамилева Р. К. Либеральная концепция справедливости: миф или реальность? // Социально-гуманитарные знания. № 6. 2005. С. 269-279.
16. Янг М. Возвышение меритократии / пер. А. Волкова // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежн. лит.: пер. с разн. яз.; сост., общ. ред. и предисл. В. А. Чаликовой. М.: Прогресс, 1991. 405 с. С. 317-346.
17. Новый стандарт справедливости (Интервью М. Нуссбаума «Русскому журналу») [Электронный ресурс] URL:<http://www.russ.ru/pole/Novyj-standart-spravedlivosti> (дата обращения: 02.12.2019).
18. Nussbaum M. C. Human functioning and social justice: In defense of Aristotelian essentialism // Political Theory. Vol. 20. No. 2. (May, 1992), pp. 202-246.

БАҲСҲОИ МУОСИРИ КОНСЕПТУАЛӢ ДАР МАВЗӢИ АДОЛАТ

Дар мақола таҳлили муқоисавии консепсияҳои муосир дар бораи адолат анҷом дода шудааст. Консепсияҳои мазкур бештар ранги идеологӣ дошта, ҳамчун алтернативаи консепсияи либералии адолат ба миён омадаанд. Муайян карда мешавад, ки ҳар яки ин консепсияҳо ягон принсипи муайянро ба асос гирифта, мавқеи либертарианӣ Ҷ. Ролзро дар фаҳмиши адолат зерин танқид қарор додаанд.

Муаллифони мақола нишон медиҳанд, ки ҳуди Ҷ. Ролз асосан ба позитивизм, консепсияи утилитаристӣ ва меритократии адолат назари танқидӣ дорад. Дар маҷмӯъ, консепсияи ӯро иддае аз муҳаққиқон пайгирӣ намудаанд, қисми дигар ба он эътироз баён кардаанд. Чунончи, намояндагони этикаи хайру неъмат - коммунитаристҳо (А. Этциони, М. Сэндел, Ч. Тейлор, А. Макинтайр ва диг.), ҷонибдорони назарияи функционалистии неъматҳо (ё перфекционизми либералӣ, ки аз ҷумла А. Сен ва М. Нуссбаум ба он мутааллиқанд), консепсияи либертарианӣ ӯро то дараҷае асоснок танқид кардаанд.

Аз таҳлили баҳсҳои муосири концептуалӣ дар бораи адолат бармеояд, ки аксари онҳо ба беҳгардонии ҳаёти воқеии ҷомеа нигаронида шудаанд, агарчи дар доираи анъанаи хирадгарой боқӣ мондаанд.

Калидвожаҳо: адолат, хайру неъмат, баробарӣ, озодӣ, идеология, либерализм, консерватизм, марксизм, давлат, ҷомеа, ҷамоат, фард, имкониятҳо, ахлоқ.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ СПОРЫ О СПРАВЕДЛИВОСТИ

В статье подвергаются сопоставительному анализу современные концепции справедливости. Эти концепции имеют идеологический характер и возникли как альтернатива либеральной концепции справедливости. Выясняется, что каждый из них, основываясь на определенный принцип, критикует либертарианскую позицию Дж. Ролза по вопросу понимания справедливости.

Авторы статьи показывают, что сам Дж. Ролз в целом критически относится к позитивизму, утилитаристической и меритократической концепциям справедливости. В целом, отношение исследователей проблемы справедливости неоднозначны к самой концепцию Дж. Ролза: часть из них поддерживают его позицию, другие – критикуют. Так, представители этики блага – коммунитаристы (А. Этциони, М. Сэндел, Ч. Тейлор,

А. Макинтайр и др.) и последователи функциональной теории благ (или либерального перфекционизма – А. Сен, М. Нуссбаум и др.) аргументированно критикуют его либертарианскую концепцию.

На основе анализа современных концептуальных споров о справедливости можно прийти к выводу, что большинство из них ориентированы на улучшение существующих условий жизни, хотя и остаются в рамках традиций рационализма.

Ключевые слова: справедливость, блага, равенство, свобода, идеология, либерализм, консерватизм, марксизм, государство, общество, сообщество, индивид, возможность, этика.

MODERN CONCEPTUAL DISPUTES ON JUSTICE

In the article modern concepts of justice were exposed to comparative analysis. These concepts are ideological in nature and have emerged as an alternative to the liberal concept of justice. It turns out that each of them, based on a certain principle, criticizes J. Rawls's libertarian position on the issue of understanding justice.

The authors of the article show that J. Rawls himself is generally critical of positivism, the utilitarian and meritocratic concepts of justice. In general, the attitude of researchers of the problem of justice is ambiguous towards the very concept of J. Rawls: some of them support his position, others criticize it. Thus, the representatives of the good ethics - the communitarianists (A. Etzioni, M. Sandel, C. Taylor, A. MacIntyre and others) and the followers of the functional theory of goods (or liberal perfectionism - A. Sen, M. Nussbaum, etc.) reasonably criticize his libertarian concept.

Based on the analysis of modern conceptual disputes about justice, we can conclude that most of them are focused on improving existing living conditions, although they remain within the traditions of rationalism.

Keywords: justice, benefits, equality, freedom, ideology, liberalism, conservatism, Marxism, state, society, community, individual, opportunity, ethics.

Сведения об авторах:

Усмонзода Хайридин Усмон - доктор философских наук, член-корр. Национальной академии наук Таджикистана. Профессор кафедры общественных наук ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде».

Назар Муъмин Абдужалол - кандидат философских наук, доцент. Директор Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Тел.: 918991271. E-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

Information about the authors:

Usmonzoda Khairidin Usmon - Doctor of philosophical sciences, member of scientific Council of the Academy national of Sciences of the Tajikistan, professor of Department social sciences of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda».

Nazar Mumin Abdusalol - Candidate of philosophical sciences, assistant-professor. Director of Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov, Academy national of Sciences of the Tajikistan. Tel.: 918991271. E-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

ИСТИШХОД БА ҚАСАСИ МАШҲУРИ АНБИЁ ВА ҲИКОЁТ ДАР “ТАФСИРИ ҲУСАЙНӢ” - И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Абдуқодирзода С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба масъалаи мавҷудияти қисса дар матни Қуръони карим ховаршиносон, қуръонпажӯҳон ва донишмандони зиёде диққат карда, дар ин замина таълифоти зиёде анҷом додаанд, ки ба аҳли таҳқиқ маълум мебошад. Аз ҷумла, дар кишвари мо ин масъаларо Ф. Насриддинов баррасӣ карда, масъалаҳои хусусияту аҳдоф ва услуби нақли қисса дар матни Қуръон, мафҳуми луғавӣ ва истилоҳии қисса дар китоби мазкур, хусусият, мақом, аҳдоф, услуби нақл ва шеваи баёни қиссаро дар Қуръон ҳамчун муқаддимае дар мабҳаси таҳаввули қисса дар тафсири асрҳои X-XII, омилҳои асосии он ва бозтоби қиссаи Иброҳим (а) дар адабиёти асрҳои X-XV ба андеша гирифтааст [2, с. 221-315]. Дар дигар таҳқиқоти донишманди мазкур ҳам ба масъалаҳои мавриди назар ишораҳои мавҷуданд, ки бештар дар таъбаи масъалаи арзишҳои адабӣ матраҳ шудаанд [3;4; 5].

Аз таҳқиқи ин донишманд маълум мешавад, ки “дар матни Қуръон калимаи “қисса” (бо касри “қоф”) ва сурати ҷамъи он “қасас” истифода наёфтааст. Ҳар кучо мурод қисса бошад, ба сурати “қасас” аз он ёд шудааст” [2, с. 222]. Инчунин, “мафҳуми қисса дар Қуръон танҳо ба лафзи “қасас” маҳдуд нашудааст, балки калимаҳои чун “ҳадис”, “масал”, “набаъ” ва ғайра низ дар ҷандин маврид ба маъниву мафҳуми “қасас” дар Қуръон истифода ёфтааст” [2, с. 225].

Дар тавзеҳи маънии луғавии қисса бо таваҷҷуҳ ба ахбори сарчашмаҳои гуногун ҷанбаҳои маъноии зерин таъкид шудааст: “хабару достоне, ки паёнай ёд шавад” (Роғибӣ Исфаҳонӣ дар “Муфрадот”) [6],

“саргузашт”, “гуфт”, “бурид”, “чид”, “асари қасе ё чизеро дунбол кард” (Парвинӣ Халил) [7], ки дар ин миён маънии “саргузашту достон” аз маъноҳои маъмултарини “қасас” мебошад. Дар матни Қуръон ҳам ҳамин маънӣ таъкид мешавад, ки маънии достон ва ҳикояту саргузаштро дорад [2, с. 223].

Қисса, тибқи тавзеҳи Халил Парвинӣ, дар Қуръони карим ба панҷ тобиши маъноӣ далалат мекунад:

1. Ҷустуҷӯ ва пайгирии асари чизе;
2. Хондан, баргуфтани ва бозгӯ кардан;
3. Баён кардан ва шарҳ додан;
4. Қисса, достон ва саргузашт;
5. Гузинуш ва интиҳоби бахше аз саргузашту сарнавишт [7, с. 91].

Ҳар кадом аз тобишҳои маъноии мазкур дар таркиби қиссаҳои қуръонии мундариҷ дар “Тафсири Ҳусайнӣ” [1; 8] қобили таҳлилу таҷриба, аммо аз назари ҷиғунагии истифода ва ғарази эрод бо мушаххасоте ҳамроҳанд, ки дар идома ба онҳо ишора карда мешавад.

Кошифӣ дар “Тафсири Ҳусайнӣ” қиссаро дар тавзеҳи нуқоти ҷудогонаи қуръонӣ ба масобаи ҷузъе аз равиши тафсириғорӣ ба ҳисоб гирифта, ба зикри қасас ва ҳикоят ҳамчун овардани шеър ва истиқболи суҳанони арбоби таҳқиқ инояти зиёд ба харҷ додааст. Анвои матнҳои мазкурро Ҳусайн Воизи Кошифӣ тавре баён кардааст, ки бо тавзеҳу тафсиру таҷриба ҳамроҳ буда, аз сурати тарҷумаии оятҳои марбут, ки дар ҷои Лақнаҳ ба сурати зернавис дар зайли ҳар як оят омадаанд, фарқ дорад. Аз ҳамин қиёс усули баёни Ҳусайн Воиз сурати адабӣ гирифта, ба иловаи нақли қавлҳо ва истинод

чустанҳо аз ақволу ашъор пирояи адабӣ ба бар мекунад.

Чунон ки аз гуфтаҳои фавқ маълум мешавад, доираи таҳқиқ дар қиссаҳои қуръонӣ фарох буда, мутолиа ва баррасӣ дар ин маврид никоти зиёдеро фарогир мебошад. Аммо аз назари таҳқиқи адабӣ чигунагии инъикоси қиссаҳои қуръонӣ дар китобҳои тафсир ва ҷанбаҳои адабии онҳо муҳим ҳастанд. Инчунин, бояд таъкид кард, ҳузури қасаси машҳури анбиё ва ҳикоеҳои фароғири таълимоти ахлоқӣ дар Қуръони карим, ки дар китобҳои тафсир ба онҳо аҳамияти зиёд дода мешавад, масъалаи равшан аст, ки ҳолат ба тавзеҳи иловагӣ надорад. Манзури мо дар ин мақом таҳқиқ дар чигунагии тавзеҳу ташреҳу тафсири матолиби мазкур аз ҷониби соҳиби “Тафсири Хусайнӣ” мебошад.

Дар сураи Бақара, ки меъёри қарордоии мо дар баррасии масъала мебошад, қасаси машҳури анбиё ва ҳикоеҳо дар ҷунин қолабҳо баён шудаанд:

1. Қисса дар бораи ҳукми рӯзи шанбе, ки дар замони ҳазрати Довуд (а), дар он рӯз дар шаҳри Илё моҳигирӣ манъ шуда буд, вале эшон муҳолифат намуда, дар он рӯз ба ҳила моҳиро мегирифтанд [8, с. 20]. Ин қисса дар ин ҷо ба поён намерасад, муфасссир овардааст, ки “тамомии ин қисса дар сураи Аъроф мазкур хоҳад шуд, иншоал-Лоҳу таъоло” [8, с. 20].

2. Қиссаи забҳ кардани гов аз ҷониби қавми Мӯсо, ки ба фармони Худованд шаҳодат медиҳад [8, с. 21]. Ин қисса ба овардани таркиби “аввали қисса” мушаххас мешавад, ки ҷунин аст: “Ва из қаталтум – аввали қисса аст, мефармояд, ки ёд кунед онро, ки бикуштед...” [8, с. 22].

3. Ҳикоят оид ба масъалаи тавзеҳи як расми роиҷ дар миёни арабҳои ҷоҳилият дар айёми ҳаҷ, ки то оғози аҳди исломӣ ҳам роиҷ будааст [8, с. 59].

4. Қиссаи мирондану зинда гардонидани қавми деҳае [8, 80].

5. Қиссаи Толуту Ҷолут ва ба подшоҳию пайғамбарӣ расидани ҳазрати Довуд (а) ва ғуруфиристондани “Забур” ба ҳазрати Иброҳим (а) [8, с. 84-85].

6. Ҳикояти мучодалаи Намруд ибни Канъон бо ҳазрати Иброҳим (а) дар масъалаи исботи рубубият ва ваҳдоният дар дини Худой [8, 88]. Ин мучодала замоне буда, ки Намруд “ҳама рӯи замин дар тасарруф дошт, дар он вақт, ки Иброҳим бутонро шикасту ройи аркони давлати Намруд бар сӯхтани ӯ қарор гирифт” [8, с. 88].

7. Қиссаи “Аз Худо хостани Иброҳим (а) то мурдари зинда кунад” [8, с. 90].

Баёни қиссаҳои ҳафтгонаи мазкурро дар таркиби матни китоби “Тафсири Хусайнӣ” ҳам аз муҳтавои матлабҳои зикргардида ва ҳам аз овардани таркибҳои мушаххаскунанда, амсоли “қисса”, “ал-қисса”, “тамомии қисса”, “аввали қисса” фарқ кардан мумкин аст.

Дар сураи мавриди назар аввалин нақли нисбатан муфасссал ба масъалаи тавзеҳи як расми роиҷ дар миёни арабҳои ҷоҳилият дар айёми ҳаҷ иртибот дорад, ки то оғози аҳди исломӣ ҳам роиҷ будааст. Ин нақл ҷунин аст: “Дар аҳди ҷоҳилият қасе, ки ба ҳаҷ ё умра ихром гирифтӣ, бар вай ҳаром будӣ аз дари хона даромадан. Агар аз аҳли мадар (дар нусха иштибоҳан ба шакли бадр омадааст. – А. С.) (шаҳр) будӣ, аз бом даромадӣ ё бар девори сарое ғурча сохтӣ ва аҳли вабар аз паси хаймаҳо даромадандӣ ва ба эътиқоди худ ин амалро бар тамои донистандӣ ва торики онро ғочир хондандӣ ва ин ҳукм ҳама арабро шомил буд, магар Ҳумсро. Ва эшон чанд қабилла буданд: Қурайшу Ҳузоъа ва Бану Омиру Сақиф ва ғайри он ва эшонро ба сабаби салобат дар дину оини худ Ҳумс меғуфтанд. Рӯзе дар айёми ихром ҳазрати Пайғамбар (с) аз даре берун омадӣ ва мутаоқибӣ он Рифоаи Ансорӣ ҳам аз дар қадам берун

ниҳод, муҳочиру ансор ба як бор ўро фочир гуфтанд. Ва чун Ҳазрат (с) аз ў пурсид, ки ин чуръат чаро кардӣ, гуфт:

– Ман иктидо ба ту намудам.

Хоҷаи олам (с) гуфт:

– Маро ридо буд ва аз дар берун омадан, ки ман аз Ҳумсам, яъне аз Қурайш ва ту нестӣ.

Гуфт:

– Эй Саййиди оламиён, агар ту аз Ҳумсӣ, ман ҳам аз Ҳумсам, дини ман дини туст ва оини ман оини ту.

Филҳол оят омад, ки шумо ин қонидаро бир ном ниҳодаед, ин на бирри туст, бирри касест, ки аз ҳашми Худо бипарҳезад” [8, с. 59].

Нақли мазкур бо мақсади тавзеҳи расми маъмул омадааст, ки мурод аз он парҳез кардан аз аъмоли замони ҷоҳилият мебошад. Калимаи “ҳумс” дар таркиби нақли боло ҷамъи “аҳмас” буда, ба маънии сахту қавӣ омадааст. Ба қабिलाҳое Ҳумс мегуфтаанд, ки онҳо дар қорҳои “чангу дин сахту қавишшт бошанд ва ин чанд тоифаро ба сабаби шӯҷоту поймардӣ дар қорҳо Ҳумс мегуфтанд” [10, с. 64].

Баъзе қиссаҳо бо тафсиру тавзеҳи мармузу ирфонӣ ҳамроҳ ҳастанд, ки аз ҷумлаи онҳо дар сураи Бақара қиссаи “Аз Худо хостани Иброҳим то мурдари зинда қунад” мебошад. Тафсили ин қисса дар зимни тарҷумаву тафсири ояти 260 чунин аст: “Ва из қола Иброҳиму – ва ёд кун онро, ки гуфт Иброҳим; Раббӣ, аринӣ – Эй Парвардгори ман, бинамой ба ман, ки ба қудрати комила; кайфа тухӣи-л-мавто – ҷӣ гуна зинда мегардонӣ мурдагонро; Суол аз барои шӯҳуди кайфияти эҳё фармуд, на он, ки дар асли эҳё ўро шубҳа буд; Қола – гуфт Худой; авалам туъмин – оё ту имон наёвардаӣ, ки ман мурдари зинда мекунам; Истифҳом ба маънии иҷоб аст, яъне ту имон дорӣ бар қудрати ман бар эҳёву имотат. Ва бо Намруд гуфтӣ: Раббияллазӣ юҳйй ва

юмит. Қола: Бало – гуфт Иброҳим: Бале, имон овардам ва ба қамоли қудрати ту гаравидаам; валокин лиятмаинна қалбӣ – валекин ин суол кардам, то биёромаду сокин шавад дили ман ба муоинаи чигунагии он.

Ва дар “Футухоти маккӣ” мазкур аст, ки эҳё мутанаввеъ мебошад, ҷунон ҷи вучуди халқ, ки баъзе ба калимаи “кун” мавҷуд шуданд ва барҳеро ба яду барҳеро ба ядайн эҷод карда ва ҷамъеро ибтидоан ба вучуд оварда ва тоифаро ба сабаби махлуқоти дигар мавҷуд сохта. Ва чун Иброҳим танаввуъи вучуди халқ дида буду дониста ва эҳёи халқ баъд аз мавт вучуде дигар аст ва ин низ мутанаввеъ метавонад буд, дархост намуд, ки ба ман бинамой, ки эҳё ба қадом навъ мекунӣ, то чун маро илм бад-он ҳосил шавад, дили ман аз он оромиш пазирад.

Овардаанд, ки Иблис бар лаби оби дарё мегузашт, назараш ба мурдоре афтод, ки мургони ҳавою ҷонварони дарё ва дадони саҳро ҳар як аз ў поре мерабуданд. Иблис бо худ гуфт: Хуш доми ҳила ёфтанд. Ҷамъе кӯтаҳназарон, сабуксорони гаронтабъро фиреб метавон дод, ки охир ин аҷзои мутафарриқаро аз ҳавосили туюру аҷвофи сибӯъ ва амъои наҳангону моҳиён ҷӣ гуна ҷамъ тавонад кард.

Ҳақ субҳонаҳу ваҳй фиристод ба Халил, ки ба қанори фалон дарё шав, ки душмани ман доми макре густардаасту сарриштаи зарқе ба даст оварда, меҳаҳад, ки ҷамъеро ба қайди парешонӣ дарорад. Халил биёмад ва Иблис мутаҳаййирвор шубҳаи ҳудро илқо кард.

Халил фармуд, ки ҷӣ маҳалли таҳайюр аст? Ҳамон қас, ки ин аҷзоро аз қатми адам ба фазои саҳрои вучуд оварда буд, қодир аст, ки дигарбора аз зовияи тафриқа ба соҳати ҷамъият расонад, маснавӣ:

Кӯзагар гар кӯзаро бишканад,

Чун бихаҳад, боз қоим мекунад.

Он ки донид кӯза қардан аз нахуст,

Ҷӣ аҷаб гар созад шикастари дуруст.

Иброҳим забони суол бикшод, ки Илоҳӣ, ба ман бинамой, ки чӣ гуна зинда мекунӣ, то ин тоғии боғӣ мулзам гардад ва дили ман ба илзоми ӯ итминони тамом ёбад.

Қола – гуфт Худо: Агар мушоҳидаи ин ҳол орзу дорӣ; фаҳуз – фаро гир; арбаъатан минат-тайри – чаҳор адад аз мурғон: кабӯтару хурӯсу зоғу товус ва ғайри ин низ гуфтаанд; фасурхунна – пас чамъ кун эшонро; илайка – ба сӯйи худ. Яъне, бар даст гир ва дар ашкол ва ҳайати эшон некӯ тааммул кун ва дақоиқи баййинаи ҳар якро ба назари тадқиқ боз бин, то баъд аз зинда шудан бар ту муштабех нагардад. Ё мучтамеъ соз аҷзои абдони эшонро бо якдигар баъд аз он ки пора-пора карда бошӣ ва сарҳои эшон ба дасти худ нигоҳ дор.

Суммаҷъал – пас вазъ кун; ало кулли чабалин – бар кӯҳе, ки мумкин бошад, ки чузве аз онҳо бар ӯ тавонӣ ниҳод, ки қисмати инҳо бар ҷамиғи ҷибол мутааззир аст. Ва ин аз қабилӣ эроди ом аст ва иродаи хос. Мулаххаси суҳан он аст, ки бар ҳар кӯҳе, ки наздики ту бошад ва тавонӣ, бинех; минхунна – ин мурғони мутамаззиқшудаи бо якдигар омехта; чузъан – поре; суммадъхунна – пас бихон ин мурғонро ба номҳои эшон, то иҷобат намуда; яътинака саъян – биёянд ба сӯйи ту ва мешитобанд шитофтани; ваълам анна-л-Лоҳа – ва бидон аз рӯйи яқин он, ки Худой; азизун – ғолиб асту очиз нест аз он чи ки ту талабидӣ; ҳакимун - муҳкамкор аст дар ҳар чӣ месозад.

Алқисса, Иброҳим мурғонро забҳ карду аҷзою абъозу луҳуму димоу уруку аъсубу изому қавоиму аҷниҳаи эшонро пора-пора карда, бо якдигар биёмехт. Ва гӯянд, дар ҳован бикӯфт, то ихтилоте тамом ёфтанд ва мунқасим сохта, бар чаҳор ё ҳафт ё даҳ кӯҳ ниҳод ва сарҳои эшонро бар даст гирифта, овоз дод, ки:

– Эй кабӯтар ва эй зоғ ва эй хурӯс ва эй товус, ба ҷониби сарҳои худ бишитобед.

Ва ба фармони Худой, азза ва чал, аҷзои ҳар як аз дигаре мунфасил шуда ва

бо якдигар мултаим гашта, абдони эшон рост шуд ва ба сӯйи сарҳои худ бар замин давидан гирифтанд.

Ва ҳикмат дар давидан он буд, ки ин сурат аблағ аст дар ҳуччат ва дуртар аз шубҳат, чи таваҳҳум аз он мешуд, ки мурғони паранда на он мурғонанд. Ё ба ҳаёл мерасад, ки шояд пойҳои эшон дуруст нашуда бошад. Ва дигар он, ки идроки босира мар кайфияти мурғеро дар вақти давидан бештар аст аз идроки он дар вақти паридан.

Пас он баданҳо то пеши пойи Иброҳим медавиданд ва аз он ҷо парвоз намуда, ба сарҳои худ, ки дар дасти вай буд, муттасил мешуданд.

Дар “Анвор” оварда, ки ҳар ки хоҳад, ки нафси худро ба ҳаёти абадӣ зинда гардонад, бояд, ки қувои баданиро ба теги риёзат бисмил сохта, баъзеро бо баъзе биёмезад, то сурати эшон шикаста, мунқоди фармон шаванд. Ва эшонро ба доияи шаръ бихонад, то ба тариқи мутовият шитобкунон бозоянд.

Муҳаққиқон гуфтаанд, ки дар забҳи туюри арбаъа ишорат чунин буда, ки кабӯтарро, ки пайваста бо мардум мутааннис аст, бикушу риштаи улфат аз халқ бибур. Хурӯсро, ки ҳамвора моили шаҳват аст, забҳ куну худро аз банди шаҳват бозраҳон. Ва зоғро, ки манбаи ҳирс аст, ба қатл ору сифати ҳирсу оз бигузур. Ва товусро, ки маҷмаъи зинат аст, сар бардору дидаи ҳимматро аз ороиши дунё фурӯ банд, ки ҳар ки ба теги муҷоҳида ин чаҳор сифати мазмумаро ба забҳ орад, ҳаёти абадию зиндагии сармадӣ ёбад.

Ва гӯянд, чаҳор сифат аз табоеи аркони арбаъа дар одамӣ падида омада ва забҳи онҳо ба теги муҳолифат лозим аст:

Аввал, савлати кибр, ки натиҷаи отаи аст;

Дувум, доияи шаҳват, ки самарани ҳавост;

Савум, тақофӣи ҳирс, ки одати об аст;

Чаҳорум, тирағии имсоқ, ки сифати хок аст.

Ҳаким Саной (pp) ба ҳамин маънӣ ишорате фармуд, маснавӣ:

*Чор мургест чор табъи бадан,
Чумларо баҳри дин бизан гардан.
Пас ба имону ақлу шиқу далел
Зинда кун ҳар чаҳорро чу Халил*” [8, с. 90].

Хусайн Воизи Кошифӣ дар заминаи нақли қиссаю ҳикоят ба масъалаи интиқоли мақсади асли таваҷҷуҳи хосса зоҳир кардааст. Дар ҳар як матни мавриди назар мақсад ба сурате равшан ифода мешавад, вале дар он миён яке аз усулҳои маълум ҳам дар оғоз ва ҳам дар чамъбаст таъкид кардани ғарази аслии қисса ё ҳикояти мавриди назар мебошад. Масалан, ҳамин услубро дар қиссаи мирондану зинда гардондани қавми деҳаи Довардон ба ҳубӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

“Казолика - ҳамчунон ки ин аҳком баён кард; юбаййину-л-Лоҳу - равшан мегардонад Худой; лакум оётиҳи – барои Шумо аҳкоми худро дар он чи бад-он муҳтоҷед; лаъаллакум таъқилун - шояд, ки шумо уқули худро дар қабули он ва тафаккур дар он кор фармояд. Алам тара - оё надидӣ, эй бинанда ё нодонистай ва ба назари тааҷҷуб нигоҳ накардаӣ; ила-л-лазина хараҷу - ба сӯи онон, ки берун рафтанд; мин диёриҳим - аз деҳҳо ва сароҳи худ; ва ҳум улүфун - ва эшон ҳазорон буданд. Имом Судӣ, раҳимаҳу-л-Лоҳ, гӯяд, ки дар қаряи Довардон аз ҳаволии Восит тоун падида омад. Баъзе берун рафтанду аксар ба саломат монданд ва баъзе биистоданду аксар мурданд. Соли дигар, ки тоун муовадат кард, ҳама аҳли деҳ, ки ҳашт ҳазор нафар буданд ё чихил ҳазор ё ҳафтод ҳазор ба як бор аз деҳ берун рафтанд; ҳазара-л-мавти - аз чихати эҳтироз кардан аз марг ва ҳамчунон мерафтанд, то дар водии миёни ду кӯҳ фуруд омаданд; фақола лаҳуму-л-Лоҳу - ва пас гуфт мар эшонро Худой, ки; мутӯ - бимиред, ҳама ба як бор бимурданд. Дар “Маъолим” оварда, ки Ҳақ(қ) субҳонаҳу ду фаришта фиристод, то яке аз аъло водӣ ва дигаре аз асфали он

нидо карданд, ки бимиред. Ҳама ба як бор бимурданд, бо чаҳорпоёни худ. Мардум аз атрофу ҷавониб ба дафни эшон омада, очиз гаштанд. Охируламр деворе дар гирди эшон кашиданду аз он ҷо даргузаштанд. Муддате бар эшон бигузашту аз эшон ҷуз устухон намонд; сумма аҳёҳум – пас зинда гардонид эшонро. Ва ин сурат бар он вачҳ буда, ки рӯзе Ҳазқил (а) ибни Юзоро, ки солиси хулафои Мӯсо (а) буд, бар он мавзеъ гузор афтод. Ва он тӯдаҳои устухон мушоҳида намуду гуфт: Илоҳӣ, чунон чи асари ҳайбат бар эшон намудай, назари раҳмат бар эшон афкан. Аз Ҳақ(қ) субҳонаҳу хитоб расид, ки фалон калима бигӯй, то ман эшонро зинда гардонам. Ҳазқил он калима бар забон ронд. Ҳақ(қ) субҳонаҳу эшонро зинда сохт; инна-л-Лоҳа – ба дурустӣ, ки Худой; лазу фазлин - ҳароина, худованди фазлу раҳмат аст; ала-н-носи - бар мардумон; ва локинна аксара-н-носи - валекин бисёре аз мардумон; ло яшкуруна - сипосдорӣ намукунанд. Хусусан, бани Исроил, ки чунин муъҷизаҳо диданд, фармони Ҳақ(қ)ро гардан наниҳоданд. Шумо, эй муъминон ибрат гиред” [8, 80-81].

Ҳамин матнро ба се бахш тақсим мекунем:

1. Оғоз, ки моҳиятан ба гузориши масъала монанд буда, аз тарҷумаву тавзеҳи мафҳумҳои қуръонӣ ё худ бахше аз оят бармеояд;

2. Матн – асли қисса;

3. Анҷом, ки натиҷагирӣ ва таъкиди мақсади аслии қиссаро мекӯнад.

Оғоз ё худ тарҳи масъала чунин аст, ки он аз як ояти ҷудогона фароҳам омада, тарҷумааш ин тавр аст: “Ҳамчунин, баён мекунад Худо барои шумо аҳкоми худро, то бошад, ки шумо бифаҳмед” [8, с. 80].

Чунон ки дар тариқи тарҷумаву тафсири Хусайн Воизи Кошифӣ аён мешавад, чумлаи мазкур бо тафсилу тафсир ҳамроҳ аст.

Матни қисса, чунон ки аз нақли фавқ бармеояд, дар ояти мустақили дигар матраҳ шудааст.

Анҷом ё худ натиҷагирӣ ва зикри мақсади аслӣ, ки дар охири ояти фарогири матн омадааст, тарҷумаи он чунин аст: “Ҳароина, Худо соҳиби бахшоиш аст бар мардумон, валекин аксари эшон сипос намекунанд” [8, с. 81].

Дар тариқи тарҷумаву тафсири Ҳусайн Воизи Кошифӣ ҷумлаи мазкур ба таври зебо ва равшан ифода гардида, бо тафсилу тафсир ҳамроҳ аст: “Инна-л-Лоҳа - ба дурустӣ, ки Худой; лазу фазлин - ҳароина, худованди фазлу раҳмат аст; ала-н-носи - бар мардумон; ва локинна аксара-н-носи - валекин бисёре аз мардумон; ло яшкуруна - сипосдорӣ намукунанд. Хусусан, бани Исроил, ки чунин муъҷизаҳо диданд, фармони Ҳақ(қ)ро гардан наниҳоданд. Шумо, эй муъминон ибрат гиред”[8, с. 81].

Чунин усул ҷиҳати равшантар дарк кардани матлаб мусоидат намуда, гуногунандеширо дар ҳамин замина аз миён мебарад.

Тариқи маърифати дурусти қиссаҳои қуръонӣ дар матни Қуръони карим матраҳ шудаанд. Чунончи, баъд аз хатми нақли қиссаи Толуту Ҷолут ва ба подшоҳию пайғамбарӣ расидани ҳазрати Довуд (а) ва фурӯ фиристодани “Забур” ба ҳазрати Иброҳим (а) ба ин маънӣ чунин омадааст: “Тилка - ин қиссаҳо, ки дар ӯ муъҷизоти возеҳот буд, оёту-л-Лоҳи - нишонаҳои қудрати Худованд аст; натлуҳо ғалайқа - меҳонем онро бар ту, яъне Ҷабраил (а) бар ту меҳонад ба фармони мо; би-л-ҳаққи - ба ростӣ, бар вачҳе, ки мутобиқ аст ва аҳли китоб онро мусаллам медоранд; ва иннака ламина-л-мурсалина - ва ба дурустӣ, ки ту

ҳароина, аз фиристодагонӣ ба ҳама халоиқ” [8, с. 85].

Яъне, қиссаҳои мавриди назар, ки ба пайғамбарон марбутанд, муъҷизаҳои равшани онҳо буда, маншаашон нишонаҳои қудрати Парвардигор мебошанд.

Ҳамин тавр, аз баррасии қиссаҳои машҳури анбиё ва ҳикоят дар “Тафсири Ҳусайнӣ” маълум мешавад, ки истинод ба қиссаю ҳикоят дар ин тафсир аз ҷумлаи усулҳои маъмули тафсири оятҳои қуръонӣ буда, Ҳусайн Воизи Кошифӣ барои тавзеҳи никоти қуръонӣ аз онҳо ба вачҳи аҳсан истифода кардааст. Қиссаҳоро Ҳусайн Воиз тавре нақл кардааст, ки бо пирояҳои адабӣ ва гуфтаҳои муфасссирину донишмандон ҳамроҳ буда, дар муқоиса бо матни тарҷумамое, ки дар зимни оятҳо оварда шудаанд, сурати таҳавулёфта доранд.

Равиши нақли қиссаву ҳикояҳо дар тафсири мазкур ҳар кадом аз ҳам фарқ доранд. Муфасссир онҳоро ҳам ба таври комил, ҳам ба сурати ҷузъ-ҷузъ ва ҳам ба шакли омехта бо қавли дигарон нақл кардааст. Моҳияти қиссаю ҳикоят дар ҳама ҳолат равшан аён гардида, аксар мақсади аслӣ ё дар оғоз ё дар охири нақл ба суҳанони худи муаллиф таъкид карда мешавад.

Таҳқиқи қиёсии қиссаву ҳикояти таркиби “Тафсири Ҳусайнӣ” бо китобҳои тафсири дигар, ҳамгонӣ ва гуногунрангии онҳо дар муқоиса бо тарҷумаи таҳтуллафзии оятҳои фарогири мазмунҳои қиссаву ҳикояти қуръонӣ, ки дар тарҷумаи оятҳои каломи раббонӣ оварда шудаанд, мавзӯи таҳқиқи ҷудогона мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Тафсири Ҳусайнӣ / Ҳусайн Воизи Кошифӣ : нусхаи хаттии № 726, маҳфуз дар Ганҷинаи нусахи хаттии китобхонаи ба номи Абдурраҳмони Ҷомии Маркази фарҳангии ба номи профессор Шарифҷон Ҳусейнзодаи факултаи филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 343 ҷараҳ.

2. Насриддинов, Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қуҳани форсӣ-тоҷикӣ / Ф. Насриддинов. -Хуҷанд: Ношир, 2012. - 576 саҳ.

3. Насриддинов, Ф. Аҳамияти адабии тафсири “Кашф-ул-асрор” / Ф. Насриддинов // Адаб. - Душанбе, 2003. - № 5. - С. 4-7.
4. Насриддинов, Ф. Тафсири “Басоири Яминӣ” ва вижагиҳои он / Ф. Насриддинов // Рӯдакӣ (Фаслномаи адабӣ ва фарҳангии Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон). - Душанбе, 2011. - № 29. - С. 99-134.
5. Насриддинов, Ф. Тафсиринависи форсӣ дар асрҳои XI-XII / Ф. Насриддинов // Эҳёи Аҷам. - Душанбе, 2004. - № 1. - С. 18-23.

6. اسفهانى، راغب. مفردات الالفاظ القرآن / راغب اسفهانى. - دمشق: دار القلم، 2009. - 224 ص.
7. پروينى، خليل. تهليل اناصر ادبى و هنرى داستان هاى قرآن / خليل پروينى. - تهران: فرهنگ گستر، 1348. - 248 ص. قرآن مجيد مترجم مع تفسير حسيني : ترجمه از حضرت شاه ولي الله محدث دهلوى، تفسير از حضرت ملا حسين الواعظ الكاشفى. - كراچى - لاهور: تاج كمپنى لميٹد، 1373. - 1394 ص.
8. قرآن مجيد مترجم مع تفسير حسيني : ترجمه از حضرت شاه ولي الله محدث دهلوى، تفسير از حضرت ملا حسين الواعظ الكاشفى. - كراچى - لاهور: تاج كمپنى لميٹد، 1373. - 1384 ص.
9. قرآن كريم، همراه با ترجمه، توضيحات، واژه نامه : مترجم بهاءالدين خرّمشاهى. - چاپ سوم. - تهران، 1376. - 902 ص.
10. كاشفى، كمال الدين حسين. مواهب عليّه يا تفسير حسيني ؛ با تصحيح و مقدمه و حاشيه نگارى سيّد محمد رضا جلال نايينى. - جلد يكم. - تهران، 1317 هجرى شمسى. - 501 ص. - ص. 7-113.
11. كاشفى، كمال الدين حسين. جواهر التفسير لتحفة الامير / كمال الدين حسين كاشفى ؛ نسخه متعلق به كتاب خانه مجلس شورى اى جمهورى اسلامى ايران.
12. نايينى، سيّد محمد رضا جلال. در آمد تفسير مواهب عليه // كاشفى، كمال الدين حسين. مواهب عليّه يا تفسير حسيني ؛ با تصحيح و مقدمه و حاشيه نگارى سيّد محمد رضا جلال نايينى. - جلد يكم. - تهران، 1317 هجرى شمسى. - 501 ص. - ص. 7-113.

ИСТИШҶОД БА ҚАСАСИ МАШҲУРИ АНБИЁ ВА ҲИКОЁТ ДАР “ТАФСИРИ ХУСАЙНӢ” - И ХУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Хусайн Воизи Кошифӣ дар “Тафсири Хусайнӣ” қиссаҳои машҳури анбиё ва ҳикоятро дар тавзеҳи никоти ҷудогонаи қуръонӣ ба масобаи ҷузъе аз равиши тафсиригори ба ҳисоб гирифта, ба зикри қасас ва ҳикоят ҳамчун овардани шеър ва истиқболи суханони арбоби таҳқиқ инояти зиёд ба ҳарч додааст. Анвои матнҳои мазкурро Хусайн Воиз тавре баён кардааст, ки бо тавзеҳу тафсиру ташреҳ ҳамроҳ буда, аз сурати тарҷумани оятҳои марбута, ки дар ҷопи Лақҳнав ба сурати зернавис дар зайли ҳар як оят омадаанд, фарқ дорад. Аз ҳамин қиёс усули баёни Хусайн Воиз сурати адабӣ гирифта, ба иловаи нақли қавлҳо ва истинод ҷустанҳо аз ақволу ашъор пирояи адабӣ ба бар мекунад.

Доираи таҳқиқ дар қиссаҳои қуръонӣ фарох буда, мутолиа ва баррасӣ дар ин маврид нукоти зиёдеро фарогир мебошад. Аммо аз назари таҳқиқи адабӣ ҷигунагии инъикоси қиссаҳои қуръонӣ дар китобҳои тафсир ва ҷанбаҳои адабии онҳо муҳим ҳастанд. Манзури муаллиф дар ин мақола таҳқиқ дар ҷигунагии тавзеҳу ташреҳу тафсири матолиби мазкур аз ҷониби соҳиби “Тафсири Хусайнӣ” мебошад, ки дар асоси ҳафт қиссаи мундариҷ дар сураи Бақара сурат гирифтааст.

Муаллифи мақола ба ҷунин натиҷа расидааст, ки истинод ба қиссаю ҳикоят дар “Тафсири Хусайнӣ” аз ҷумлаи усулҳои маъмули тафсири оятҳои қуръонӣ буда, Хусайн Воизи Кошифӣ барои тавзеҳи нукоти қуръонӣ аз онҳо ба ваҷҳи аҳсан истифода кардааст. Қиссаҳоро Хусайн Воиз тавре нақл кардааст, ки бо пирояҳои адабӣ ва гуфтаҳои

муфассирину донишмандон ҳамроҳ буда, дар муқоиса бо матни тарҷумаҳое, ки дар зимни оятҳо оварда шудаанд, сурати таҳаввулѐфта доранд. Равиши нақли қиссаву ҳикояҳо дар тафсири мазкур ҳар кадом аз ҳам фарқ доранд. Муфассир онҳоро ҳам ба таври комил, ҳам ба сурати чузъ-чузъ ва ҳам ба шакли омехта бо қавли дигарон нақл кардааст. Моҳияти қиссаю ҳикоеъ дар ҳама ҳолат равшан аён гардида, аксар мақсади асли ѐ дар оғоз ѐ дар охири нақл ба суҳанони ҳуди муаллиф таъкид карда мешавад.

Калидвожаҳо: Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Қуръони маҷид, тафсир, “Тафсири Ҳусайнӣ”, қисса, ҳикоят, оят, пирояҳои адабӣ.

ИСТИШХОД СКАЗАНИЮ ИЗВЕСТНОГО ПРОРОКА И РАССКАЗЫ В “ТАФСИРИ ХУСАЙНИ” ХУСАЙНА ВОИЗИ КОШИФИ

Хусейн Воизи Кошифи в своём произведении “Тафсири Хусайни” (“Толкование Хусайна”), учитывая известные рассказы о пророках и новеллах, как раскрывающие смысла высказываний из Корана, а также частей упоминаний из преданий и рассказов, исходя из позиции толкователя, рассматривал и повествовал бытовавшие изречения предков и народа. На этот труд он потратил много усилий и стараний, что послужило огромным вкладом, значеґося как достояние. Вышеупомянутые содержания текстов, представляющие собой толкование, интерпретацию, объяснение, Хусайн Воиз изложил таким образом, что отличались от внешней описательной картины переводов коранических аятов издания Лакхнав, которые прилагаются внизу страниц к каждому аяту. Исходя из этого, метод объяснения Хусайн Воиза приобретает литературную форму, по некоторым сведениям, ссылаясь на поэзию, имеет художественную окраску.

Область исследования в предании Корана считается широкой. В этом плане для изучения и исследования требуется большое интеллектуальное усилие. Но по взглядам литературных исследований качество и отражение преданий Корана и литературное свойство преданий в описательных книгах считаются важными обоснованиями. Точка зрения автора в этой статье свойственна исследованию проблемы содержания, комментариев и объяснений подобных текстов. Опираясь на данные литературно-художественные принципы, автором “Тафсири Хусайни” в основе семи преданий данного произведения лежит смысловая интерпретация сурь Бакара.

Автор статьи пришел к такому выводу, что ссылка на рассказы и сказания, приведенные в “Тафсири Хусайни”, представляя собой известные методы толкования коранических аятов, Хусайн Воиз Кошифи для объяснения и интерпретации коранических смыслов активно их использовал. Кошифи описывает рассказы и сказания, которые воплощают литературную окраску и сопровождается высказываниями мыслителей. По сравнению с переводными текстами, приведенные к аятам, описания и изложения Хусайн Воиз Кошифи имеют полный и совершенный характер. Способ передачи рассказов и преданий в данном толковании отличаются друг от друга. Толкователь рассказывал их как и в полной форме, так и по частям, а также в смешанных формах. Значение преданий и рассказов во всех случаях их использования является очевидным. Основным смыслом, находящийся в начале или в конце рассказа, относится самому автору.

Ключевые слова: Хусайн Воиз Кошифи, Великий Коран, толкование, “Тафсири Хусайни”, сказание, рассказ, предание, примета, литературная окраска.

ISTISHHOD THE FAMOUS LEGEND OF THE PROPHET AND THE STORIES IN “TAFSIRI HUSAINI” OF HUSAIN VOIZI KOSHIFI

Hussain Voizi Koshifi in his work “Tafsiri Husaini” (“Interpretation of Husain”), taking into consideration the famous stories about prophets and short stories as revealing the meaning of sayings from the Koran, and parts of mentions of legends and stories, based on the position of the interpreter, was examined and told common sayings of their ancestors and people. On this work he spent a lot of effort and care that was a huge contribution, as significance property. The above-mentioned contents of the texts, which are an interpretation, explanation, were presented by Hussain Voizi Koshifi in a way that differed from the external descriptive picture of the translations of the Qoran verses (ayat) of the Luckhnaw edition, which are attached at the bottom of the pages to each verse. Based on this, the method of explanation of Husain Voizi Koshifi acquires a literary form, according to some sources, referring to poetry, it acquires an artistic color.

The area of research in Koran sagas is considered wide. In this regard, a lot of intellectual effort is required to study and research. But from the point of view of literary research, the quality and reflection of Koran traditions and the literary property of sagas in descriptive books are considered important justifications. The author's point of view in this article is peculiar to the study of the problem of content, commentary and explanations of such texts. Based on these literary and artistic principles, the author of "Tafsiri Husaini" is based on the seven sagas of this work based on the semantic interpretation of Surai Bakara.

The author came to the conclusion that the reference to the stories and tales given in “Tafsiri Husaini”, representing the known methods of interpretation of Qur'an verses, Hussein Voizi Koshifi for explanations and interpretations of Qur'an meanings actively used them. Koshifi describes the stories and legends that literature embodies the color and follows statements of thinkers. Compared with the translated text, given ayat, description and presentation of Hussain Voizi Koshifi have a complete and perfect character. The method of transmission of stories and legends in this interpretation differ from each other. The interpreter told them in full form and in parts, as well as in mixed forms. The significance of legends and stories in all cases of their use is obvious. The main meaning at the beginning or end of the story refers to the author himself.

Keywords: Husain Voizi Koshifi, the Great Qur'an interpretation, “Tafsiri Husaini”, legend, story, saga, superstition, literary coloring.

Сведения об авторе:

Абдукодирзода Саидмукаррам, доцент кафедры международных отношений (дипломат) факультет международных отношений Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.: 988-31-50-50

Information about the author:

Abdukodirzoda Saidmukarram, docent of the Department of international relations (diplomat), faculty of international relations, Tajik national University. Address: 17 Rudaki Street, Dushanbe. Tel.: 988-31-50-50

ТАЪРИХ ВА АНЪАНАҲОИ ХОСИ ЧАШНИ САДА

Қурбонов С.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи
Мирзо Турсунзода»

Дар бораи Оташ, чашни Сада ва чӣ тавр пайдо шудани онҳо байни ориёӣҳои ҳиндуэронӣ ривоят ва дostonҳои зиёде гуфта шудаанд, вале аз ҳама боэътимодаш ривояти ҳаким Фирдавсӣ мебошад, ки он дар «Шоҳнома» хусусияти рамзӣ ва киноятӣ дорад. Тибқи ин ривоят, пас аз анҷоми даври аввали шикор, шоҳи пешдодӣ Ҳушанг бо чанд ҳамгурӯҳаш, ки хоҳиши истироҳат кардан доштанд, аз дур мореро мебинанд. Ҳушанг сангеро гирифта, ба тарафи мор мепартояд. Санг ба мор нарасида, ба санги калоне бармехӯрад. Бар асари бархӯрди сангҳо фурӯге падид меояд ва хасу хошоки атроф оташ мегирад.

Дар ин ривоят мор кушта нашуда бошад ҳам, сирри оташ кушода шуд. Аз ин фурӯг Ҳушанг ва ҳамроҳонаш дар ҳайрат монданд.

Ӯ гуфт: «Ин фурӯги худовандист, ки ба мо ато шуд. Онро бояд табаррук дошт ва парастид» [6, с. 8].

Ин ҳодиса дар «Шоҳнома» чунин тасвир шудааст:

*Яке рӯз шоҳи ҷаҳон сӯи кӯҳ,
Гузар кард бо чанд кас ҳамгурӯҳ.
Падид омад аз дур чизе дароз,
Сияҳрангу тиратану тезтоз.
Ду чашм аз бари сар чу ду чашма хун,
Зи дуди даҳонаш ҷаҳон тирагун.
Нигаҳ кард Ҳушанг бо ҳушу ҳанг,
Гирифташ яке сангу шуд пешчанг.
Ба зӯри каёнӣ биёзид даст,
Ҷаҳонсӯз мор аз ҷаҳонҷӯ бичаст.
Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге падид омад аз ҳарду санг,
Дили санг ғашт аз фурӯг озаранг,*

*Нашуд мор кушта, валекин зи роз
Падид омад оташ аз он санг боз.
Бигуфто: «Фурӯгест ин эзадӣ,
Парастид бояд, агар бихрадӣ.
Шаб омад, барафрӯхт оташ зи кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке ҷашн кард он шабу бода х(в)ард,
Сада номи он ҷашн фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шахриёр*

[5.ҷ.1, с. 52-53].

Пайдоиши оташ дар натиҷаи бархӯрди сангҳои чахмоқӣ мебошад, ки онро Ҳушангӣ пешдодӣ намод (символи)-и фурӯғи ахурой меномад, ки дар ниҳоди худ ҳаёти созандаю бақои зиндагиро ниҳон дошт. Тибқи андешаи ниёгони мо, равшанӣ ва оташу Хуршед таҷаллии Худованд аст. Нур мояи зиндагӣ ва Хуршед афзори рӯзгор ва зиндагӣ доништа шудааст. Аз ин хотир, Ҳушанг фурӯғи оташро ҳамчун фоли нек дар зиндагӣ пазируфта, чунин изҳори ақида кардааст: «Ин нури Худо» (фурӯғи эзидӣ) аст, ки душманонро кушт» ва ба он шукри эзидӣ ба вучуд оварда, сачда кард ва гузашта аз ин, онро қиблаи худ хонда ва он рӯз чашни бузурге ба унвони Сада пойдор кард. Аз нуқтаи назари муҳаққиқину пажӯҳандагони чашнҳои ориёӣ бармеояд, ки чун нур, рӯшноӣ, Оташу Хуршед мазҳари Ахурой аст, ҳамин ки оташ афрӯхта мешавад ва Хуршед нурафшону гармдихӣ мекунад, торикӣ, ки мазҳари Аҳриман аст, фурсати зараррасонӣ наёфта, роҳи гурезро пеша менамояд. Шаётин дасткӯтоҳ мешавад. Ба ҳамин ҷиҳат, Оташ

дар фарҳанги бостонии мардумони ориёӣ дар маънии маҷозиву маънавӣ аҳамияти фаровон дорад. Дар байни ҳамаи қавмҳои ориёӣ Оташ мавқеияти воло ва мақоми бузург дорад [13, с.569-570].

Тибқи асотири қавм ва гурӯҳҳои мухталифи ориёӣҳо, аз рӯи таҳқиқоти Ҳошими Разӣ, ки яке аз пажӯҳишгарони мумтоз ва забардаст ба шумор меравад, дар бораи Оташ ва муқаддас доштани он афсонаву ривояти зиёде арзи ҳастӣ намуданд. Хосатан, дар Авесто ва манбаҳои форсии миёна, яъне паҳлавии сосонӣ ин гуна ривоятҳо устураҳо ба назар мерасанд: «Чун нур, рӯшноӣ, Оташу Хуршед, хотирнишон намудааст Ҳошими Разӣ, мазҳари Аҳуромаздо буданд ва ин мазҳар бо даромади худ палидӣ, беморӣ, зиштӣ, тарсу ваҳм ва ҳамаи осори шарорату шайтониро нобуд мекард ва мегурезонд [13, с.570].

Дар уҷоқҳои хонагӣ, дар одариёнҳову (оташнигоҳдорихо) дарби меҳробҳову оташкадаҳо онро ҳамвора равшан нигоҳ медоштанд. Дар оғози ҳамаи чашнҳо оташ меафрӯхтанд ва ситоишу намози Аҳуромаздоро анҷом медоданд» [4, с.106].

Дар бораи ин мазҳари зиндадорандаи инсоният ибтидо аз Авесто мардумони ориёӣ эронитабор ва халқиятҳои дигар онро ситоиш намуда, таронаву сурудҳои зиёде эҷод кардаанд. Дар манбаҳои таърихӣ, маъноӣ Аҳуромаздо чунин аст: Аҳуро-сарвар, дастурдиҳанда ва Маздо-дониш аст. Офаридгор оламро бе дониш офарида наметавонад. Аз ин рӯ, «Дастури Офаридгор» дониш буд, ки бояд ориён онро чомаи амал мепӯшониданд [11, с. 41].

Масалан баъзе аз ин сурудҳоро аз сарчашмаҳои бостонӣ ёдрас мешавем, ки гузаштагонӣ мо оташро ба дараҷаи эзидӣ васф намудаанд ва ниёишгарон гуфтаанд: «Дуруд ситоиш бар ту, эй Оташи Аҳуромаздо! Меситоем ин равшаниро поку дурахшонро. Инак, ки ба мо ошкоро тавону

неруямон бахшӣ, то беҳтарин андешаву гуфтору кирдорро дошта бошем! Ёриамон деҳ, ки бо бадиву зиштӣ дурӯғ пайкор кунем. Равони моро полидаву пок гардон аз бадиву роҳи бефарҷомӣ, то шоистаи парастии Аҳурои бузург бошем» [13, с.568-569].

Ҳамзамон, матнҳои дигари ниёишгаронро, ки ба гиromидошти оташ тааллуқ доранд, ҳамчун далел ин ҷо ёдовар мешавем:

«Ситоиши пок туро бошад, эй Оташи покгавҳар, эй бузургтарин бахшудаи Аҳуромаздо, эй фурузандае, ки дархӯрӣ ситоишро. Меситоям туро, ки дар хонаи ман афрӯхтаӣ, сазоворӣ ситоишу ниёишро» [13, с.568-569].

Дар матни суруди дигаре, ки дар зер оварда мешавад, ин матлаб хеле возеҳу равшан ифода ёфтааст:

«Ту, эй Эзиде, ки наздиктаринӣ ба Аҳуро, комҳо ва хостаҳои моро бароварда соз. Орзуҳоямонро, ки аз забон бармеоянд, бо забонаи осмонхоят ҳамбистар соз, то комрон шавем. Оромишу озодагиро пешкаши мо соз, осудагӣ дар зиндагӣ, фароҳӣ дар рӯзӣ, покиву устуворӣ дар дин, гуфтори расову овои хуш ва аз паси он дониш, донише, ки ба сӯи зиндагии хуш беҳтаре роҳбарамон гардад. Бубахшӣ ба мо беҳтарин рафтору кунишҳоро, ки далеру пайкорандаву неруманд бошем, ки бо фару ҳанг бошем. Дар роҳи дониш раҳсипарем, ки дар хонаҳои мо фарзандони зӯрманду зебопайкару гӯёву суханвару разманда дар роҳи кишвар бо хуш дониш ва андешаву гуфтору кирдори нек зода шаванд, ки дарёбанд хонаву хонавода ва деҳкадаву кишвари моро» [13, с.569].

Баъди аз ҷониби шоҳи пешдодӣ Ҳушанг кашф гардидани Оташ ва мавқеи манзалати он дар рӯзгори ориёӣҳои эронитабор ин эзиди Ҳудовандӣ ба парастии табдил меёбад ва ба чашни оташ- Сада мубаддал мегардад.

Ва ба ин андеша метавон арз кард, ки ихтирои оташ тавассути Хушанг дар таърихи ҳаёти иқтисодию иҷтимои мардуми ориёиҳои аҳди қадим нақши боризеро дар рӯзгори онҳо бозид. Дар натиҷаи аз худ кардани сирру асрори оташ, онҳо дар фасли сармо худро аз сардиҳо эмин нигоҳ медоштанд, аз ҳайвонҳои даранда худро ҳифз мекарданд, асбобу анҷоми шикорро акнун аз оҳан месохтанд. Олотҳои рӯзгор рӯз ба рӯз такмил меёфтанд. Аз лиҳози нучумӣ, тибқи тақвиму солшуморӣ, ки ҳанӯз дар ҷараёни ташаккул буд, баҳор ба аъмоли неки Хурмузд ва зимистон бо ҳазону заволи аъмоли зишти Аҳриман нисбат дода мешуд. Вақте аввали зимистони бузург офаридаи Аҳриман - зимистони серун сипарӣ мешуд, бо коста шудани нерую тавоноии сармо шиддати ҳарорати сардӣ рӯ ба заволи мениҳод, бо пайдоиши аввалин нишонаҳои баҳор, мардум ин санаро ҳамчун шурӯи зиндагии нав ва умеди расидан ба Наврӯзи оламафрӯз чашн мегирифтанд, ки Фарруҳии Сиистонӣ онро чунин тараннум кардааст:

*Сада омад, ки туро мужда диҳад аз Наврӯз,
Мужда бипазиро бидеҳ хилъату қораи ба тироз*
[14, с. 302-303].

Мусалам аст, ки чашни Сада яке аз чашнҳои мавсимӣ маросимии мардуми ориёитабор, аз ҷумла тоҷикон буда, он ҳамчун рамзи бузургдошти Митра (Меҳр), омодагӣ ба кишту кори баҳорӣ ва муждаи Наврӯз пазирӣ мегардад. Чашни Садаро, ки меҳвари асосии он оташ меистад, «чашни оташ» ҳам номидаанд ва онро ҳоси дини зардуштӣ медонанд. Вале, ба қавли доктор Меҳрдоди Баҳор, Сада чашни зардуштӣ нест, зеро дар Авестову мутуни паҳлавӣ сосонӣ аз Сада ишорае нашудааст. Саранҷом дини зардуштӣ чашнҳои Наврӯз ва Меҳргонро мепазирад, вале муҳтамакан иди Садаро чун ҷодуӣ меағшо, ворида дин накардааст [1, с.

203]. Сада - чашни гиридошти оташ аст. Зеро оташ дар асотири мардумони ориёӣ поре аз Хуршед дар рӯи замин аст, ки ҳам фуруғ медиҳад ҳам гармӣ [2, с. 250]. Ва, ба андешаи ӯ, ташреҳи истилоҳи «сада», ки гуё аз ду панҷох сохта шуда бошад, иштиқоқи омиёна аст [12, с. 354].

Оид ба истилоҳи «сада» низ фикрҳои гуногун мавҷуд бошанд ҳам, онҳо ба ҳамдигар умумият дошта, қадимияти ин чашнро тасдиқ менамоянд. Масалан, донишманди маъруфи эронӣ Ҳошими Разӣ дар бораи вожаи сада менависад, ки: «Сада вожаи форсӣ аст. Дар паҳлавӣ бояд ба шакле аз ин ашкол: сат [sat], сатаг [satag], садҳаг [sadhag], садх [sadh], сата [sata] буда бошад. Дар арабӣ ба сурати сазак ё садак китобат ва талаффуз мешавад. Маъмулан, вожаҳое, ки аз форсии миёна ба форсии ҷадид даромада ва ба «ҳо»-и ғайри малфуз хатм мешаванд, дар асл ба ҳарфи «гоф» ё «коф» тамом мешуда. Ҳамчунин, ҳарфи «т» дар паҳлавӣ, дар форсии ҷадид ба «д» ва дар арабӣ ба «зол» табдил мешавад. Дар форсии миёна ва форсии бостон ва Авесто ба ҳар ҳол вожаи сата ба маънии сад, адади сад мебошад, ҷунонки дар форсӣ низ сада ба маънии сад сол дар баробари қарн ба қор меравад» [13, с. 99].

Дар ин зимн гуфтан ҷоиш аст, ки Сада пас аз чил рӯзи Шаби Ялдо - ойини дигари бостонии эронӣ, ки зодрӯзи эзиди Митра буд, баргузор мегардад. Ин чил рӯз ба ҷилаи калони тақвими мардумии тоҷикон, ки онро ҷилаи зимистон низ мегӯянд, аслият дорад, зеро, ки ба анҷоми ҷилаи калон, ки авҷи сардии табиат аст, рост меояд. Аз ин ҷиҳат, ривояти Меҳрдоди Баҳор ба ҳақиқати ҳол наздиктар аст [1, с. 203]. Дар «Ғиёс-ул-Лугот» низ омадааст: Сада дар форсӣ номи чашне аз чашнҳои муғон, ки ба рӯзи даҳуми моҳи баҳман бошад; ва дар «Сироч» навишта, ки сада (ба фатҳатайн) даҳум рӯзи моҳи баҳман; чун дар ин рӯз адади

Одам, Каюмарс иборат аз он аст ба адади сад расида, лиҳозо рӯзи чашн муқаррар шуда [15, ҷ, 1, с. 417]. Ривоятҳои дигаре низ вучуд доранд, ки муҳаққиқон онҳоро ба Сиёмаки устуравӣ нисбат медиҳанд. Писари ӯ Ҳушанг чашни Садаро созмон дод. Аз дидгоҳи оини зардуштӣ Фарҳангмехр ин чашнро ба ёд овардани нуру равшаной, оташ (барқ) ва ҳарорати он арзёби кардааст. Зеро ки ҷаракаи аз санги партобкардаи Ҳушанг ҳосилшударо нишон ё худ ҷузъе аз нури ахурой медонад ва таъкид мекунад, ки ҳар ҷо нур ҳаст, худованд он ҷо хоҳад буд.

Фурӯғи Хуршед, Моҳ, оташ, ҷароғ, ҷарақа ва низ равшанойи инсон ботини нухуфта дар қалби инсон, ҳама аз фурӯғи Ахуромаздо мебошад. Дар айни замон, равшании оташ, нури Хуршед, гармии Офтоб ва дигар аносири нуронӣ мазҳари давому бақои зиндагии инсон, мори сиёҳ дар ривоят нишонаи марғу нестӣ ва завол аст [13, с. 569].

Бино ба таҳқиқоти олимони тоҷик, Сада марбут ба Хуршеду оташ мебошад. Ин чашн хеле қадимӣ буда, таърихи пайдоишаш ба замони пешазорӣ ва ҳатто аз он ҳам дуртар мерасад. Лекин доир ба ному нишон, замони баргузори ва таҷлили чашни Сада, чи дар аҳди бостон ва чи дар асрҳои миёна ақида ва нуқтаи назари ягона байни уламову муҳаққиқон вучуд надорад. Дар ин рост, дар табрикотӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз 26 январи соли 2019 омадааст: «Вобаста ба ин, ба олимону донишмандон зарур аст, ки паҳлуҳои норавшан ва аҳамияти ин чашнро омӯзанд, арзишҳои онро ба мардум, ба наврасону ҷавонон ҳамчун мероси фарҳанги миллиамон ва омили ҳудодоҳиву худшиносии наслҳо таблиғ намоянд».

Тибқи гуфтаи Абурайҳони Берунӣ, мардум дар чашни Сада ба муносибати «аз дӯзах ба рӯи олам баромадани зимистон»

оташ афрӯхта, чашн мегирифтанд ва моддаҳои хушбӯй бухор мекарданд, ки аз сармои зимистон ба инсонҳо зиёне нарасад. Ҳамчунин, дар «Осор-ул-боқия» овардааст: Рӯзи нӯҳум рӯзи озарид аст, ки онро барои тавофиқи ду ном «Озарчашн» меноманд. Ва дар ин рӯз ба афрӯхтани оташ эҳтиёҷ меёбанд. Ва ин рӯз рӯзи оташ аст [8, с. 246]. Абурайҳони Берунӣ дар ҷойи дигар изҳори ақида кардааст, ки : «Ва аммо чунон аст, ки аз он (чашни Сада) то Наврӯз панҷоҳ рӯз аст ва панҷоҳ шаб». Яъне, бист рӯз аз моҳи баҳман ва 30 рӯз аз моҳи исфанд, ки баробари аввали феврал то 20-уми март панҷоҳ шабонарӯз якҷоя панҷоҳ шабу панҷоҳ рӯз ба сад баробар аст [8, с.145].

Оид ба фарорасии чашнҳои Садаву Наврӯз шоири қасидасаро Манучехри Дамғонӣ овардааст:

*«... Ва нек биемадаст ба панҷоҳ рӯз пеш,
«Чашни Сада талояи Наврӯзу навбаҳор»*

[14с.302-313].

Аз рӯи маълумоти ҳаким Умари Хайём дар «Наврӯзнама» чашни Сада ба пирӯзии Фариддун дар Бюрасп (Заҳҳок) нисбат дода шудааст. Ӯ дар асари номбурда зикр кардааст: Ҳамон рӯзе, ки Заҳҳокро бигирифта ва мулк ба вай рост гашт, чашни Сада бинҳод ва мардумон, ки аз ҷабру ситами Заҳҳок бираста буданд, писандиданд ва он рӯзро чашн карданд [17, с. 30].

Ҳамзамон Унсурӣ дар як қасидааш аз чашни Сада истиқбол карда чунин тафсир мекунад:

*Сада чашни мулуки номдор аст,
Зи Афридуно в-аз Ҷам ёдгор аст.
Замин имшаб гӯё, кӯҳи Тур аст,
К-аз ӯ нури таҷаллий ошкор аст.
Гар ин рӯз аст, шаб хондаш набояд,
Вагар шаб рӯз шуд, хуш рӯзгор аст.
Ҳамонро к-ин диёр андар бихишт аст,
Ки бас пурнуру рӯҳонӣ диёр аст.
Фалақро бо замин анбозие ҳаст,*

*Ки расми ҳар ду тан даряк шумор аст...
 Гаҳе сарви баланд асту гаҳе боз.
 Аққиқан гунбади зарриннигор аст...
 Гар аз фасли зимистон аст баҳман,
 Чаро имшаб қаҳон чун лолазор аст.
 Ба лола монад он, лекин на лоласт,
 Шарори оташи Намрудунор аст.
 Ҳама маар мавҷи дарёро бисӯзад,
 Бад-он монад, ки хаими шахриёр аст*

[14, с. 306-307].

Унсурӣ ин қасидаро ба бародари Султон Маҳмуд - Наср бахшидааст, аммо дар қасидаи дигараш, ки ба Султон Маҳмуд бахшидааст, аз Сада ба гунаи дигар ёд мекунад:

*Худойгоно ! Гуфтам , ки таҳният гӯям
 Ба ҷашни деҳқонону зинати баҳман,
 Ки андар ӯ бифрӯзанд мардумон маҷлис
 Ба гавҳаре, ки бувад сангу оҳанаи маъдан.
 Чу ҳиммати ту баланду чу раъйи ту равшан.
 Ба барзане, ки аз ӯ андаке барафрӯзанд,
 Ба нур то бар фалак рӯз барзанад барзан.
 Чунин бинам, ки ойини ту қавитар буд,
 Ба давлат андар з- ойини Хисраву Баҳман.
 Ту марди динӣ в-ин расм расми мардон аст,
 Раво надорӣ ба расми габрон рафтан.
 Чаҳониён ба русуми ту таҳният гӯянд,
 Туро ба ҷашни каён таҳният нагӯям ман*

[14, с. 307].

Дар муқоиса бо порчаи қаблӣ мазмуни ин абёт тафовути калон дорад.

Тавре ки Е. Э. Бертелс мегӯяд, Унсурӣ намехоҳад, ки ба Фирдавсӣ монанд бошад ва Садаро ҷашни габрон хонда, аз таҳният кардани Маҳмуди Ғазнавӣ бо ин ҷашн даст кашидааст ва аз расми ӯ, яъне аз дину мазҳаби ӯ истиқбол кардааст [2, с. 257-258]. Дар ин бора А. Абдуллоев низ чунин ақида кардааст: «Унсурӣ ҷашни Садаро расми габрон» номида, расми нави Маҳмудро, ки ба дини ислом асос ёфтааст, қавиву пурзӯр хисобидааст. Вай ишора кардааст, ба расми

шоҳони гузаштаи бостонӣ Маҳмуд таҳният нахоҳад гуфт, баръакс расми нави ӯ лоиқи таҳсину офарин аст; оташи Сада дар назди оташи сиёсати Маҳмуд, ки як забонааш ба арабу дигараш ба Хутан аст, ҳеч аст. Унсурӣ барои дастгирии сиёсати Маҳмуд ошкоро Садаро, ҷашнеро, ки пештар ҳудаш тавсиф намудааст, нораво донистааст ва ба ҷояш расму суннати дини Маҳмудро тарғиб намудааст» [14, с. 306-307].

Мардум онро бо афрӯхтани гулханҳои бузург гиromӣ медоштанд. Ба қавли Муҳаммад Дабири Саёқӣ, оташи ҷашни Сада оташи меҳри Ватан аст, аз ин хотир ин ҷашнро бояд арҷ бигузorem:

*Оташи ҷашни Сада оташи меҳри Ватан аст,
 К-андар ин мулк нахоҳад, ки шаби тор бувад.
 Дар чунин ҷашни тараб, оре, Хуршед дигар,
 Гар битобад зи дили хок сазовор бувад.
 Хуррам аст ин Садаву шодравон бод, ки гуфт:
 «Шаби ҷашни Садаро ҳурмати бисёр бувад*

[4, с.113].

Дар тасвири Шоири халқии Тоҷикистон Муҳаммад Ғоиб, ҷашн гирифтани Сада, яке аз оинҳои худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва зиракии сиёсии миллат мебошад:

*Ин оташ аз ҳудафрӯзӣ нишон аст,
 Шавад бадхоҳ аз будаи нафастанг.
 Зи шамси сулҳҷӯён нур дорад,
 Ба рағми оташи пурлахчаи ҷанг.*

Тибқи андешаи ниёғони мо, равшанӣ ва оташу Хуршед фурӯғи Худованд аст (Эзидӣ мепиндоштанд). Онҳо вақти баргузори намоз ва ситоиши Худованд ба сӯи Само ва Хуршед рӯ меоварданд. Ин маънии онро дошт, ки нур ва гармӣ сабаби ҳастии мавҷудот ва идомаи ҳаётро инъикос мекунад [3,с.106]. Аз ин нуктаи назар, агар мо ба ҷашнҳои сегонаи ориёӣ: Наврӯз, Меҳргон ва Сада ҳаматарафа назар андозем, бисёр пахлуҳои ноаёни фалсафию ҳолати равонию адабию иҷтимоии ин ҷашнҳои ниёғонамон

боз равшантар мегарданд. Хуршеду оташ, нуру равшанӣ ҳамеша мазҳари зиндагист, ки пайдоиши чашни Сада бидуни шакку шубҳа ба пайдоиши оташ иртиботи ногусастанӣ дорад. Тавре ки аз «Шоҳнома» - и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ бармеоҷад, дар давраҳои подшоҳии Ҳушанг эҳтимоли на натанҳо кашф кардани оташ, балки фурӯзондан ва нигоҳ доштани онро омӯхта буданд. Аз назари таърихшиносон низ ин ақида дастгирӣ ёфтааст. Устухонҳои сангпушти даштиву дигар ҳайвонҳо ёфт шудаанд, ки аксари онҳо дар оташ сӯзонда шуда мебошанд, ин далолати он аст, ки мардум пас аз кашф, нигоҳ доштани оташ, балки гирифтани онро ёд гирифтанд [7, с.15].

Он вақтҳо чунин ҳайвонот, аз қабилҳои чинсҳои қадимаи фил, асп, мамонт ва бизонҳои шохдароз, намудҳои гуногуни каркаданг вучуд доштанд. Аз рӯи баъзе далелҳо, одам дар он замон хеле кам будааст [7, с.14]. Ҳамзамон, дар китоби «Ёдгориҳои Кангурттут» ҳайвонҳои номбар карда мешаванд, ки одамони давраи ибтидоӣ онҳоро истеъмол мекарданд, аз қабилҳои хирс, бузи сибирӣ, гавазн, хук, хар, кабк, гӯсфандони кӯҳӣ, чайра, рӯбоҳ, заргӯш, сангпушт ва дигар ҳайвонҳоро истеъмол мекарданд. Ҳамчунин, захираҳои гуногуни моҳӣ вучуд доштанд [9,с.16]. Кушодани сирри асрори оташ, ҳосил кардани он маҳз ба давраҳои палеолити поин, маданияти қайроқсанг тааллуқ доштани он рост меояд. Ба сарчашмаҳои таърихӣ тақия карда мебинем,

ки ҳанӯз дар давраҳои палеолит ёдгориҳои фаровон боқӣ мондаанд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеоҷад, ки ҳанӯз дар давраи неолит дар ҷануби ғарбии Тоҷикистон, танӯрҳои сафолпазӣю керамикапазӣ ва ғудохтани оҳан вучуд доштааст [9, с. 367-369].

Ҳамин тариқ, пайдоиши чашни Садаро ба шоҳони асотирий - Ҳушангу Фариддун ва ҳатто ба шоҳи таърихӣ - Ардашери Бобакон низ нисбат додаанд.

Рӯй овардан ба гузаштаи ниёгон ва сабақбардорӣ аз дурдонаҳои бебаҳои фарҳанги гузаштагонамон амали хайрест барои имрӯзиёну ояндагон. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари безаволи «Тоҷикон дар оинаи таърих» навиштаанд: «Афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин, марзу буми аҷдодӣ, мероси бойи аҷдодӣ, расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоили хеш огоҳӣ надорад, ҳеч гоҳ инсонӣ комил ва фарзанди баруманди замони худ шуда наметавонад».

Ифтихор ва шукурғузори мекунем, ки имрӯз ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва талошҳои шабонарӯзии Пешвои муаззами миллат чашнҳои миллии дубора эҳёву таҷлил мешаванд. Сада низ бо пешниҳоди Сарвари давлатамон ба қатори чашнҳои умумимиллӣ шомил гардид ва ҳамасола бо шукӯҳу шаҳомати хосса таҷлил мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Дилшод Раҳимов. Фолклори тоҷик. Душанбе. «Эҷод»2009
2. Дилшод Раҳимов. Наврӯз, Меҳргон ва Чашнҳои дигари ниёгон. Душанбе, «Аржанг» 2018.
3. Аҳмад Рӯзӣ. Фолклори маросимҳои мардумии тоҷикони Осиё Марказӣ. Душанбе, Нашриёти «Дониш», 2007
4. Рӯзӣ Аҳмад. Пажихӯҳиҳо дар фарҳанги мардуми тоҷик. ҚСҚ «Чопхонаи Дониш». 2018.
5. А. Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди 1, Душанбе, «Адиб» 2007
6. Достонҳои «Шоҳнома», китоби якум, нигоҳи С. Улуғзода. Душанбе, «Маориф». 1976
7. Б. Ғафуров «Тоҷикон». Душанбе, Нашриёти Ирфон. 1998.

8. Абурайхони Берунӣ «Ат-тафҳим» (1357 Шероз.)
9. Н. В. Виноградова, В. А. Ранов Т. Г. Филимонова. Памятники Кангурттута в юго-западном Таджикистане. (Эпоха неолита и бронзовый век). Москва ИВ РАН, 2008.
10. Султонмурод Одина, Идҳои ориёӣ, Душанбе, Ҳумо, 2006.
11. Иброҳим Умарзода. Таърихи тамаддуни ориён. Душанбе. 2006. Нашриёти «Шарқи озода».
12. Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон: «Нашри Чашма», 1384 хуршедӣ
13. Ҳошими Разӣ Гоҳшуморӣ ва ҷашнҳои Эрони бостон «Биҳишт», Техрон. 2002.
14. Бертелс Е.Э. Праздник джаши Сада в таджикской поэзии// Избранные труды: История литературы и культуры Ирана.- Москва : Наука ,1988.
15. Ғиёс-ул-луғот. Нашриёти «Адиб», 1987
16. Энциклопедияи Советии Тоҷик, ҷ. 3 ва 6. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Тоҷик Душанбе - 1981-1986.
17. Умари Хайём. Наврӯзнама. Нашриёти «Адиб».
18. Манучехрӣ. Мунтахабот /Қобул Додалишоев/ Душанбе, Дониш. 1974.
19. А. Абдуллоев. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. Душанбе, 1979, Нашриёти «Дониш».

ТАЪРИХ ВА АНЪАНАҲОИ ХОСИ ҶАШНИ САДА

Дар мақола муаллиф оид ба таърих, пайдоиш, аъана ва ороштани ҷашни Сада, бо таърих ба сарҷашмаҳои таърихӣ, маълумоти муфасссал додааст. Дар хусуси ҷашни Сада Абурайхони Берунӣ дар «Ат - тафҳим» ва «Осор - ул - боқия», Умари Хаём дар «Наврӯзнама», устурашиносии маъруфи эронӣ, доктор Меҳрдоди Баҳор дар «Аз устура то таърих» ва дигар муҳаққиқон дар осори худ перомунӣ таърихи пайдоиши Сада ривоятҳои муҳталиф овардаанд. Ба ақидаи муаллифи мақола, аз ҳама боэътимодаш ривояти ҳақим Фирдавсӣ мебошад. Дар «Шоҳнома»-и безаволи ӯ омадааст, ки шоҳи пешдодӣ Ҳушанг ҳангоми шикор, бо чанд ҳамгурӯҳаш, аз дур мореро мебинанд. Ҳушанг сангеро гирифта, ба тарафи мор мебарояд. Санг ба мор нарасида, ба санги калоне бармеҳӯрад. Бар асари бархӯрди сангҳо фуруғе падид меояд ва ҳасу хошоки атроф оташ мегирад. Баъди ин ҳодиса, одамон афрӯхтани оташ ва нигоҳ доштани онро ёд мегиранд.

Тибқи гуфтаи Абурайхони Берунӣ, мардум дар ҷашни Сада ба муносибати «аз дӯзах ба рӯи олам баромадани зимистон» оташ афрӯхта, ҷашн мегирифтанд ва моддаҳои хушбӯӣ бухор мекарданд, ки аз сармои зимистон ба инсонҳо зиёне нарасад. Мардум дар ниёишҳои худ оташро зуҳури ʻЭзидӣ медонистанд. Аммо, ба қавли Меҳрдоди Баҳор, Сада аз решаи sand-и авестӣ ба маънои «зоҳир шудан» гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Сада, Оташ, Хуршед, Аҳурмаздо, Шоҳнома, Наврӯзнама, Авесто, Заҳҳок, ʻЭзид, Ҳушанг, Каюмарс, ниёиш, гулхан, шоҳ, мор, санг, шикор, ҷашн, пайдоиш, баҳман.

ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ПРАЗДНИКА САДА

В этой статье автор рассказывает об истории возникновения и исторических фактах появления праздника Сада - (как явление огня) в народе. Абурайхон Беруни в своих трактатах «Ат-тафхим» и «Осор-ул - боқия», У. Хайям в «Наврузнаме», известный иранский этнограф Меҳроб Баҳор и другие авторы приводят в своих трактатах различные версии истории возникновения праздника Сада, как явления огня. Более правдоподобна

версия, по мнению автора, приводится в сказаниях «Шахнаме» А. Фирдоуси о вспышке и явлении огня. Во-время охоты падишах Хушанг со своей свитой сталкивается с черной змеей. Спутники показывают ему змею. Шах Хушанг, поднимая огромный камень, бросает на неё. Камень, не достигая змею, попадает на другой камень, в результате чего появляется вспышка и загораются сухие ветки и травы. После этого случая люди научились разжечь огонь и хранить его.

Абурайхон Беруни подчеркивает, что праздник Сада состоялся по случаю выхода зимы из ада. При его праздновании люди разжигали костры и бросали туда ароматизированные травы, люди в своих молитвах считали огонь божьим даром. Однако по мнению известного иранского этнографа Мехрдода Бахора, Сада происходит от корня sand-Авеста и обозначает «явление» огня.

Ключевые слова: Фирдоуси, Сада, Огонь, Солнце, Ахурамаздо, Шахнаме, Наврузнаме, Авеста, Заххак, Эзид, Хушанг, Каюмарс, молитва, костер, шах, змея, камень, праздник, явление, бахман.

HISTORY, TRADITIONS AND FEATURES OF THE SADA HOLIDAY

In this article, the author talks about the history of the occurrence and the historical facts of the appearance of the festival of the Garden - (as a phenomenon of fire) among the people. Aburaykhon Beruni in his treatises *At-tafhim* and *Osor-ul-bokiya*, U. Khayyam in *Navruznam*, the famous Iranian ethnographer Mehrob Bahor and other authors cite various versions of the history of the Garden as a manifestation of fire in their treatises. A. Firdousi gives a more plausible version, according to the author, in the tales of "Shahnameh" about the outbreak and the appearance of fire. During the hunting of the padishahs, Khushang with a pile of retinue collides with a black snake. Satellites show him a snake. Shah Hushang picking up a huge stone throws it at her. The stone, not reaching the snake, falls on another stone, as a result of which a flash appears and dry branches and grass light up. After this incident, people learned to light a fire and keep it.

Aburaichon Beruni emphasizes that the festival of the Garden took place on the occasion of winter coming out of hell. At its celebration, people made bonfires and threw aromatic herbs there, people in their prayers considered fire to be God's gift. However, according to the famous Iranian ethnographer Mehrdod Bahor, Sad comes from the root of the sand-Avesta and refers to the "appearance" of fire.

Keywords: Firdousi, Sada, Fire, Sun, Ahuramazdo, Shohnoma, Navruznome, Avesta, Zahhak, Ezid, Hushang, Kayumars, prayer, bonfire, shah, snake, stone, holiday, phenomenon, bachman.

Сведения об авторе:

Курбанов Сафарали - профессор кафедры режиссуры театрализованных представлений и продюсстерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», Заслуженный деятель искусств Таджикистана. Тел.: 98-513-66-47

Information about the authors:

Kurbonov Safarali - Professor of Department of directing mass theatrical performance and production of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», Honored artist of Tajikistan. Tel .: 98-513-66-47

НУСХАҲОИ ҚАЛАМИИ МЕРОСИ АДАБИИ АБДУЛҲАЙИ МУҶАХАРҒӢ

Алии М. Х.

Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Шайх Абдулҳайи Домулло Муҳаммад-собири Абдулазим, ки ҳам акнун дар байни хосу ом бо номи Шайх Абдулҳайи Муҷахарғӣ (1867-1931) маъруфият дорад, аз адибони равшанзамири нимаи дувуми асри XIX ва ҷаҳонҷаҳи аввали асри XX тоҷик ба шумор рафта, дар тӯли умри кӯтоҳ, вале пурбаракати худ, барои баъдинагон мероси гаронмояи бадеӣ ба ёдгор гузоштааст. Агар замони суҳансарои Панҷрӯдиро то ба имрӯз ҳаёлан аз пеши назар гузаронем, мебинем, ки дар адабиёти, ба таъбири ховаршиносон, Бухорои Шарқӣ ин ҷеҳраи адабӣ бе баҳс баъд аз Носири Хусрави Кубодиёнӣ дар ин минтақа мавқеият дошта бошад ҳам, вале нобасомониҳои давраи замони ва, баъдтар, давраи гузариши Инқилоби Октябр нагузоштааст, ки ашъораш дар манотиқи форситаборон, ҳатто хиттаи Мовароуннаҳр, паҳн гардаду шинохта шавад. Зиёда аз ин, дар оғози Инқилоби Октябр ва таъсиси давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ба он ҳамроҳ шудани манотиқи тоҷикон ва дар ин муддат мусибату тухматҳое, ки ба хонадони Шайх Абдулҳай бор карда шуд, боис гардид, ки офаридаҳои ин суҳанвар ба ҷоҳсори фаромӯшӣ гузошта ва дар тӯли беш аз ҳафтад соли ҳокимияти Иттиҳоди Шӯравӣ номаш ҳам то ҷойе аз забонҳо барчида шавад. Вале, тавре мебинем, таърих ба як минволу ба як раванди пайваста намерондааст. Агар дар замони шӯравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта бошад тоҷикону тоҷикистониён соҳибватан гардида бошанд, имрӯз Тоҷикистону тоҷикистониён на танҳо соҳибватан, балки соҳибистиклол ҳам гардиданд, ки ин неъмат ба беаҳа бароямон ҳама ҷизро дод ва фаромӯшшудаҳоямонро охиста-оҳиста ба ёд оварда истодаему

бо онҳо, хушбахтона, фахр ҳам мекунем. Баробари соҳибватан шудани мардумамон соҳибистиклолии Тоҷикистон аст, ки мо бо аз нав зинда кардани бузургтарин санаҳои таъриху фарҳангамон, монанди 1100 - солагии таҷлили давлатдорӣ Сомониён, 2500-солагии Истаравшани бостон, 2700 - солагии шаҳри Кӯлоб, 1150 - солагии бузургдошти Одамушшуаро Рӯдакӣ, бузургдошти давлати Куруши Кабир, Ҳаким Фирдавӣ ва «Шоҳнома»-и бегазанди ӯ ва даҳҳои дигар тавонистем хотираҳои таърихамонро бедортар созем ва ба мардуми шарифи кишвар арза дорем, ки мо соҳибтамаддун ҳастем ва минбаъд ҳам бо ҳамон ҷодае, ки пешиниёни фарҳангиамон гом бардоштанд, собитқадамона пеш равем, тавониста бошем, ки ҳудамонро бишносем ва ба дигарон халқу миллатамонро бо сари баланд, бо ифтихор бишиносонем.

Ҳамин аст, ки дар кишвар дар баробари баланд бардоштани ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ, дар тарозуи вақт баробар нигоҳ доштани ҳаёти сиёсии дохилию хориҷӣ ва ғайра аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ба адабу фарҳанг таваҷҷуҳи хос зоҳир карда мешавад, ки инро дар гузориш, суҳанрониҳо ва нигоштаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ба нақши хотир гирифтаем. Бо андешаи Пешвои миллат «... вазифаи пурифтихор ва масъулиятшиносонаи ҳар фарди озоду соҳибистиклолӣ мост, ки мероси гаронбаҳои илмӣ адабии халқамонро ҳамчун ганҷинаи бебаҳои нотақрор ҳифз намуда, аз насл ба насл интиқол диҳем. Бо истифодаи дастовардҳои адабӣ ин меросро ғанӣ гардонем, робитаи адабиётамонро бо халқ қавӣ сохта, барои дар сатҳи баланди

маърифат қарор гирифтани мардум, боло рафтани ҳисси ифтихори миллӣ, ташаккули завқи баланди эстетикӣ ва адабӣ хидмати шоистаеро анҷом диҳем» [7,16].

Яке аз ишораҳои Президенти кишвар дар баробари дахҳо нафар уламову удабое, ки то аввали асри XX чароғи илму маърифатро дар кӯҳистони Тоҷикистони кунунӣ чанд муддат равшан нигоҳ доштаанд, ҳамин Абдулҳайи Мучахарфӣ мебошад. Ин марди фидоии илму адаб ба душвориҳои ҳаёт ва nobasomoniҳои рӯзгор нигоҳ накарда, аз худ осори зиёде ба мерос гузоштааст. Аз Абдулҳайи Мучахарфӣ «Девони ашъор», ду нусха аз «Муфизу-л-анвор», маснавии «Далелу-с-солиқин», «Канзу-л-мавоиз» (рисолаи мансур), маснавии «Муфиду-л-муъминин», «Ойинаи шавқ», «Гулзори таҳрир» ва «Таҳминот» боқӣ мондааст[6].

Ҳарчанд, имрӯз ҳамаи офаридаҳои бадеи дар боло номбаршудаи Абдулҳайи Мучахарфиро дар ихтиёр надорем, боз ҳам шукри саробону парасторони заҳмати заковати адибро мекунем, ки бештари асарҳояш бегазанд то ба рӯзгори мо, асри XX1, омада расидаанд. Ин ҷо дар бораи сохту мухтавои осори адабии суҳанвар ва моҳияту аҳамияти онҳо суҳанро кӯтоҳ менамоем, зеро маълум аст, ки агар ин осор қамаҳамият мебуданд, ҳолат ба суҳан гуфтани баҳс оростан дар атрофи онҳо набуд. Осори адиб то ба мо тавассути нусхаҳои қаламӣ расидаанд. Зиёда аз ин, хушбахтона, ин нусхаҳои қаламӣ асосан заҳамоти муаллифи онҳо буда, бо дасти эҷодкор хушнависӣ шудаанду имрӯз мансуб ба хонадону решапайвандони Шайх Абдулҳайи Мучахарфианд. Яъне, айнаи ҳол ин китобҳои қаламиро решапайвандони суҳанвар чун ганҷинаи бебаҳо чамъ овардаву чун гавҳараки чашм маҳфуз медоранд.

Бояд гуфт, ки аввалин нусхаи қаламии эҷодиёти адиб, ки дастраси мо гардид, ду асари ӯ - «Муфизу-л-анвор» ва «Девони ашъор» буд, ки дар як мучаллад ҷой дода шуда, иборат аз 285 ҷарақи дастхат мебошаду он чароғи Абдулҳайишиносиро равшан намуд.

Ин нусхаи дастхат то мавриди истифода қарор додани мо дар ихтиёри ҳамдигар ва мухлиси эҷодиёти адиб, шодравон Махсуми Қамариддини Муллонаъим, сокини деҳаи Учқули ноҳияи Рӯдакӣ буд, ниғаҳдорӣ мешуд, ки ҳоло ба ихтиёри наберагони ин адиб вогузор шудааст.

Ин нусхаи дастхат, тавре ишора рафт, бо қалами худи муаллиф китобат шуда, дар он аввал рисолаи «Муфизу-л-анвор» ҷой дода шудааст, ки матни он ҷарақҳои 26 (бе) то ҷарақи 276-ро дарбар мегирад. Баъд аз матни «Муфизу-л-анвор» аз ҷарақҳои 276 то ҷарақи 285а-ро девони шоир ташкил додааст. Тартиби ҷойгиршавии «Девони ашъор»-и адиб ба тариқи зайл аст: 1) Муҳаммас дар мадҳи ҳоҷаи олам, ҳазрати Муҳаммади Мустафо (с) – 95 банд дар ҷарақҳои 276. то 37а; 2. Муноҷот ба даргоҳи қозию-л-ҳоҷат - 28 байт дар ҷарақҳои 37а то 38б; 3. Мавъиза – 17 байт дар ҷарақҳои 38а то 38б; 4. Наът -22 байт дар ҷарақи 39а, ки қисме дар ҳошия ҷой дода шудааст; 5. Дар сабаби хушнавоии андалеби табъ - 33 байт дар ҷарақҳои 39а то 40а; 6. Дар сифати ишқ ва асрори ишқ -82 байт дар ҷарақҳои 40а то 42а; 7. Фӣ танбех – 18 байт дар ҷарақи 42б; 8. Муҳаммас дар муноҷоти ҳазрати Абубакри Сиддиқ (р) – 11 банд дар ҷарақҳои 43а то 44а; 9. Наът – 2 байт дар ҷарақи 44а; 10. Қитъаи таърихӣ – 8 байт дар ҷарақи 44б; 11. Ғазалиёт – 960 ғазал дар ҷарақҳои 45а то 236б; 12. Ду қитъа – 4 байт дар ҷарақи 236б то 251а; 14. Маснавӣ – 11 байт дар ҷарақҳои 251а то 251б; 15. Рубоӣёт – 102 байт дар ҷарақҳои 251а то 250б; 16. Дубайтӣ – 2 байт дар ҷарақи 256б; 17. Таърих – ду байт дар ҷарақи 256б; 18. Таҳмисот – 39 муҳаммас дар ҷарақҳои 257а то 285а.

Дар ҷарақи охири ин дастхат солҳои китобати он 1907-1908 сабт шуда бошад ҳам, баъзан ашъори ба он шомилшуда баъдтар эҷод шудаанд. Яъне, муаллиф девони худро дар ҷаҳорҷӯбаи девонсозии маъмулӣ мураттаб сохта, ғазалу муҳаммасоти баъдтар эҷодкардаашро дар ҳошияҳои қариб тамоми ин нусхаи қаламӣ ҷой

додааст. Ин иддаои мо беасос нест. Агар ин нусхаи дастхати Шайх Абдулхай дар чихилсолагиаиш чамъу тадвин шуда бошад, пас дар вараки 49б, дар хошия ин байт аз 54 - солагии мавсуф ёд мекунад:

*Зиндагӣ сарфи лаъбу лаҳв кунун,
Зи умрам панҷаҳу чаҳор гузаист.*

[1, с. 49б]

Дар вараки аввали рисола «Муфизу-л-анвор», мухаммас дар мадҳи Муҳаммади Мустафо (с), ки аз вараки 27б ҳусни оғоз мегирад, ғазалиёти шоир, ки аз вараки 45а шуруъ мешавад, тарҷеъот, ки аз вараки 236б сар шудааст, дар чаҳорчӯбаи атрофи хошия бо рангҳои сурху сиёҳ ва кабуд гулкорӣ шудаанд, ки ба қалами ҳуди муаллиф мансубанд. Мутаассифона, чанд вараки китоб афтода, аз байн рафтааст, ки мо дар вақти таҳия намудани он дар чопи Маскав дар аввал ва дар охири ғазалҳои ноқис сенукта гузоштаем. Онҳое, ки донистанашонро зарур мешуморанд, метавонанд ба чопи Маскав (соли 2003) [6] ва ё чопи ба ҳуруфи ниёгон навишташудаи он дар Душанбе (2010) мурочиат намоянд. Аз рӯи мушоҳидаи инчониб, ин авроқ огоҳона, бар манфиати касе, канда шудаанд, зеро чилди дастхат хеле чиддӣ банду дӯхт шудаасту наметавон гуфт, ки онҳо тасодуфан аз байни китоб афтодаанд. Дастхат муқоваи чармӣ дорад. Тамоми заҳмати дастхатро, аз эҷоди матни он сар карда, то ҷобачогузорию саҳифабандӣ ва чилдсозӣ мусаннаф бар дӯш дошта будааст. Ҳатто рангҳое, ки дар ин дастхат истифода шудаанд, ҳуди Шайх Абдулхай тайёр мекардааст. Найқаламро низ ҳудаш метарошидаву дастгоҳи нусханависиро ҳам ҳудаш сохта будааст, ки имрӯз он ҳама дар деҳаи Мучахарф, дар хонаи ӯ нигоҳдорӣ мешаванд.

Тавре ишора шуд, дар аввали ин дастхат рисолаи «Муфизу-л-анвор» ҷой дорад. Хушбахтона, аз ин асари Абдулхайи Мучахарфӣ ду нусхаи автограф (нусхабардори ҳуди муаллиф) боқӣ мондааст, ки аввали дар як мучаллад бо девони ашъори ӯ ва дувумӣ

дар як мучаллад бо рисолаи «Канзу-л-мавоиз»-и адиб маҳфуз мондааст. Китобати нусхаи нахустини асар моҳи рабеъулаввали соли 1325 ҳиҷрӣ, баробар ба моҳи марти соли 1908 мелодӣ анҷом пазируфта, он дар нусхаи дувум бо қалами ҳуди муаллиф таҳрири чиддӣ дидааст.

Нусхаи дувуми рисолаи «Муфизу-л-анвор» аз рӯи нусхаи аввали он дар моҳи зулҳиҷҷаи соли 1347 ҳиҷрӣ, баробар ба моҳи декабри соли 1928 мелодӣ, тавре гуфта шуд, бо таҳрир китобат шудааст. Агар нусхаи китобатшудаи соли 1908 мелодӣ аз чаҳор боб: бобҳои якум, дувум, чаҳорум ва панҷуми матни таҳияшуда иборат бошад, нусхаи қаламии соли 1928 мелодӣ аз панҷ боб бо таҳрири иловаҳо ба бобҳои болоӣ ва иловаи боби сеум фароҳам омадааст. Хулоса, матни пурраи «Муфизу-л-анвор» аз пешгуфтор, ки дар он сабаби навиштану ҳадафи муаллиф баён гардида ва панҷ боб: бобҳои «Дар сифати ишқ ва илми дил, ки ашрофулӯлум аст ва илми ҳикмат, ки иборат аз маърифат аст», «Дар баёни риёзот ва мучоҳадот ва аҳволи аҳли сулук», «Дар кайфияти сулук ва машоини силсилаи арбаъа», «Дар сифати пиру муриди инзамона ва муташаббихони мубтил» ва «Дар баёни шеър ва истилоҳоти сӯфия» фароҳам омадааст. Нишон додани фарқиятҳои ин ду нусха ва афзалиятҳои нусхаи дувум, ки ҳар ду нусхаи муаллифӣ ё автограф мебошад, мавзӯи як мақолаи бузургҳаҷми дигар аст, ки инро ба мавриди дигар во мегузorem.

Нусхаи қаламии дигари Абдулхайи Мучахарфӣ маснавии «Муфиду-л-муъминин» [2] мебошад, ки санаи китобати он дар охири маънавӣ моҳи зулҳиҷҷаи соли 1324 ҳиҷрӣ, баробар ба моҳи январӣ соли 1906 мелодӣ аст. Ин маснавӣ муштамил ба 4000 байт буда, дар 120 вараки дастхат ҷой дода шудааст. Матни ҳар варақ дар ду сутун буда, дар ҳар варақ 15-16 байтӣ ҷой дода шудааст. Дар вараки 1а номи китоб омада, матни асар аз вараки 1б то 120а-ро дарбар гирифтааст. Шоир дар вараки 4а дар хошия 1 байт, дар вараки 6а 3 байт, дар вараки 7б 1 байт, дар вараки 8б 1 байт, дар вараки 9б 2 байт, дар вараки 10а 8 байт, дар

варақи 10б 1 байт, дар варақи 11б 1 байт, дар варақи 12а 10 байт, дар варақи 1б 5 байт, дар варақи 19а 4 байт, дар варақи 25а 1 байт, дар варақи 30б 1 байт, дар варақи 35а 4 байт, дар варақи 42а 2 байт, дар варақи 43а 7 байт, дар варақи 47б 10 байт, дар варақи 64а 1 байт, дар варақи 69а 20 байт, дар варақи 69б 1 байт, дар варақи 74а 1 байт, дар варақи 77б 1 байт, дар варақи 79а 1 байт, дар варақи 80а 1 байт, дар варақи 82б 1 байт, дар варақи 83а 1 байт, дар варақи 83а 1 байт, дар варақи 86а 1 байт, дар варақи 92б 1 байт, дар варақи 102а 1 байт, дар варақи 108а 1 байт, дар варақи 115а 1 байт, дар варақи 119а 4 байт, чамъ 99 байт илова намудааст, ки ин ҳам баъди саҳифабандӣ гардидани нусха анҷом дода шудааст. Ин ба он маъност, ки шоир баъди китобати маснавӣ қалами таҳрир ба даст гирифта будааст. Дар баъзе варақҳои китоб калимае, таркибе, иборае хат зада шуда, ба ҷои онҳо калимаю таркибу иборай нав гунҷонида шудаанд. Ҳамчунин, дар ҳошия баъзе абёти арабӣ низ дучор мешаванд, ки баъдтар аз ҷониби муаллиф ворид гардидаанд. Дар варақи 120а омадааст, ки ин нусхаи дастхат бо заҳмати Абдулҳай анҷом ёфтааст. Ин асари суҳанвар чун асарҳои болоии ёдшуда бо хатти настаълиқи хоно қаламӣ гардидааст.

Нусхаи қаламии навбатии Абдулҳайи Мучахарфӣ, ки аз китобатҳои ҳуди ўст, рисолаи мансури динӣ - ахлоқии Шайх «Канзу-л-мавоъиз» [3] аст, ки аз 110 варақ иборат буда, он соли 1345 ҳиҷрӣ, баробар ба соли 1927 мелодӣ хаттотӣ шудааст. Дар ҳошияҳои ин асар низ баъзе иловаҳо ва таҳрирҳои ҷузъии мусанниф ба ҷашм мерасанд. Ин маъноӣ онро дорад, ки ин нусха ҳам баъди китобат шудан аз ҷониби муаллиф, ки худ котиб низ ҳаст, такмил ёфта будааст.

Дар бораи номи рисола ва соли таҳриру китобати он муаллиф дар варақи 2а ин тавр меорад: «...он мусаммо ба «Канзу-л-мавоъиз» аз паси чанд истихора ибтидо намуда шуд рӯзи ҷумъа ва дувуми моҳи шаъбонулмубораки санааш 1345». Ин таърих аст ба 4 феввали соли 1927 мелодӣ. Дар ин асари мансури адиб, ки аз оғоз, 35 боб ё мавъиза ва хотима иборат

мебошад, порчаҳои манзум, ки аз суҳанварони пешин ва ё ҳуди мусанниф иқтибос шудаанд. Ҳар як мавъиза ё боби рисолаи «Канзу-л-мавоъиз» ба як мавзӯи ахлоқӣ бахшида шудааст. Аз ин ҷиҳат он то андозае «Бўстон»-и Саъдиро, дар ҷомаи нави нигориш, ба ёд меораду муҳтавои он ба ҷомеаи ҳамаи давру замонҳо аҳамияти вижа дорад.

Аз асарҳое, ки мусанниф – Абдулҳайи Мучахарфӣ онро бо хатти настаълиқи хоно моҳи раҷабӣ санаи 1320, баробар ба соли 1903 китобат намуда, ба мо ба ёдгор гузоштааст, маснавии «Далелу-с-солиқин»-и ў [5] мебошад, ки камобеш 3800 байтро дарбар мегирад ва дар муддати як моҳ нусхабардорӣ шудааст. Дар баъзе ҳошияҳои авроқи ин китоб низ иловаҳо ворид шудаанд. Масалан, дар ҳошияи варақи 8а 3 байт, дар ҳошияи варақи 8б 2 байт, дар ҳошияи варақи 9а 3 байт, дар ҳошияи варақи 10а 3 байт ва ғ. Шоир мегӯяд:

*Ҳазору сесаду бист, ай бародар,
Зи ҳиҷрат рафта буд, ай некахтар.
Қалам ҳайрон зи гуфтори аҷаб буд,
Тамоми нусха дар моҳи раҷаб буд.*

[5, 59а]

Ҳоло ду нусхаи ин маснавӣ, яке нусхаи қаламии ҳуди муаллиф ва дигаре нусхабардории набераи Абдулҳайи Мучахарфӣ Низомиддини Муҳаммадикром аз нусхаи асл дар даст аст.

Вақте мо китоби Абдулҳайи Мучахарфӣ «Муфизу-л-анвор ва Девони ашъор»-ро таҳияву тадвин намуда, ба ҷоп омода мекардем, аз маснавии «Ойнаи шавқ» танҳо ном бурда, онро гумшуда ҳисобида будем. Хушбахтона, ҷустуҷӯи асарҳои ҳанӯз дастраснашудаи адиб аз ҷониби наберагон идома дошту дар натиҷа маснавии «Ойнаи шавқ» [4] бо ташаббуси Низомиддини Муҳаммадикром аз ганҷинаи эшони Мулло Тоҷиддин дар шаҳри Ваҳдат дарёфт гардид. Ин маснавӣ дар 93 варақ ҷой дода шуда, ҳар варақи он 12-15 байтӣ мебошад ва абёти умумии он камобеш 2500 байт аст. Бояд гуфт, ки ҳамаи варақҳои китоб

тозаву хоно буда, танҳо як мисраи варақи аввал даридаву афтодааст. Таърихи эҷод ва қаламӣ кардани маснавиро шоир дар хотимаи асар ин тавр овардааст:

*Ин нусха чу фасли навбаҳорон,
Дар ҷилва шавад ба чаими ёрон.
Дору-и ба ҷарҳхост марҳам,
Инро надиҳад Худой барҳам.
Ин тукма бувад ба тоҷи фарқам,
Таърих шуда «ба об ғарқам».*

[4, 93a]

Дар мисраи охир «ба об ғарқам» моддаи таърих буда, он дар санаи 1345 хичрӣ, баробар ба 1927 мелодӣ китобат шуда будааст. Баъзе хошияҳои ин нусхаи қаламӣ маснавӣ низ бо баъзе ишораҳои мусанниф, ки худ онро китобат кардааст, дида мешавад. Масалан дар хошияи варақи 15а як байт илова, дар варақи 16а як байт илова, дар варақи 21б як мисраи таҳрир хӯрда, дар хошияи варақи 22б 5 байт илова, дар варақи 32б як байт илова, дар варақи 36б як байт илова гардидаанд.

Тибқи ровиёни ахбор, адиб зиёда аз ин се асари дигар бо номҳои «Гулзори таҳайюр», «Анису-л-зокирин» ва «Тарҷеоти арбаъ» доштааст, ки ҳанӯз дастрас нашудаанд.

Ниҳоят, бояд гуфт, ки он чи дар бораи омӯзишу пажӯҳиши рӯзгору осори Абдулҳайи Мучахарфӣ анҷом дода шуд, ҳанӯз муқаддимаи Абдулҳайишиносӣ мебошад. Умед аст, ки минбаъд осори дастраснашудаи адибро дармеёбем ва Абдулҳайишиносиро ҳар чи бештар аз пештар идома медиҳем. Боиси масаррат ва дилхушист, ки ҳамаи китобҳои то ба мо расидаи Шайх Абдулҳайи Мучахарфӣ нусхаи қаламӣ муаллиф ва мунҳасир ба фард буда, арзиши вижаро моликанду аз ганҷинаи бебаҳои кишвар ба ҳисоб мераванд. Минбаъд агар ин нусхаи қаламӣ ба яке аз марказҳои маъхазнигоҳдории давлатӣ таҳвил дода шавад, бар манфиати илми ховаршиносӣ хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Муфизу-л-анвор ва Девони ашъор / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Нусхаи қаламӣ муаллиф, ки ҳоло дар дасти решапайвандони шоир маҳфуз аст.
2. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Муфиду -л - муъминин / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Нусхаи қаламӣ муаллиф, ки ҳоло дар дасти решапайвандони шоир маҳфуз аст.
3. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Канзу-л- мавоиз / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Нусхаи қаламӣ муаллиф, ки ҳоло дар дасти решапайвандони шоир маҳфуз аст.
4. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Ойинаи шавқ / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Нусхаи қаламӣ муаллиф, ки ҳоло дар дасти решапайвандони шоир маҳфуз аст.
5. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Далелу-с-соликин / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Нусхаи қаламӣ муаллиф, ки ҳоло дар дасти решапай-вандони шоир маҳфуз аст.
6. Мучахарфӣ, Абдулҳай. Муфизу-л-анвор ва Девони ашъор / Абдулҳайи Мучахарфӣ. Бо кӯшишу таҳқиқи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Бӯрии Бачабеки Карим. –Москва: Интрансдорнаук, 2003. -616 с.
7. Раҳмон, Эмомалӣ. Ганҷинаи бегазанд / Эмомалӣ Раҳмон // Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. -Душанбе: Адиб, 2007. - С.5-17.

НУСХАҲОИ ҚАЛАМӢИ МЕРОСИ АДАБИИ АБДУЛҲАЙИ МУЧАХАРФӢ

Мучахарфӣ (1867-1931) аз адибони равшанзамири нимаи дувуми асри XIX ва чаҳоряки аввали асри XX - и тоҷик ба шумор рафта, дар тӯли умри кӯтоҳ, вале пурбаракати худ, мероси гаронмояи бадеӣ ба ёдгор гузоштааст. Зимни пажӯҳиши осори адиб маълум гардид, ки ҳамаи асарҳои то ба замони мо расидаи ӯ тақрибан мукамал ва бевосита аз ҷониби муаллиф бо хати хонои наस्ताлиқ нусханависӣ шудаанд. Дар мақола доир ба вазъи кунунӣ ва сохти нусхаҳои мавҷуда, фарогирии маводи онҳо сухан меравад.

Аз таҳқиқи вазъи нусхаҳои қалами китобҳои Абдулхайи Мучахарфӣ бармеояд, ки ӯ дар баробари ба мухтавои осори худ диққати дақиқ равона кардан, ҳамчунин ба китобати онҳо бо қалами худ хеле ҷиддӣ муносибат намуда будааст. Маълум мешавад, ки муаллиф баъди китобат намудани осори худ онҳоро дигарбора аз назар гузаронда, таҳрир ва иловаҳо ворид сохтааст, ки дар ин бора дар мақола ба таври муфассал сухан меравад. Ҳамчунин, адиб дар хошияи «Девон» ва дигар асрахояш ғазалу маснави, мухаммас ва дигар навъҳои шеърии баъдтар эҷодкардаашро илова намудааст.

Калидвожаҳо: китоб, дастхат, Абдулхайи Мучахарфӣ, мероси адабӣ, китобат, таҳрир, илова, сохт, мухтаво, «Девон», ғазал, мухаммас, навъҳои шеърӣ.

РУКОПИСНОЕ НАСЛЕДИЕ ПОЭТА АБДУЛХАЯ МУДЖАХАРФИ

Абдулхай Муджахарфи (1867-1931) являясь поэтом просветителем второй половины 19 и первой половиной 20 вв. после недолгой, но богатой творческой жизни оставил будущим поколениям бесценное литературное наследие. При изучении его литературного наследия удача в том, что все его литературное наследие дошедшее до нас, является полным и изложено понятным, великолепным почерком самого автора. В статье речь идёт о современном состоянии сохранившегося литературного наследия поэта.

Изучение состояния рукописей Абдулхая Муджахарфи свидетельствуют, что наряду с уделением особого внимания на их содержание, он обращал внимание на подготовку и написание своих рукописей своим пером. Выясняется, что после написания своих произведений, он их повторно редактировал, исправлял и вносил свои дополнения, о чём подробно описано в статье. Кроме того, автор на поля страниц своих произведений дополнял позже стихами.

Ключевые слова: книга, рукопись, Абдулхай Муджахарфи, литературное наследие, автограф, редактировать, добавлять, содержание, структура, сборник стихов, виды стихотворений.

WRITTEN WORKS OF LITERARY HERITAGE OF ABDULHAI MUJAHARFI

Abdulhai Mujaharfi (1867-1931) is considered one of the enlightened Tajik scholars of the second half of XIXth century and the first quarter of XXth century that left precious literature heritage during short but fruitful period of his life. all his works up today are almost complete and were written in a clear Nastaliq writings by scholar himself.

The article emphasizes condition and structure of the existing copies and its contents. By researching the works of Abdulhai Mujaharfi it becomes clear that beside the content of his work he paid special attention to the way of its writing. It is clear, that the writer after completing his work rechecked it again and made his edition and changes to it and this article explains it in details. The writer also added in the margin of his book “Devon” and other his work sonnets, couplet poems, limericks and other type of poems which he wrote it later.

Keywords: book, written work, Abdulhai Mujaharfi, literary heritage, writing, editing, addition, structure, content, “Devon”, sonnet, limericks, type of poems .

Сведения об авторе:

Алии Мухаммадии Хуросони – кандидат филологических наук, заведующий отделом текстологии Центр письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана. 734025, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейн-заде, 35. Тел. 917251401.

Information about the author:

Alii Muhammadii Khurosoni – candidate of philological sciences, Head of the Department of textology of the center of written heritage of the Academy of national Sciences of the Tajikistan. 734025, Dushanbe, St. Huseynzoda, 35, tel. 917251401.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ КАРАХТӢ ДАР САНЪАТИ АКӢРӢ ВА РОӢҲОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ ОН

Собир Қ. Н.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Дар яке аз дарсҳои муқаррарии маҳорати актёрӣ, барои донишҷӯёни курси дуҷуми шӯъбаи актёрӣ, дар мавзӯи карахтӣ баҳси доманадор сурат гирифт. Он рӯз мо бояд этюди донишҷӯёро медидем ва ҳамзамон таҳлил мекардем. Дар чараёни дарс суолҳои пайдо шуданд, ки ба онҳо ҷавобҳои қонеъкунанда ва мушаххас гардондан лозим буд. Масалан, карахтӣ чист? Карахтиро чӣ гуна бояд рафъ кард? Баҳри рафъи он аз кадом воситаҳои истифода бояд бурд? Оё ин танҳо бемории ҳунарист?

Дарвоқеъ, имрӯз карахтӣ ҳамчун раванд дар ҷомеа арзи вуҷуд дошта, он вобаста ба омилҳои таъсирирасон дар ниҳоди одамон ва муносибати ҷамъиятӣ тағйирёбанда аст. Ин раванд бо омилҳои ҳоси худ дар муносибату намоишҳои театри ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. Ҳамаи ҳунармандон, бахусус навқорон аз ин беморӣ дар бадан, афкор, кирдор оӣ нестанд. Ҳунармандони шинохтаи мо ин мавзӯро борҳо мавриди баррасӣ қарор дода бошанд ҳам, перомунӣ он мақола ё рисолаи мукаммале вуҷуд надорад. Ҳадафи мо таҳқиқи карахтии инсонҳо дар ҷомеа, ба андозаи фаъолият, дар саҳнаҳои ҳунар ба ҳисоб меравад. Мо кӯшиш ба ҳарч додем, ки як хонанда ва як ҷӯяндаи роҳи ҳунар аз таҳлили мо ба ҳулосае ояд, то дар ҷодаи ҳунар аз карахтиҳои бадану афкораш даст кашад. Ҳоло ки ўро ба карахт будан маҳкум накардаанд, позарҳое дар зехнаш ҷой диҳад. Таҷа ба омӯзишҳои муҳаққиқон мантиқи амалу фикрҳои ашхоси иштироккунандаро азхуд карда, барои рафъи он талаботҳоро ба вуҷуд овардан лозим [1.415]. Барои таҳлили ин мавзӯ мо тасмим гирифтем, барои расидан ба ҳадаф, аз зинаи оила оғоз кунем.

Оила асос ва таҳкурсии ҳамаи раванду муносибатҳои ҷомеа маҳсуб меёбад. Иҷбот гардидааст, ки фарзандон аз назари генетикӣ - биологӣ ба падару модарон монандӣ дошта, аз назари муносибату муошират ба онҳо саҳт дар алоқаанд. Агар оила ва муҳити оилавӣ солим бошад, пас ҷомеа солиму давлат пешрафта мегардад. Аз ин хотир, рафъи карахтӣ ба муносибату муошират, дарк ва фаҳми волидон саҳт вобастагӣ дорад. Зеро фарзандон аз модар «дузд», «роҳзан», «ғоратгар», «авбош» ва «карахт» тавлид намегарданд. Онҳо зерӣ парастӣшу парвариши мо ба воя мерасанд. Мо набояд ҷав кошта, дар интизори дараву ҷамъовариӣ гандум бошем. Карахтӣ дар ҳар хонадон метавонад пайдо гардад. Агар лаҳзае ғофил монем, хатарҳои гӯшношуниде моро пайгирӣ хоҳанд кард. Эҳсоси карахтизоро мо бояд дарк намуда, ҷорачӯӣ намоем.

Барои шинохти карахтиҳое, ки атрофамонро дар хурдсолиамон ихота карда буданд, ба даврони шӯравӣ рӯ меорем. Карахтиҳо дар зиндагии ҳамаи рӯзаамон вуҷуд доштанд ва имрӯз низ ҳастанд. Мушаххастар гӯем, карахтӣ дар фаъолияти телевизиони замони шӯравӣ хеле зиёд ҷой дошт. Он замон бештар Телевизиони Тоҷикистонро тамошо мекардем. Зимни намоише баранда эълон кард, ки бо раиси фаҳрии кадом як идора мусоҳиба анҷом медиҳад. Мусоҳиба зинда ва мустақим паҳш мешуд. Марде дар оинаи нилгун пайдо гашт. Либоси шинаму зебо ба бар дошт. Аммо эҳсос мекардӣ, ки сарулибос аз ҳудаш нест. Вақте суҳбат оғоз ёфт, ў саросема шуд, ду ҷумлаи саҳеҳ гуфта натавонист, калимаҳоро ғалат талаффуз

мекард, ҳатто тоқӣ аз сараш афтид. Ў дар ҳамин ҳолат комилан карахт буд.

Мисоли дигар. Хабарнигоре дар сахро ба кишоварзон наздик шуда, ба онҳо чанд савол дод. Занону мардони ба суҳбат ҳамроҳшуда намедонистанд дар чӣ бора суҳбат кунанд, чӣ тавр ибрази ақида намоянд. Зеро забони адабиёро хуб намедонистанд. Барои бо лаҳча аз ин минбар суҳан гуфтан иҷозат набуд. Онҳо ба як ҳолати ногувор афтода буданд.

Инак, замона дигар гашта, мақсаду маромҳо, ҳадафҳо тағйир ёфтанд. Ба шарофати соҳибистиклолӣ забони модариамон мақоми давлатӣ гирифт, бо ин забон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои баланди созишноҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Миллали Муттаҳид суҳанронӣ менамоянд, ки боиси ифтихори ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ мебошад. Пас, вазъият ва омилҳо метавонанд як миллатро ба карахтӣ бикашанд ва ё аз карахтӣ берун биёранд.

Солҳои навадуми асри гузашта вазъияти ҷамъиятию сиёсии кишвар боиси нигаронии аҳли ҷомеа гардида буд. Дар ҳама давра бисёрҳо раҳгум заданд, дар ҳолати карахтӣ қарор гирифтанд. Ин карахтиҳоро чӣ гуна аз миён бубарем? Кӣ ин корро бояд анҷом бидиҳад? Инҳо аз ҷумлаи саволҳои буданд, ки дар ҳама давра ҷавоби қотее меҳостанд. Вақт карахтии ишқ, хиёнат, марг, шӯҳрат, номуродӣ, ноошноӣ, ноогоҳӣ, ҳудоношиносӣ, ҳулоса ҳама аз миён мебардорад. Ҳунармандон бояд машғали замони худ бошанд. Бояд бисӯзанд ва роҳи дигаронро нуронӣ кунанд. «Мавриди фаъолият дар сахна, ҳунармандро зарур аст, дар баёну рафтор ва амалу ҳаракат асоснокӣ эҷодиро таҷассум намуда, аз барҷомондаву карахтӣ дар канор бошад [2. 432]. Барои шинохти карахтӣ ва табобат аз ин дард, ҳунармандон масъуланд.

Соли 1989 панҷоҳсолагии Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон, шодравон Маҳмудҷон Воҳидов таҷлил мешуд. Ҳама шабу рӯз маро ба Театри давлатии ҷавонон ба номи М. Воҳидов ба гурӯҳи Ф. Қосим даъват намуда буданд. Дар театр суҳан атрофи тайёр намудани тухфа-намоиши сазовори театри, барои ҷашни 50-солагии М. Воҳидов, мерафт. Бо назардошти он ки ин ҷашн дар зодгоҳи ҳунарманд - ноҳияи Ашт мегузашт ва имкони ҳамаи гурӯҳро бурдан вуҷуд надошт, устод Ф. Қосим аз миёни гурӯҳ се нафарро интихоб кард, ки композицияи омодашударо тавонанд ба тарзи хеле ихчам ва нишонрас иҷро намоянд. Нахустин бор дар ин иҷро набзи вазни арӯз (ритм), тақтеъ дар шеъри Ҳофиз ворид карда шуд:

Би- ё то гул / ба-раф-шо не/- му май-дар

со/- га-р ан-до-зем,

Фа-лак-ро сақ/-ф – биш-ко-фе /- му тар-ҳи

нав/- да-ран до-зем.

V - - - / V - - - / V - - - / V - - - /

V - - - / V - - - / V - - - / V - - - /

Ин тарзи кор баъдтар дар Театри «Аҳорун», намоиши «Юсуфи гумгашта ...» роҳандозӣ шуд. Он замон мо ҷавон будем. Ва мо ба сӯи зодгоҳи М. Воҳидов раҳсипор гаштем. Ҷашн дар боғи марказӣ мегузашт. Он аслан аз суруду мусиқӣ иборат буд. Баромади моро эълон доштанд. Дар назди як баландгӯяк, баромад кардем. Устод Ф. Қосим дар миён истода буданд. Мо аз ду канор. Иҷро шурӯъ гашт. Мо эҳсос кардем, ки дили устод бо шиддати том метапад. Аз ин бозёфт зерӣ таъсир қарор гирифтем. Баромади мо хуб анҷом ёфт. Оғози шинохти карахтӣ дар ман аз ҳамин қиссаи ҷавонӣ шурӯъ гардид.

Дертар аз устод пурсон шудам, ки чаро ҳама рӯз дилатон саҳт мезад? Он замон ҳаёл мекардам, ки агар дил саҳт тапад, ин хуб нест. Хушбахтона, устод гуфтанд, ки ин ҳеҷ бадӣ надорад. Одам дил дорад, гарм аст ва гоҳ дар ҳолатҳои, ки ўро ҳаяҷон фаро мегирад,

дил дар худаш намеғунчад. Баъд накл карданд, ки вақте падари бузургворашон, Хунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ М. Қосимов дар намоиши «Шоҳ Лир»-и У. Шекспир нақши Лирро иҷро мекарданд, ҳамин гуна як ҳолатро шоҳид будаанд. Аз қиблагӯҳашон пурсидаанд, ки чаро дилатон зиёд метапад? Падар ҷавоб додаанд, ки агар дил тапад пас аз хунаrpеша умед ҳаст. Вой бар ҳоли он хунарманде, ки дилаш дар чунин ҳолатҳо наметапад.

Воқеан, гоҳо ҳаяҷон, ки одамро ҷамъу гирд месозад, нусхаи хуби қарахтист. Хунаrpеша бояд онро шиносад ва дуруст истифода барад. Хунарманд бояд аз ҳама қарахтиҳои вучудаш худро оро созад. Хунарманд, гоҳо дар ҳолатҳои меафтад, ки бояд сунӣи узвиҳои хотираашро омода созад, то таҳаюл ва ҳофизааш ба кор ояд. Масалан, дар як ҷаласае ба ду нафар - яке аз мардумони одӣ ва дигарӣ аз хунаrpешаҳои шинохта, ғайриҷашмдошт сухан медиҳанд. Аксаран, яқумӣ саросема шуда, ҷи гуфтанашро намедонад. Аз қарахтӣ ба қарахтии дигар мезананд. Дарҳаму барҳам мегӯяд ва то ҷанд рӯзи дигар аз ин қарахтӣ берун намеояд. Чун ӯ бо он силоҳе, ки хунаrpеша мусаллаҳ аст, мусаллаҳ нест. Хунаrpеша пеш аз ҷизе гуфтан, худро сунӣ ба ҳолати қарахтӣ мезанад, то таҳаюлаш пораи шеър ё монологеро аз кадомин асари бадеӣ, ба ёд биёрад. Ин ҷо қарахт сохтани мушакҳои хотира, қарахт мондани тану рӯҳи хунаrpешаро аз миён мебарад. Маҳсул ҳамон мешавад, ки ин хунарманд, хеле зебо ва диданиву шуниданӣ менамояд.

Қарахтӣ ҷӣ дард аст? Оё онро табобат қардан мумкин аст? Агар одам ин гуна як қарахтиест дар баданаш дошта бошад, ҷӣ бояд қунад? Дар ин замина барои қоҳиш додан ва баъдан рафъи қарахтӣ бояд як зумра қорқоро иҷро намуд:

1. Иҷрои дастур мавриди омодагии ҳаҷҷониба дар заминаи ҳамоҳангии рӯҳиву равонӣ ва ҷисмонӣ;

2. Варзиши узвиҳои бадан барои барқарафсозии қарахтӣ;

3. Иҷрои амалҳои асоснокии рӯҳиву равонӣ барои барқарафнамоии омилҳои таъсиррасони манфӣ;

4. Парҳез аз зиштиву бадӣ;

5. Мутолиаи адабиёт ва омӯхтани таҷрибаҳои наҷиб.

Дар раванди иҷрои қор онро мо метавонем дар дарси амалӣ чунин роҳандозӣ намоем: ҷашмҳо пӯшида мешаванд. Донишҷӯён вазифа мегиранд, ки ҳамина ҳоло пушти дари ҳонаҳояшон истодаанду модарашон дар ҳона нишастааст. Ҳамина ки дарро боз қарданд, ҳар қасе модари худашро мебинад. Аксаран, мо донишҷӯёро ҳамон гуна интиҳоб менамоем, ки ҳама қанорҳои Тоҷикистони азизро ба ҳам биёрем. Ба ҷашмҳои пӯшида вақте баҷаҳо дарро боз меқунад, мо гӯё як сайре дар марзҳои Ватан анҷом медиҳем. Онҳо модарҳояшонро мебинанд ва бо онҳо воқеа руҳ медиҳад, ки бояд руҳ меод. Мо шоҳид мегардем, ки мушакҳои то ин дам қарахти абрӯ ва пешонии донишҷӯён қушода мешаванд. Дар лабонашон табассум гул меқунад. Агар модарҳояшонро паёмон шуда бошанд, табиатан ашқ аз ҷашмонашон қорӣ мегардад ва баъд хеле бояд биқӯшӣ, ки онҳо ором шаванд. Ҷӣ қадар қурӯ рафтан ё нафтан ба ин мавзӯ боз ҳам аз истеъдоди худододии ҳар фард бастагӣ дорад. Муҳим он аст, ки онҳо бо ҷашмҳои пӯшида модарҳояшонро мебинанд, гоҳо ин боварӣ ба нахустин иқдоми ҳунарий ё ба алифбои дурусти қори ҳунар табдил мешавад. Бадани қарахт мутеъ мегардад. Ҷашмони дил боз мешаванд. Дурӯғ раҳгум мезанад. Онҳо, воқеӣ дар назди модарҳояшон қарор доранд. Худашонро озод нигоҳ медоранд. Қасе бо меҳрубонӣ, қасе бо паёмонӣ, қасе бо ашқи руҳсораҳо, қасе бо табассум, ҳатто аз муносибати як қасе маълум мешавад, ки дина модарашро дидааст. Ин таърихҳо, ин қиссаҳо аён мегарданд. Андом сухан мегӯяд. Андом ба интиқоли ҳабар моил

мешавад. Дил ҳар чи оsonу мушкил, бе рабту бо рабт тапидан мегирад ва ин аз масъулияти инсон вобаста аст. Агар дилро машқҳои хуби ромкунанда диҳӣ, ҳам метапад ва ҳам масъулияти ҳунариро аз ҷое ба ҷое мерасонад. Кори дил меъёр дорад. Дили ҳунароманд пеш аз ворид шудан ба сахна зиёдтар метапад. Ҳамин ки онҳо ба сахна ворид шуданд, баъди талаффузи калимаи аввал, кори дил муътадил мегардад.

Дар ин гуна ҳолатҳо ҳунаромандони навкор, ки ин рукҳои қарахтии дилро ҳоло наметавонанд аз байн баранд, дар қорҳои дипломӣ гоҳо аз ҳуш мераванд. Дил бояд ором гирад. Дар вақти машқу тамрин бояд ҳунаропеша гармию сардиҳои ҳунаро омузад, азхуд кунад. Он қадар бояд омодагӣ дошта бошад, ки дигар ҳеҷ як қарахтиро дар вучудаи роҳ надиҳад. Дарк намудани васоити қарахтӣ бурди инсонхост. Агар шахс мустақилона ва ё ба воситаи омиле дарки ин мушкilot намуд, пас роҳи ӯ равшан гардида, мувоҷеҳ ба муваффақият мегардад. Агар ҳунаропеша дар сахна қарахт бошад, бояд бикӯшад, ки аз ин мушкilot оро гардида, баданро омодаи кори ҳунаро созад. Таҷрибаҳо бозгӯи онанд, ки беруншавии ҳунароманд аз қарахтӣ муайянсози «инкишофёбии эҷодқорона»-ро роҳандозӣ намуда, заминаи тағйирёбии шахсӣ ва таҳайёюлотии ҳунаромандро (донишҷӯён дар назар аст) ифшо менамояд. Ин ба монанди шуоҳои рентгенӣ аст, ки шахсиятро ба пуррагӣ таҳқиқ ва муаррифӣ намуда, нишондодҳоро амалӣ менамояд [3, с.112].

Инсонҳо гирифтори ду шакли қарахтианд: рӯҳиву равонӣ ва ҷисмонӣ. Барои дарки жарфтари ин раванд рӯ меорем ба зиндагии асли. Дар ибтидо кӯдакони навзод наметавонанд, ки оташ сӯзанда аст. Ва ҳамин ки эҳсоси дарки сӯзандагӣ намуданд, дигар сӯи оташ ҳаракат намекунанд. Беҳабарӣ қарахтизо аст. Дуҷум, дар ҳолати оромӣ, сунӣ қарахт шудан. Дар аксари ҳолатҳо ҳастанд нафароне, ки «қарахтиро»

месозанд, талқин менамоянд ва инкишоф медиҳанд. Ё худ метавонанд бараҳси ҳол бошад. Масалан, устод ба шогирд суол медиҳад. Шогирд мушакҳои оромашро таъзиқ медиҳад, дар худ фуру меравад, то аз ҳазона ҷавоб берун орад. Доништан - оромбахш аст. Инсонҳо дар ҳолати дувум махсус мушакҳои баданро таранг мекунанд, то хотира ба қор дарояд. Дар ҳолати якум бояд қарахтиро барҳам занӣ, то озодӣ ва раванди инкишофу рушд ба даст ояд.

Мо дар машғулиятҳои таҷрибаҳои зиёде меғузаронем. Шогирдҳоро ба мушкилиҳои азими зиндагӣ рӯ ба рӯ месозем. Ба онҳо талқин менамоем, ки ба машғал табдил шаванд. Устодон шогирдҳоро мисли пизишк бо меҳрубонӣ бояд табобат кунанд. Зина ба зина машқҳои виҷаро барои озодшавии алоҳидаи ҳар узви ҷисми донишҷӯ истифода кунанд. Машқҳоеро бояд пиёда қард, ки қитф, қардан, бозувон, миён, ронҳо, панҷаҳои дасту по, афқор, хотира, рӯҳ оҳиста-оҳиста аз асорати қарахтӣ озод шаванд. Масалан, машқ барои ангуштҳо. Дар як замон бояд мушакҳои оринҷ озод бошанд. Ангуштҳо овезон. Ангуштҳо саҳт ба ҳам қашида шаванд, мушакҳои оринҷ ором. Машқ барои сар ва тан. Сар бояд дар бадан вучуд надошта бошад. Сар мурдааст. Тан зинда аст. Ё баръакс, тан мурдааст ва сар зинда. Дар машқ дигар дастҳо мурдаанд, бадан зинда аст, бадан мурдааст, дастҳо зинда. Пайи ҳам, вобаста ба ҷигунагии дарди шогирд, вобаста ба ҷӯрӣ ва ноҷӯрии донишҷӯ. Машқҳои зиёдеро бояд ба роҳ андохт. Алоҳида-алоҳида ҳар як узви онҳоро бо машқ қавӣ бояд соҳт. Баъд дар ҳолати дарқорӣ, замони қор дар театр, агар вай Авлиёро иҷро мекунад ё Осиро мувофиқи талаботи ҳамон нақш, мушакҳои танаш мувофиқ мешаванд. Хотираи машқ дар онҳо бедор мешавад.

Дили одам меҳодад ҳунаромандони оянда ба воситаи ақлу афқорашон он ҳама зебоиҳоро офаранд. Хеле муҳим аст,

ки афкорашон бо аъмолашон чӯр биёяд. Агар ба кӯча мебароянд, зебо бошанд, агар сухан мегӯянд, барно бошанд. Агар дар сахнае нақшофарӣ мекунад, расову гиро бошанд. Бинанда эҳсос кунад, ки ин баландист, ин сатҳ аст. Чаро сахна аз ҷои нишастӣ бинанда болотар аст? Шояд, барои он ки ҳунар мақоми ҳамингунаеро дошта бошад. Ин, албатта, масъалаи рамзист. Аз он дидгоҳ дида дӯзем, ки театр бузургтарин ихтирои башар аст, пас ҳеҷ касеро малоли хотир намешавад, ки инсоният барои ҳудаш як сахнаи баланде офарид ва орзу кард: ҳунар ва ҳунарманд дар ахлоку кирдор ва рафтор ва покизагӣ дар ҳамон сатҳ бошад. Онҳое, ки дар баландӣ ҷойгир мешаванд, бояд на танҳо аз нигоҳи мартаба боло бошанд, балки дар рафтор, гуфтор, кирдор ва дар ҳама ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ бояд зинаҳое болотар бошанд. Тарбият дар дасти онҳост ва барои он ки касеро тарбият кунӣ, бояд аввал худат тарбиятдида бошӣ. Аввал худат аз осиебҳои ахлоқӣ гузарӣ. Ҳақ дошта бошӣ, ки як каси дигареро тарбият кунӣ.

Карахтӣ аз надониستاني ҳолат низ пайдо мешавад. Бесаводӣ, карахтист. Карахтӣ, бесаводист. Агар надонӣ, ки ҷӣ гуна муносибат кунӣ, ҳаёлат парешон мешавад, рағу пайвандҳо ҷову бечо кашада мешаванд. Пешпо меҳурӣ, чизеро меафтонӣ, ҳарфҳои ноҷӯр мегӯӣ, ки мисли моҳии берун аз об афтада. Инсонҳое, ки зиёд сафар кардаанд, ҳеҷ карахтиё аз худ нишон намедиханд, аммо, то он ки ба ин дараҷа бирасанд, чандин монеро пушти сар кардаанд. Ба ҳунармандони оянда имкон бояд дод, ки сафар кунанд. Дунёро бубинанд. Дунёро бишносанд. Забондон бошанд. Бо ҳамкурсони худ ва бо ҷавонони кишварҳои мухталиф риштаи дӯстиву рафокат бипайванданд. Ин ҳама хостаҳо муяссар мешуд, карахтӣ дар онҳо решақан мегашт.

Мавзӯи карахтии бадан паҳлуҳои зиёде дорад. Дар доираи як мақола мо наметавонем

перомони ҳамаи паҳлуҳои он ибрази андеша намоем. Дар ин маврид муҳим он аст, ки ҳунармандони оянда, дар маҷмӯи кулли ҷавонони мо карахтиро дар ҳудашон бишносанд. Сари дастархон баъзеҳо пиёлаи ҷойро чаппа мекунад. Ин, ана ҳамон карахтӣ аст. Ҷӣ гуна бояд аз одат даст кашид? Одам агар донанд, ки ба ҷӣ дард гирифта аст ва кадом узвро табобат кунад, ҳатман пирӯз мегардад. Дар тамринҳо эҳтиёт бояд шуд. Назорати саҳт карахтиҳои дигарро таваллуд мекунад. Меъёрро риоя бояд кард. Роҳе, ки мо ин ҷо нишон додем, роҳи исботшуда аст ва дар амалия маҳсули хубе додааст. Ин роҳ кулли ҳунармандони хуби кишварамонро сари по мондааст. Пас, аз ин дастовард бояд дигарон низ истифода баранд. Ҳол он ки миллати мо ба ин кумак ниёз дорад. Гоҳе инсонҳо ҳарфи мегуфтагӣ ва кори мекардагӣнашонро намедонанд. Аз карахтӣ зерӣ таҳқиру маломат қарор мегиранд. Ҳамватанони мо дар ғурбат аз надониستاني забон, урфу одатҳои кишварҳои иқомат зерӣ фишори саҳти карахтӣ қарор мегиранд. Оё он ҳама таҳқиру ҳақорат танҳо бо сабаби бераҳм будани он ватандорон аст? Не! Сабаби бисёрии ин ҳама таҳқир шудан аз ҳудӣ ҳамватанони мо сар мезанад. Онҳо бо карахтиҳояшон чунин муносибатро ба ҳудашон фароҳам месозанд. Пас месазад дар ин бора ҷорасозӣ кард. Як ҷавони ҳунарманд дар нишасте бояд донанд, ки ҷӣ гӯяд. Ҷӣ гуна либос пӯшад. Ҷӣ гуна ҳудашро нигоҳ дорад, ки то ҷой, хӯрок болои зонуҳояш чаппа нашавад. Он ҷо як одами хеле зебову хушрафтор намудор шавад. Як касе, ки метавонад тамоми мушакҳои узву пайвандашро назоратгар бошад ва як каси дигар метавонад даҳони бефаровез дошта бошад. Тарбият доштан ё надоштан аз идора қардани ҳамин ҳулкҳо иборат аст.

Дар мавриди шаклгирӣ, рушд ва сифатҳои инсонӣ ақидаҳои яке аз бузургтарин олими дунё В. Ф. Гегел (1770-1831) ҷолибу самарабахш буда, мавриди баҳогузорӣ

ва омӯзиш қарор гирифтаниш, воқеан, арзишманд буда, дархӯрӣ ҳама давру замонҳост. В.Ф.Гегел дар асари машҳури худ «Фалсафаи рӯх» (1821) дар бораи фаъолиятнокии инсон чунин менависад: «Танҳо тавассути амалӣ кардани мақсадҳои бузург, инсон дар худ сифати шахсияти бузургро ошкор месозад. Ва маҳз ҳамин хислат ӯро барои дигарон машғал менамояд» [4, с. 77]. Таърихи башарият гуфтаҳои ин олими маъруфро борҳо бо арзишмандӣ собит намудааст, ки муҳтавои он баромадан аз барҷомондагиву қарахтист.

Бо мардуми деҳа дар як маросим паҳлуи ҳам қадам мезадем. Нохост шохиди чунин як суҳбати пандноке шудем, ки ба андешаи мо, метавонад ҳулосаи ин навиштаҳо бошад. Чанд нафар паҳлуи ҳам зич мерафтанд ва аз суҳбаташон маълум буд, ки ҳамсол буданд. Онҳо рафтори яке аз ҳамсинфонашонро, ки ҳузур надошт, таҳлил мекарданд. Яке мегуфт, ки даҳ соли дароз дар мактаб ғулу гаранг буд. Ҳама ёд надоштанд, ки дар кадомин дарсе ӯ лом гуфта бошад. Мактабро бо ҳамин минвол хатм кард. Баъд як умр хизматгорӣ кард. Як

бурида нони хӯрдаашро бо арақи чабин ва мушкилиҳо пайдо менамуд. Дар ин чилу панҷ сол хомӯш буд, ҳоло чоғаш кушода шудааст. Агар аз кайҳон ҳарф занӣ, ҳарф мезанад, агар аз атом суҳбат оғоз шавад, лачоми суҳбатро ба касе намедихад. Ҳеч мавзӯе нест, ки акнун бе далел суҳан ронад. Маълум, ки меҳонад. Мавзӯҳои гуногун диққаташро ҷалб кардаанд. Дониш ӯро ба як каси дигаре, ки акнун онҳо ӯро намениносанд, табдил додааст. Ин ҳамсинфи хомӯш баъди гузашти чаҳор даҳсола ҳудашро дар натиҷаи омӯхтан ба як нафари соҳибэҳтиром табдил додааст. Оё барои он ки ӯ ба як шахси обрӯманд табдил ёбад, шарт буд чаҳор даҳсола интизор шавад? Ва оё ин мисол ягона аст? Ба андешаи мо, дар ҳар синф чунин инсонҳоро пайдо кардан мумкин аст. Сафи онҳо ҳазорон аст. Пас, оё ҳайф нест, ки солҳои ҷавониро ба бод дода, баъди фосилаҳои тӯлонӣ ба худ биоем. Ҷавонҳои азиз, ҳоло ки фурсат ҳаст, ҷашмҳоро боз кунем. Омӯзем, қарахтиҳоро аз вучудамон дур биандозем. Дар ин қори наҷиб ба шумо дӯстон ва шогирдон барор меҳоҳам.

АДАБИЁТ:

1. Большая советская энциклопедия (3-изд.). Том 24. Книга 1: Собаки-Струна.-М., 1976.-С.415.
2. Гегель, В.Ф. Философии духа. – М., 1977. – С.77.
3. Захава, Б.Е. Мастерство актёра и режиссёра /Б. Е. Захаева; Серия: Вахтанговская библиотека. – М. : РАТИ – ГИТИС, 2008. – С. 432.
4. Проблемы театральной педагогики: традиции и инновации школы З. Я Кородского // Материалы VIII Межвузовской научно-практической конференции, 26 марта 2013г. – СПб.: СПбГУП, 2013.-С.112.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ ҚАРАХТӢ ДАР САНЪАТИ АКӢРӢ ВА РОӢӢОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ ОНӢО

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами рӯз - омилҳои пайдоиши қарахтӣ ва роҳҳои бурунрафт аз он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллифи мақола, имрӯз қарахтӣ ҳамчун раванд дар ҷомеа арзи вучуд дошта, он вобаста ба омилҳои таъсиррасон дар ниҳоди одамон ва муносибати ҷамъиятӣ тағйирёбанда аст. Ин раванд бо омилҳои ҳоси худ дар муносибату намоишҳои театри ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд.

Муаллиф бо исрор таъкид менамояд, ки инсонҳо бояд омӯзанд, хато накунад ва аз пайи ислоҳи камбудииҳо бошанд. Воситаи асосии раҳо шудан аз қарахтӣ барои ҳама,

бахусус, хунармандон ин огоҳ будан аз хатарҳо, дониш доштану доништан мебошад. Доништан, яъне шинохти он ҳама эҳсосҳои инсонӣ, ки баъдтар бояд дар нақшҳо иҷро шавад. Аз ин хотир, муаллиф дилсӯзона ибраз медорад, ки зиёд бояд омӯхт, зиёд кашф кард, зиёд машқ кард, то панду бардошт фаровон бошад.

Калидвожаҳо: қарахтӣ, ҳунаrpеша, театр, оила, миллат, рӯҳиву равонӣ, ҳисмонӣ, бесаводӣ, инсон, омилҳо.

ФАКТОРЫ ПОЯВЛЕНИЯ АПАТИЧНОСТИ В АКТЁРСКОМ ИСКУССТВЕ И ПУТЫ ИХ УСТРАНЕНИЯ

В статье рассматривается один из самых актуальных вопросов - факторы появления апатичности в актёрском искусстве и пути их устранения. Выявлены различные аспекты, особенно причины и пути преодоления данной проблемы, а также намечено правильное решение существующих вопросов в контексте семьи и общества. Поскольку театр - это зеркало жизни, а жители общества - герои произведений.

Автор подчеркивает, что люди должны позволять себе учиться, не совершать ошибок и исправлять недостатки. Корень чистоты от апатичности нужен всем, особенно актёрам, чтобы знать об опасностях. Знание, то есть распознавание всех человеческих эмоций, которое необходимо использовать в ролях. В этой связи автор искренне заявляет, что нужно больше заниматься, многое познавать, многое открыть и многому научиться.

Ключевые слова: апатичность, актёр, театр, семья, нация, физические, человек, факторы.

FACTORS OF ORIGIN APATHY IN THE ART OF ACTING AND WAYS TO OVERCOME IT

In this article is discussed one of the contemporary actual problems – apathetic and the actor. Author revealed different aspects, especially the causes and the ways of overcoming it. As well as he notes, the true resolving existed questions in the family and social contexts. So far, the theater is a mirror of life and communities the look like heroes of the composition.

Author notes, that people should learn, do not let mistakes and correct faults. The keeping from apathy is needed for all, especially for actors, in order to know about dangers. Knowledge that is learning all human emotions is needed them for playing the roles. In this case, the author states that actors should more study, learn and reveal the truth.

Keyword: Apathy, actor, theater, family, people, human, role, factor.

Сведения об авторе:

Собир Курбонали Нусрат - и.о. профессора кафедры актёрского мастерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: г. Душанбе, ул. Фурузон, дом 323, E-mail: qurbonsobir61@mail.ru. Тел.: 918-67-16-59

Information about the author:

Sobir Kurbonali Nusrat - Professor of the acting Department of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: 323 Furuzon street, Dushanbe, E-mail: qurbonsobir61@mail.ru. Tel.: 918-67-16-59

ФАРҲАНГИ ОМУЌИШИИ СУННАТИ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАҲАВВУЛИ АФКОРИ ҚОМЕА

Ғоибов А. А.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Фарҳанги омуғиш ва тағлим ҳамчун раванди мақсадноки ошно намудан ва азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ ҳазорсолаҳо пеш зухур намудааст. Замоне мардум даст ба домани омуғиш заданд, ки қимату арзиши донишу илмро пай бурданд, аҳамияти идомат ва ба наслҳои оянда интиқол додани дониши андӯхташуда ва эҳтиёҷу зарурати маърифати минбаъдаи ҷаҳонро дарк намудаанд:

*Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон.
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В - аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.*

Дар баробари ин фарҳанги тағлим ҳамчун тарбия ба инкишофи шахсияти инсон нигаронида шудааст. Мақсади асосии тағлим - дасгирии раванди пешрафти ҷамъият аст. Осонсозии фарогирии кӯдак ва калонсол аз тариқи шеър ва талхис ва ихтисоргароӣ пешинаи дароз дар фарҳанги мо дорад.

Дар бораи осори тағлимӣ асарҳои зиёде таълиф шуда, рисолаву мақолаҳои бешуморе рӯи чоп омадаву ин раванд идома дорад, вале як тарзи тағлим, ки садсолаҳо мавриди истифода қарор дошт, имрӯз каме аз мадди назар дур мондааст. Ин ҳам бошад фарҳанги бо назм, яъне бо вазну қофия ва ихтисоргароӣ, фарогирии осонтар ва сареътар пешниҳод намудани маводи тағлимӣ мебошад. Барои дар зехни навомӯз муддати тӯлонӣ нигоҳ доштани мавод бо вазну қофия додани он таъсири созгор дорад. Масалан, дар бахши савтиёт(фонетика) Хоҷа Ҳасани Нисорӣ системаи ҳамсадоҳои забони тоҷикиро бо ин васила хеле мушаххас пешниҳод кардааст. Ё

меорад, ки: «Аз он ҷумла (аз ҷумлаи 28 овози муштаракӣ арабиву тоҷикӣ) ҳашт ҳарф аст, ки мустаъмали забони форсӣ нест, хоси забони арабист» [10, с.10]. Ва ин андешаи худро бо ин қитъаи Шарофуддини Алӣ тақвият медиҳад:
*Ҳашт ҳарф аст, ки андар порсӣ н-ояд ҳаме,
То наёмӯзӣ, набошӣ андар ин маънӣ маъоф.
Бишнав аз ман то кадом аст он ҳуруфу ёд гир,
Со - ву ҳо - ву, сод - у зод - у, то - ву зо - ву,
ёйин -у қоф.*

Нисорӣ барои он ки теъдоду номи ҷаҳор ҳарфи тоҷикӣ дар зехни навомӯзон то дер бимонад, қитъаи зеринро меорад:

*Ҳарфи махсуси порсӣ ба ҷаҳор,
Пе - ву че, же- ву гоф, ай мухтор.
Дар каломи араб ба гайри бадал,
Нашавад ҳеч гоҳ мустаъмал.*

[9, с.63]

Дар илми қофия низ душвортарин қисмат ин аст, ки донишомӯз ном ва ҷойи ҳарфҳои қофияро дар хотир нигоҳ дорад, ин мушкилиро Ваҳиди Табрезӣ чунин меорад:
*Қофия дар асл як ҳарф асту ҳашт онро табаъ,
Чор пешу чор пас, он нукта, инҳо доира.
Ҳарфи таъсису дахилу ридфу қайд, он гоҳ равӣ,
Баъд аз он васлу хурӯҷ асту мазиду нойира*
[9, с.64].

Абдуррахмони Қомӣ дар байте номи ҳаракатҳои қофияро барои хотирнишин шуданаш чунин ба назм даровардааст:

*Рассу ишбоъу ҳазву тавҷеҳ аст,
Боз маҷрову баъд аз ўст нафоз.*

[9, с. 64].

Ба андешаи мо, ин фарҳанги тарзи додани маводи тағлим ҷолиби тавачҷух

аст. Мустаҳкам азхудкунии маводи таълимӣ чунин гузориши таълимиро дар назар дорад, ки мувофиқи он хонандагон маводро асоснок аз худ менамоянд, онро дар хотир мустаҳкам нигоҳ медоранд ва барои ҳалли вазифаҳои донишандӯзӣ амалӣ истифода мебаранд.

Бамаврид медонем, ки оид ба фарҳанги таълим бо ин усул асареро мавриди баррасӣ қарор бидиҳем, ки солиёни зиёд китоби таълимии толибилмон буда ва мебошад. Манзури мо, китоби луғати манзуми арабӣ ба форсии Бадриддин Муҳаммад ибни Ҳусайн Фароҳии Сачзӣ (вафоташ 640 х.- 1243 м.) машҳур ба Абунасири Фароҳӣ бо унвони «Нисоб - ус - сибён» мебошад. Ин китоб соли 1894 дар Тошканд чопи сангӣ ва соли 1942 бо кӯшиши доктор Муҳаммад Чаводи Машкур дар Техрон чопи интиқодӣ шудааст. Дар Тоҷикистон бо кӯшиши Саидамир Аминов ду маротиба солҳои 1993 ва 2018 ба нашр расонда шуд.

Абунасири Фароҳӣ шоир, адиб ва луғатшиноси садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ аст. Ӯ дар рустои Фароҳ (дар миёнроҳи Ҳироту Систон) ба дунё омадааст. Фароҳ номи вилояте аст дар ҷанубу ғарби кишвари Афғонистон, ки маркази он шаҳри маъруфи Фароҳ аст. Пеш аз ин Фароҳ ё Фароҳ аз шаҳрҳои Систон ва бахше аз хоки Эрон буд. «Ин шаҳр дар ҷаҳорроҳи Ҳирот, Қандаҳор ва Систон қарор дорад. Аз зиндагонии Абунасири Фароҳӣ ва таваллуду вафоти ӯ иттилооте чандон дар даст нест, гӯянд, ки кӯри модарзод буда, дар луғати араб ва ҳадис маҳорати тамом дошта, дар замони ҳамлаи муғул ба Эрон мезистааст ва то соли 564 - и ҳиҷрӣ- қамарӣ зиндагӣ мекардааст, низ гӯянд, ки қабри ӯ дар қарияи Раҷ аз навоҳии Фароҳ аст [11, с.12].

Абунасири Фароҳӣ дар луғати араб ва ҳадис маҳорати тамом дошт. Китоби маъруфи ӯ «Нисоб - ус - сибён» ба манзури суҳулати таълими луғоти арабӣ ба кӯдакон ва навомӯзони бузургсоли форсиабон навишта шудааст. «Абунасири ин китобро ба фармони Низомулмулк Ҳасан вазири Баҳромшоҳ, суруд»

[11, с. 96]. Нусхаҳои қадимаи ин китоб шомил 200 байт шеър аст, ки барои таълими луғоти арабӣ ба кӯдакон бо сабки равон ва дилписанд ба назм омада, бо истиқболи фаровон мувоҷеҳ шуд ва қарнҳо мавриди истифодаи навомӯзони форсиабони Эрон, Афғонистон, Мовароуннаҳр ва Туркия қарор гирифтааст.

Абунасири Фароҳӣ барои ин ки назми китоб аз ҳолати якнавохтӣ хориҷ шавад ва кӯдакон дар ба хотир супурдани он абёт малул нашаванд, назми китобро бар авзони мухталифи арӯзӣ тақсим кардааст ва бо диққатназарии хоси ҳуди ӯ буда, барои ҳар як аз алфози арабӣ маъноии муносибе, ки ғолибан маъодили он аст, ба забони порсӣ сара офаридааст. Ӯ, ҳамчунин, китоби «Ҷомеъ - ул - сағир», таълифи Муҳаммад бини Ҳасан Шайбонӣ (135- 189) - ро низ дар соли 617 ба назм дароварда, онро «Ламъат - ал - бадр» ном ниҳод. Иллати ба назм овардани ин китоб яке шуҳрати он ва дигаре осонсоии фарогирии ин асар мебошад.

Китоби «Нисоб - ус - сибён»-и Абунасири Фароҳӣ аз 15 фасли хурд иборат буда, луғати манзуми арабӣ ба тоҷикӣ, ки дар вазнҳои гуногун ба 1220 калимаи арабӣ маънои тоҷикӣ медиҳад. Муаллиф қабл аз баёни ҳар фасл номи баҳр ва тафсилаҳои онро таъкид мекунад:

*Ба баҳри тақориб тақарруб намой,
Бар ин вазн мизони табъ озмой.
Фаълун, фаълун, фаълун, фаъл,
Чу гуфтӣ, бигӯй, эй маҳи дилрабоӣ:
Само - осмону арзу габро - замин.
Маҳаллу макону маон аст ҷой,
Раҷул - марду маръат - зану завҷ - ҷуфт.
Ғанӣ – молдор асту мискин- гадой*

[12, с.14].

Сабаби луғати худро ба назм навиштани муаллиф дар он аст, ки ҳифзи шеър осону шавқовар ва хотирмон буда, таъкиди вазну рукнҳо низ арзиши маърифатомӯзӣ дошта, шавқи донишомӯзонро ба ҳифзи онҳо бештар мекунад. Пеш аз таъкиди вазн ба хонанда ба тарзи хос мурочиат кардани

муаллиф низ онро мисли дарсе ё муоширае, ки дар ҳузури мусобиқакунандагон баргузор мешавад, ҳувайдо мегардонад:

*Зиҳӣ, таровати рӯят гули ҳамешабахор,
Қади ту дар чамани ҳусн сарви хушрафтор.
Мафоилун, фаъилотун, мафоилун, фаъилот.
Бигӯӣ Муҷтас ин баҳрро, бикун тақдор:
Салосу ҳамс - сеvu панҷу арбаъ аст чаҳор,
Валек ситтаву сабъа, самония, тисъа
Шаи асту ҳафт, дигар ҳашту нӯҳ, чу алф - ҳазор.*
[12, с.11].

«Нисоб - ус - сибён», ки аз асри 13 то ибтидои асри 20 барои таълими забони арабӣ ва баъзе вазнҳои арӯз ҳамчун китоби дарсӣ истифода мешуд, арзиши калони таълимӣ дошта, солиёни зиёд дастанвис шуда, баъдан чандин маротиба ба чоп расидааст. Дар пайравии он чандин луғатҳои манзуми арабӣ - тоҷикӣ, форсӣ - туркӣ, форсӣ - ҳиндӣ ва ғайра таълиф шудаанд, ки машхуртаринашон инҳоянд:

«Заҳрат - ул - адаб» - и Шукруллоҳ ибни Шамсуддин Аҳмад (а.13), «Насиби ихвон»- и Муттаҳар (а.14), «Таҷниси хат» ва «Рисолаи таҷнис ул - луғот» - и мансуб ба Абдурраҳмони Ҷомӣ (а. 15), «Фаҳми сибён» - и Фазуллоҳ (а. 16), «Рисолаи фатҳия дар луғати арабия» - и Абулфатҳи Ҳичозӣ, «Куният - ул- фатён» - и Садри Бадр (а. 17) ва ғайра.

Худуди 800 сол аст, ки ин китоб бо номи «Нисоб - ус - сибён» дарсомӯзи наслҳои бисёр аз тоҷикзабонон аст ва ҳанӯз ҳам қароии худро ҳифз кардааст. Наслҳои баъдӣ низ ба таносуби ниёз бандҳо ба он афзудаанд ё понавиштҳо ё шахрҳои ба он нигоштаанд ва ба наслҳои пас аз худ супурдаанд. Ин китоб дар асл барои ин падида омадааст, ки ба кӯдакон бархе луғоти арабӣ ва иттилооти дигар биёмузад, аммо, дарвоқеъ, ба матне табдил шуда, ки аз кӯдак то калонсолро ба қор меояд ва афзудаҳои садсолаҳо низ ба он қорғардҳои дигаре бахшидааст. Ин навиштаҳо муаррифии «Нисоб - ус - сибён» ва афзудаҳои дар қанори ошноии кӯтоҳе бо муаллифи он аст.

Муаллифи «Нисоб - ус - сибён»- ро Абунаср, Бадриддин, Масъуд (ё Маҳмуд) Маҳмуддин Абубакр ибни Ҳусайн ибни Ҷаъфар, Фароҳии Сачзӣ (Сачзӣ = Сачистонӣ = Систонӣ) навиштаанд, ки ҷуз ихтилоф дар номи ӯ вайро гоҳ бо Имом Шарафиддин Нуъмиддин Фароҳӣ, ки ҳар ду муосир ва аҳолии як шаҳр ва ҳамасри Яминиддини Баҳромшоҳ ибни Тоҷиддини Ҳарб Амири Сиистон дар авалҳои қарни 7 - уми ҳиҷрианд, иштибоҳ гирифтанд [11, с.11].

«Нисоб - ус - сибён», ки ихтисоран «Нисоб» хонда мешавад ва номи муаллиф барои он «Нисоб - ус - сибён» будан ба маънои нисоби кӯдакон аст. Вожаи нисоб ба маънии асл ва марҷаъ (марҷаъ ҷойи рӯҷӯъ, ҷойи бозгашт, ҷойи шахсе, ки ба қоре ба ӯ муроҷиат мекунад), яъне оғози ҳар чиз, аҳди муъмин аз ҳар чизе ё нахустин ва қамтарин мизон ва миқдори таъйиншуда аст. Нисоб истилоҳ аст, ки дар фикҳ, бавижа дар санҷиши қарор қорбурди бисёр қорад.

Агар қорҳои як қард ба қадди нисоб қирасад, аз ӯ ба миқдори муайяни қарор (молиёт) меқиранд. Ин қадди нисоб қарои амволи мухталиф мутақовит аст. Дар ин миён нисоб сиккаи нуқра, қусад (200) қирҳам сиккаи нуқра аст, яъне агар қорҳои нуқраи шахс ба қусад сикка (бо вазни муайян) қирасад ба ӯ қарор (молиёт) тааллуқ меқирад.

Шодравон доктор Муҳаммадқавод Мушқвар дар муқаддимае, ки ба «Нисоб - ус - сибён» - и таҳиянамудаи ҳеш қар асоси қопи Берлин оварда, навиштааст: Нисоб нуқра, яъне қадде, ки қарор ба он тааллуқ қирад ва соҳиби он қанӣ шумурда шавад- дувиқт қирҳам аст. Аз ин рӯ, Абунасри Фароҳӣ қитоби худро «Нисоб - ус - сибён» ном ниҳода ва қанӣ шудани кӯдақонро дар луғати араб қас аз ба хотири супурдани он абёт дар он маънӣ истиқора (ба қайр маънии асли истиқода қардани маънои қалима) овардааст. Абунасри Фароҳӣ абёти худро талмеҳан (суҳанеро сарбақта гуфтаанд) дар сақо ва қило ба нуқра ташбеҳ ва ҳар байтро

ба як дирҳам нукра тамсил намуда ва гӯё дар назар доштан, ки ҳар кӯдаке ин дувист байтро фаро гирад ба манзалаи он аст, ки маълумоти ӯ ба ҳадди нисоб ва андозаи камол расида ва бояд, ки закоти он миқдор аз маълумотро ба фуқарои илм ва адаб нисор намояд».

Ва афзудааст: «Инак метавонем бигӯем, ки тасмийи ин китоб ба «Нисоб - ус - сибён» маҳз тавозух ва таҷанид (канорагирӣ) азхуднамоӣ аст: ва ло ҳақиқат онро «Нисоб - ар - ричол» бояд хонад, фаҳмидани матолиб ва муҳтавиёти он аз ҷумла камолоти олиҳа мебошад» [10, с.203]. Дар ин навиштор арҷу сухан аз нусхаи аслий бошад, унвони «Нисоб - ус - сибён» ва арҷу сухан аз нусхаи аслий омехта бо тағйирот ва изофот садаҳои баъд бошад, унвони «Нисоб - ус - сибён» - ро кор хоҳем бурд.

Муқаддимаи «Нисоб - ус - сибён» низ ҳамчун дигар бахшҳои ин китоб ва ҳар китоби пурмурочи дар тӯли асрҳо ва қарнҳо таъриф шуда ва коштагиҳо, афзудагиҳо ва тағйирҳое дар он сураат пазируфтааст. Яке аз ин тағйир афзудани салавоту салом бар муқаддимаи китоб ба сабки шиа аст, ки дар нусхаи кӯҳан нест. Далели ин амр низ табиӣ аст: аз ин рӯ, ки дар асл ҳукуматҳои мутаассиби ший, мутолиаи ин асар ба ҷурми мансаби тасаннум муаллифи он мамнӯъ нашоад. Пеш аз ин низ гуфтем, ки дар шаҳри Фарох, он ҳам пеш аз ҳамлаи муғул, пайравони мазоиби тасаннум хориҷ мезистанд ва Абунасири Фароҳӣ низ ба ин қарина ва ба қаринаи ба назм даровардани китоби фикҳӣ аз аҳли суннат ва шиа набудааст, ҳатто агар шиа будани ӯро ба фарзи маод бипазирем, чунин имконе барои ӯ набудааст, ки ба сароати тамом, хутбаи оғозини китобро бо салавоту салом бар Муҳаммад ва оли Муҳаммад ва писари амуи вай, ки васии ӯ ва ҳамили ливои ӯст, оғоз кунад.

Дар «Нисоб - ус - сибён» сурудаҳо бештар ба сабки ғазаланд, яъне ду мисраи байти аввали онҳо ва мисраи охири ҳар байт ҳамқофияанд. Сурудаҳо бо вазнҳо ва қофияҳои матнҳо яканд. То танвиъи вазн ва қофия, моёи ошноии кӯдак бо авзони

мухталифи арӯз ва қофияҳои мутаъдад шавад ва ҳам китобе ҷазобтар барои ӯ бисозад. Шумораи абёти оғозии ҳар суруда аксаран 11, ба таври мутавассит 5 - 10 ва истисноан дар як маврид 18 аст (агар афзоише дар он сураат наёфта бошад). Сурудаҳои як, ду, себайтӣ ба навъи шеърии қитъа низ дар ин асар ба ҷашм меҳӯрад. Шумораи маҷмӯи абёти ин китоб дар асл дусад будааст. Умдаи китоб омӯзиши луғати арабӣ - бо тарҷумаи тоҷикӣ барои онҳост. Гӯҳ як, гӯҳ ду, гӯҳ се ва гӯҳ бештар ва ҳатто гӯҳ 9 - 10 вожаи арабӣ бо як муодили тоҷикӣ омадаанд. Тақоти вожаҳои туркӣ ё ҳиндиро низ метавон дид, ки дар канори муодили арабии худ баробарниҳоди тоҷикӣ доранд. (Агар абёт ҳовии ин вожаҳо афзоиши наслҳои баъд набошанд). Номҳои ҳамасрон ва фарзандон ва ҳешони наздики Пайғамбар (с), номи сурраҳо, номи қалъаҳои хайбар, номи дардҳои кушанда, номи моҳҳои румӣ, номи моҳҳои эронӣ, номи манзилгоҳҳои ситорагон, теъдоди рӯзҳои моҳҳои хуршедӣ ва вазни маҳсули фулузот, аз дигар иттилоотеанд, ки нусхаи «Нисоби сибён» дар ихтиёри хонандагон гузоштааст.

Ҳар суруда бо унвоне оғоз мешавад, ки номи баҳр (вазни шеър) - ро дар худ дорад. Албатта, ба дурустӣ муайян нест, ки дар нусхаи оғозӣ қитъаҳо ҷи гуна аз якдигар тафкик шудаанд ва оё ин унвонҳо дар нусхаи нахуст будааст ё не? Осонсозии фарогирии кӯдак ва калонсол аз тариқи шеър ва талхис ва ихтисоргароӣ пешинаи дароз дар фарҳанги мо дорад.

Дар фарҳанги омӯзишии сунатии мо «Нисоби сибён» нахустин сурудаи омӯзишӣ аст, ки кӯдак бо он рӯ ба рӯст ва бо он луғат ва бархе ҷизҳои дигар меомӯзад. Дар «Ҷомеъ - ул - муқаддамот», ки нахустин матни омӯзишӣ сарфу наҳви арабӣ аст, китобе бо номи «Авоили мавзуна» вучуд дорад, ки авомили наҳл (таъсиргузорӣ дар аrobi каломот) - ро бо шеър баён мекунад.

Манзумаи баъдӣ «Ал - фикх» - и Ибни Малик аст, ки наҳви арабиро ба шеъри

арабӣ меомӯзад. Манзумаҳои дар фикр ва илми ричол ва улуи дигар низ дорем, ки албатта хондани онҳо иҷборӣ нест. Барои намуна манзумаҳои мантиқу фалсафа сурудаи Ҳочӣ Муллоҳодӣ Сабзворӣ аз машхуртарин зеботарин ва баёдмондатарин осори нигоришёфта дар улуи ақлианд. Дар ҳунарҳо низ манзумаҳо дорем. Ҳамин шеvaro бисёре аз омӯзгорон, донишмандон ё шогирдон бо завқ барои фарогирии илмҳои нав ва қадим ба қор гирифтаанд. Манзумаҳои барои омӯзиши забонҳои фаронсавӣ ё туркӣ ба форсӣ ҳам мавҷуд аст.

Фарҳанги навиштан барои кӯдакон минбаъд низ идома пайдо намудааст. Устод Садриддин Айни низ дар пайравии «Нисоб – ус - сибён» китоби таълимии бо номи «Таҳзиб – ус - сибён» дорад, ки яке аз китобҳои қироат аст, ки соли 1908 -1909 барои мактабҳои нав (чадидӣ) навишта буд. Нашри якуми асар аз 41 боб, нашри дуюм аз 43 боб иборат буд. Устод Айни ҳамчун педагог фарҳанги таълимиро мувофиқи синну сол ва савияи дониши талабагон баён мекунад, дар баъзе бобу қисмҳо саволу ҷавобҳои кӯтоҳу саҳеҳро ба хонанда пешкаш менамояд. «Таҳзиб – ус - сибён», - менависад Абдусалом Деҳотӣ, - азбаски он вақт китоби дарсии тоҷикӣ як чизи нодир буд, мо ин китобро дар синфи дуюм хондем... Дар он ҷо аз чизҳои, ки дар зиндагӣ бисёр заруранд, аз дӯстӣ, меҳнат, эҳтироми ҳамдигар, ҳатто аз қоидаҳои пухтани таом, аз ҳайвонот, аз боғ, қор қардани боғ, нафурӯхтани замин,

аз муносибатҳои байни ҳамдигар сухан меравад [6, с.281].

Дар талхис ва ихтисоргарой барои бахотирсупории бештар, албатта камтар қор қардаем, вале намунаҳои аз онҳоро дар улум ва маорифи гуногун аз гузаштаи дур суроғ дорем.

Баҳрагирӣ аз маодили абҷадӣ аҳдо ва ҳуруф низ рӯшанӣ барои ба хотирсупории таърихҳо будааст. «Моддаи таърих» - яке аз ин қорбудаҳост. Барои намуна дар шеърӣ зер таърихи таваллуд, соли поёни таҳсилот ва таърихи даргузашти Абуалӣ ибни Сино бо ҷамъи ҳуруфи се калимаи бемаънӣ, аммо ба ёд монданӣ, дар хотир мемонад:

*Ҳуҷҷат - ул- ҳақ Абуалӣ Сино,
Дар шаҷаъ омад аз одам ба вуҷуд.
Дар шасо қард касби ҷумла улум,
Дар таказ қард ин ҷаҳон бидруд.*

Шаҷаъ - 373, шасо - 381, таказ - 427 ҳ.қ.

Ҳамаи инҳо дар қанори ҳам, намоёнгари бинишу назарияи қудамо дар омӯзишанд. Баҳрагирӣ аз ҳар гуна абзори мумкин барои фарогирии осонтар ва сареътар «Нисоби сибён» ё «Нисоб - ус - сибён» танҳо як намуна, аммо бориз аз кӯшише, ки метавонад дар ин замон низ мавриди тавачҷуҳи хос қарор гирад.

Хулоса, ин ва дигар асарҳои, ки дар пайравии «Нисоб - ус- сибён» эҷод шудаанд, аз эҷоди як равия ё мактаби хосе дарак медиҳанд, ки барои пешрафти раванди таълим ва дар умум ҷомеа таъсири муассире гузоштаанду таҳқиқу баррасии онҳо аз ҳар ҷиҳат муҳим ва аҳамиятнок дониста мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев И. Поэзия на арабском языке в Средней Азии и Хорасане X- XI в.- Ташкент: Фан, 1984. - 193 с.
2. Айни С. Ба Мирзо Турсунзода. // Шарқи сурх. - 1956. - № 4. - С. 107-110.
3. Ал-Фахури Хана. История арабской литературы. Т.. - М.: Изд. иностр. лит., 1959. - 368 с.
4. Бертельс Е.Э. Носири Хисроу и его взгляды на поэзию. // ИАН. Тадж. ССР, отд. обществ. наук, вып. 4, 1953. - С.139-153.
5. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.5, Душанбе: Ирфон, 1998. - 716 с.
6. Деҳотӣ А. Ҳикояҳо доир ба мулоқотҳои манбо устод
7. С. Айни. Куллийат иборат аз 5 ҷилд. Ҷ.5, Душанбе, Ирфон, 1966, 344 С.
8. Зеҳнӣ Т. Саъати сухан. Душанбе: Дониш, 1998. - 116 с.

9. Хоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. - Душанбе: Дониш, 1998. - 116 с.
10. Хочаев Д. Гуфтори наку куҳан нагардад. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. 230 с.
11. Фароҳӣ А. «Нисоб - ус - сибён» тазҳеъ ва таҳияи доктор Муҳаммадҷаводи Мушқвар, ба нақл аз «Риҳонат - ал - адаб» ҷилди 3, саҳ. 203) .
12. Фароҳӣ А. «Нисоб - ус - сибён» тазҳеъ ва таҳияи Саидамир Аминов-Душанбе, Маориф, 2018, 40 с.

ФАРҲАНГИ ОМУЗИШИИ СУННАТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАҲАВВУЛИ АҲКОРИ ҚОМЕА

Таълим ҳамчун раванди мақсадноки ошно намудан ва азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ - фарҳангӣ ҳазорсолаҳо пеш зухур намудааст.

Имрӯз хориҷиҳо дар ихтисоргарой барои омӯзиши улум ва фунун аз мо пеш гузаштаанд. Осонсоии фароғирии кӯдак ва калонсол аз тариқи шеър ва талхис (гузориши кӯтоҳ, мухтасар) ва ихтисоргарой пешинаи дароз дар фарҳанги мо дорад.

Баҳрағирӣ аз маодили абҷадӣ, адад ва ҳуруф низ рӯшанӣ барои ба хотирсупории таърихҳо будааст. Баҳрағирӣ аз ҳар гуна абзори мумкин барои фароғирии осонтар ва сареътар «Нисоби сибён» ё «Нисоб - ус - сибён» танҳо як намуна, аммо бориз аз кӯшише, ки метавонад дар ин замон низ мавриди таваҷҷуҳи хос қарор гирад.

Мақсади асосии таълим - дасғирии раванди пешрафти ҷамъият аст. Ҳамаи инҳо дар қанори ҳам, намоёнғари бинишу назарияи гузаштағони мо дар омӯзишанд. Баҳрағирӣ аз ҳар гуна абзори мумкин барои фароғирии осонтар ва сареътар «Нисоби сибён» ё «Нисоб - ус - сибён» танҳо як намуна, аммо бориз аз кӯшише, ки метавонад дар ин замон низ мавриди таваҷҷуҳи хос қарор гирад.

Фарҳанги навиштан барои кӯдакон минбаъд низ идома пайдо намудааст. Устод Садриддин Айнӣ низ дар пайравии «Нисоб – ус - сибён» китоби таълимие бо номи «Таҳзиб – ус - сибён» дорад, ки яке аз китобҳои қироат аст, ки соли 1908 -1909 барои мактабҳои нав (ҷадидӣ) навишта буд. Нашри якуми асар аз 41 боб, нашри дуюм аз 43 боб иборат мебошад.

Хулоса, дар мақола сухан дар бораи он рафтааст, ки ин ва дигар асарҳои дар пайравии «Нисоб - ус - сибён» навишташуда аз эҷоди як равия ё мактаби ҳосе дарак медиҳанд, ки барои пешрафти раванди таълим ва дар умум қомеа, таъсири муассире гузоштаанд ва метавонанд гузоранд.

Қалидвожаҳо: Фароғирии кӯдак ва калонсол, шеър, вазн, қофия, раванди мақсадноки ошно намудан, моддаи таърих, баҳрағирӣ аз ҳар гуна абзори мумкин, завқ барои фароғирии илмҳои нав, ихтисоргарой барои бахотирсупорӣ.

ТРАДИЦИОННАЯ ОБУЧАЮЩАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ

Обучение, как целенаправленный процесс ознакомления и освоения социально - культурного опыта, возникло ещё несколько тысячелетий назад. Сегодня иностранцы опережают нас в сокращении науки и учебных дисциплин. Облегчение охвата детей и взрослых посредством стиха и сокращения учебного материала в нашей культуре имеет давнюю историю.

Использование уровня, чисел цифр и букв также считалось открытием для лучшего запоминания исторических дат.

Использование всякого рода информации в «Нисоб – ус - сибён» возможно для более лёгкого и широкого охвата круга читателей. «Нисоб - ус - сибён» только образец, однако переполнен усилиями изучения, что в наше время достоин особого внимания и исследования.

Основная цель обучения – поддержка процесса общественного развития. Всё это вместе взятое, отражающее взгляды и мнения наших предков, направлено на освоения знаний, умений. И освоение и использование возможных средств для наиболее легкого и точного изучения «Нисоби сибён» или «Нисоб - ус - сибён» является не только образцом, но и важной попыткой, которому и в наше время может быть уделено особое внимание.

Культуры сочинения для детей продолжают и другие авторы. Последуя этой традиции, в 1908 - 1909 г. Садриддином Айни было написано учебное пособие «Тахзиб – уз - сибён», книга чтения для школьного типа. Первое издание учебника состояло из 41 главы, а второе из 43.

Таким образом, это и другие труды, написанные по традициям «Нисоб – ус - сибён» свидетельствуют о создании одного направления или особой школы, которая может оказать сильное влияние на развитие учебного процесса, всего общества, в целом.

Ключевые слова: охват детей и взрослых, целенаправленный процесс ознакомление, историческая статья, использование информации, страсть к наукам, сокращение для запоминания.

THE CULTURE OF TRADITIONAL STUDY AND ITS ROLE IN DEVELOPMENT OF SOCIETY IDEAS

Education as the target process of familiarization and learning the cultural and social practice appeared thousands years ago. Today foreigners are for ahead of us in shortening for learning all sciences and subjects.

For easiness of mastering of child and adult, by means of poem and contraction and shortening have a long past in our culture.

Using of abjad equations, number and letters are also lightening for remembering of histories. Using of different possible accessory for easier and quicker mastering.

«Nisobi sibyon» or «Nisob-us-sibyon» is an only sample but obvious attempt that can be the special attention of the time.

The main aim of aducation is a support in prosses of society development. All these are the developer of sagacity and theory of our ansactors are learned. Using of different possible accessory for easier and quicker mastering

«Nisobi sibyon» or «Nisobi-us-sibyon» is an only sample but obvious attempt that can be the special attention of the time. The writing culture for children is going to continue in future. Sadriddin Aini is also in consecution of “Nisob-us-sibyon” has a book named “Tahzib-us-sibyon” that is one of the reader book has written in 1908-1909 for new schools. The first edition of the book consists of 41 chapters; the second edition is 43 chapters.

Short say these and other books that have written in consecution of “Nisob-us-sibyon” inform from a special school that can effectively influence development of education and in general all society.

Keywords: encircle of child and adult, target process of familiarization, substance of history, different recovery of possible spice, desire for learning of new sciences, shortening, for remembering.

Сведения об авторе:

Гоибов Абдувохид Абдухоликович - ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», преподаватель кафедры филология. Тел.: (992) 918-33-37-02

Information about the author:

Ghoibov Abduvohid Abdukholikovich - SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», the teacher of the Department of tajik philology. Phone: (992) 918-33-37-02

НАҚШИ ЗИЁИЁН ДАР РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ

Зарипов Х. С.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Дар ин ҷаҳони ғарбӣ бисёр ҳассос, ки раванди ҷаҳонишавӣ рӯз ба рӯз шиддат мегирад, баҳсу талошҳои идеологӣ низ вусъат ёфта истодаанд. Аз ин рӯ, зиёиёни ҳар як миллату давлат нисбат ба ҳифзи манфиатҳои миллии худ, бо истифода аз донишу малака ва маҳорати ҳеш, бояд саъю талош намоянд. Бо ин назардошт таҳқиқу таҳлили нақши зиёиён дар рушди соҳаҳои гуногун, махсусан соҳаи фарҳанг хеле муҳим аст. Зиёиён дар ҳама давру замон дар пешрафту тараққиёти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа нақши асосиро бозидаанд. Аз таҷрибаи ғании пешиниён ба мо маълум аст, ки танҳо равшанфикрони ҳақиқӣ дарди миллатро бештар аз дигарон эҳсос намуда, баҳри пойдории манофеи милли азму талош ва ҳатто ҷоннисорӣ кардаанд. Ҳодисаҳои нохуши асрҳои гузашта бори дигар дар ибтидои солҳои 90-ум ба вуқӯъ пайвастанд ва як теъдод олимони машҳури кишварамон дар замони ин бӯҳрони ба сари мардум таҳмилшуда ба суиқасд гирифтور шуданд. Хушбахтона, бо ташаббус ва ҷоннисориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва мардуми дурандеши тоҷик ин марҳилаи ниҳоят вазнин пушти сар шуд ва сулҳу суботи комил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукмфармо гардид. Лекин, ёди бузургоне, ки қурбони ин ҳаводиси ногувор шуданд, то имрӯз дар хотираҳои мардум нақш бастаанд. Ба қавли Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Дарвоқеъ, таърих ойинаи ҳар як халқу миллат мебошад. Мо бояд ин ойинаро ҳамеша беғубор нигоҳ дорем, то ки мардум ва махсусан, наврастони

ҷавонон роҳи пуршарафи тайкардаи халқамонро дар он равшану возеҳ дида тавонанд. Ҳар кадоми мо хуб медонем, ки халқи фарҳангиву тамаддунсози тоҷик дар тӯли таърихи худ воқеаҳои зиёдеро пушти сар кардааст, ки онҳо ҳамчун сабақи зиндагӣ имрӯз низ хизмат карда метавонанд» [4].

Дар пешрафти соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳанги маънавии ҷомеа зиёиён нақши муассир доранд. Онҳо дар тарғиби анъанаҳои миллий, таълиму тарбияи насли наврас ва рушди неруи инсонӣ низ хеле фаъол мебошанд. Ин қишри бонуфузи ҷомеа дар тавсеаи ҳудудҳои худшиносӣ, тарғиби мафкураи миллий ва ғояҳои ватандӯстӣ, ҳифзи анъанаҳои фарҳангӣ ва пойдории забони давлатӣ нақши асосиро иҷро менамоянд. Зиёиён тавассути таҳқиқоту асарҳои худ аҳамият ва муҳтавои бузургтарин дастоварди халқамон - истиқлолиятро озодиرو ба таври васеъ инъикос менамоянд. «Дар даврони соҳибистиклолии давлатамон зиёиёни кишвар ба як неруи тавоно табдил ёфта, дар таҳкими маънавиёти ҷомеа ва ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллиамон иштироки фаъолона доранд. Онҳо бо дарки масъулияти баланди ватандӯстӣ барои ташаккули андеша ва тафаккури пешрафта, тарғиби дастовардҳои истиқлолият, ҳифзи манфиатҳои давлатӣ ва тавсеаву густариши худшиносиву ҳудудҳои миллий дар ҷомеа саъю талош карда истодаанд» [3]. Воқеан, зиёиён дар иҷрои рисолати таърихӣ ба хотири татбиқи сиёсати давлату Ҳукумати мамлакат қорҳои назаррасро дар соҳаҳои муҳталиф иҷро менамоянд. Аз ҷумла, масъалаҳои таҳкими суботи сиёсӣ, ваҳдату

ҳамдигарфаҳмӣ, ифтихори ватандорӣ ва ҳифзи манфиатҳои кишвар дар меҳвари асарҳои илмӣ-таҳқиқотии зиёиёни кишвар қарор дошта, онҳо бо дарки масъулияти баланд барои поку беолоиш нигоҳ доштани забон, ҳифзи фарҳанги миллий, кашфи нодиртарин падидаҳои расму ойин ва суннату анъанаҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳанд.

Вохӯрӣ ва мулоқотҳои ҳарсолинае, ки дар арафаи баҳори ҳучастапайк Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий- Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо зиёиён баргузори менамоянд, аз як тараф баёнгари бовариву эътиқоди Сарвари давлат нисбат ба онҳо бошад, аз тарафи дигар дар байни ҷомеа аз обрӯву эътибори баланд бархӯрдор будани ин кишри бонуфузи ҷомеа ба шумор меравад. Зеро зиёиён донандагони илмҳои муҳталиф буда, ҳамзамон захираи бузурги зеҳнии ҷомеа маҳсуб меёбанд ва илм меҳвари асосии рушди ҳар як кишвар мебошад. Ба таъбири дигар, вазифаи асосии зиёӣ омро раҳӣ бахшидан аз зулмоти ҷаҳолат мебошад.

Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳифзи мероси фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ аст. Маврид ба зикр аст, ки бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва роҳандозии сиёсати фарҳангӣ на танҳо мероси фарҳангӣ ҳифз шуд, балки мақоми хос ва афзалиятнокро соҳиб гашта, суннатҳои миллий низ эҳё гардиданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 20 - уми март соли 2017 зимни суҳбатҳои хеш дар мулоқот бо зиёиёни кишвар барҳақ фармуда буданд, ки «Воқеан, тарғиби бузургтарин дастоварди халқамон - истиқлолияти озодӣ вазифаи аввалиндараҷаи зиёиён маҳсуб ёфта, онҳо бояд дар таҳқиқоту асарҳои худ аҳамият ва муҳтавои ин мафҳумҳои муқаддасро боз ҳам васеътар инъикос созанд, ба хоҳири таҳқиқи

суботи сиёсӣ, ваҳдати ҳамдигарфаҳмӣ, ифтихори ватандорӣ ва ҳифзи манфиатҳои Тоҷикистони азиз, инчунин, забон, фарҳанг, расму ойин ва суннату анъанаҳои миллий минбаъд низ кӯшиш намоянд» [4].

Бо ташаббуси Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 12 май эълон гардидани «Рӯзи Шашмақом» (2000) ва 10 октябр эълон гардидани «Рӯзи Фалак» (2007) худ далели ғамхории бевоситаи Сарвари давлат нисбат ба арзишҳои фарҳангӣ аст. «Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва гуногунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии “Шашмақом”, “Фалак” ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунару адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст» [6, с. 4].

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» боиси рушд, ҳифз ва эҳёи сарватҳои маънавӣ ва мероси фарҳангӣ гардид. Маҳз ҳамин қонун, дар асос ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқии тамоми шаҳрвандони Тоҷикистонро барои ҳифз, эҷод, истифода ва густариши ҳунароҳои бадеӣ, новобаста аз миллат, ҷинс, забон, мансубияти динӣ ва вазъи иҷтимоӣ қарор медиҳад.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «тамоми таърихи инсоният, ба маънои васеи ин мафҳум, аз эҷоду офариниши фарҳанг иборат аст. Фарҳанги ҳар миллат оинаест, ки симои воқеии ӯ дар он инъикос меёбад. Барои ҷомеаи мо низ дар оинаи фарҳангиамон симои ҳудро шинохтан ва дар он нақши миллию инсонпарваронаи таърихамонро барҷаста намудор қардан, бояд аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои замони истиқлолият бошад. Тоҷикон аз ҷумлаи миллатҳои асили фарҳангӣ буда, дар эҷоду офариниши руҳҳои тамаддун, арзишҳои фарҳангӣ

ва инкишофи илму дониш таҷрибаи бойи таърихӣ андӯхтаанд» [5].

Фарҳанги ҳар халқ дорои вижагиҳое мебошад, ки дар он хувияту менталитети хоси миллиаш таҷассум ёфтааст. Махсусан дар асоси эҷодиёти халқ ва раванди тараққиёти ҷамъият, ҳама намуди санъат, аз ҷумла санъати мусиқӣ ташаккул меёбад. Мероси фарҳангӣ як ҷузъи таркибии фарҳанги маънавӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби ниёгонамон офарида шуда, аз насл ба насл то ба имрӯз расидааст.

Таърих гувоҳ аст, ки мардум тавассути санъати мусиқӣ беҳтарин орзуву ормонҳояшонро баён намуда, ҳисси нафосату зебоипарастиро ташаккул доданд. Муҳаққиқон мусикиро ҳунари баёни эҳсосот бо василаи овозҳо гуфтаанд, ки муҳимтарин омили он садо ва ритм мебошад. Арасту мусикиро яке аз шоҳҳои риёзӣ доништааст ва файласуфони Шарқ низ ин назарро пазируфтаанд. Аз ҷумла, Абуалӣ ибни Сино дар баҳши риёзии китоби пурмухтавоҷаш таҳти унвони «Шифо» аз илми мусиқӣ ёдовар шуда, андешаи Арасту ро пазируфтааст. Вале аз он ҷо ки ҳама вижагиҳои мусиқӣ монанди риёзӣ мусаллам ва ғайриқобили тағйир нест, завқу қареҳаи созанда ва навозанда ҳам дар он даҳлати том дорад, онро ҳунар низ доништааст. Дар ҳар сурат мусиқии имрӯз донишу ҳунари густурдааст, ки дорои бахшҳои гуногун ва таҳассусӣ мебошад. Садо дар сурате мусиқӣ номида мешавад, ки битавонад ритму эҷодро пайванд кунад. Ба қавли Афлотун, мусиқӣ як номуси ахлоқӣ аст, ки рӯҳ ба ҷаҳониён ва бол ба тафаккур, ҷаҳиш ба тасаввур ва рабониш ба ғаму шодӣ, ҳаёт ба ҳама ҷиз мебахшад. Пас маълум мешавад, ки мусиқӣ танҳо василаи оромиши асаб ва саргармӣ набуда, балки муҳаррики қалбу рӯҳи инсон низ ҳаст.

Маврид ба зикр аст, ки ниёғони мо дар тӯли қарнҳо, новобаста аз ҷангу таъқибҳо, фишору зӯрварихо алайҳи мафкураҳои

ҳоким фарҳанги бойи худро ҳифз намуданд. Донишмандони тоҷик оид ба мусиқӣ ва созҳои мусиқӣ рисолаҳои зиёди таҳқиқотӣ навиштаанд. Асарҳои гаронарзише, монанди «Китоб-ул-мусиқӣ-ал-кабир»-и Абунасири Форобӣ, «Рисолат-фи-илми мусиқӣ»-и Абуалӣ Ибни Сино, «Баҳҷат-ур-рӯҳ»-и Абдул-муъмин Сафиуддин, «Рисолаи ҷанг»-и Сирочуддин Қамар, «Мақосид-ул-алҳон» ва «Ҷомеъ-ул-алҳон»-и Абдулқодири Гӯянда, «Дуррат-ут-тоҷ»-и Қутбуддини Шерозӣ, «Рисолаи Шарафия»-и Абдулмуъмини Урмавӣ, «Қанз-ут-туҳаф»-и Муҳаммади Хусайнӣ, «Рисолаи мусиқӣ»-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Тухфат-ус-сурур»-и Дарвешалии Ҷангӣ, «Рисолаи мусиқӣ»-и Кавкабии Бухорӣ, «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ»-и Зайнулобиддини Хусайнӣ, «Нағмот-ул-адвор»-и Мароғай, «Нафоис-ул-фунун»-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омӯлӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Дар ин рисолаҳо оид ба масъалаҳои назариявии мусиқии ниёғони мо, аз ҷумла оҳанг, зарб, вазн, усул, созҳои миллий, лаҳн, парда, қаторовоза, соҳт, шакл, ҷӯри созҳо маълумоти хеле дақиқ оварда шудаанд. Инчунин, шоирони классик Абуабдуллои Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Низомии Ганҷавӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Муҳаммад Фузулӣ ва дигарон дар эҷодиёташон санъати мусикиро ситоиш намудаанд. Фаъолияти ҳунарии Борбад (585- 630) - ҳофиз, оҳангсоз, навозанда ва шоир дар дарбори Сосониён сурат гирифта, таронаву оҳангҳои тавсифӣ, маросимиву мавсимӣ, сурудҳои ҳамосию таърихӣ бисёре эҷод кардааст, ки бо номи сӣ лаҳни Борбад хеле маъмулу машҳур будаанд. Борбад, ҳамчунин, аз поягузори суруд оҳангҳои силсилавии баҳория мебошад. Эҷодиёти пурсамари ӯ ба ҳаёти мусиқии мардуми ориёитабор дар рушди минбаъда таъсири амиқе гузоштааст. Воқеан, мусиқии бостонии мардуми тоҷикро бе Борбад, ки яке аз асосгузори мусиқии Аҷам маҳсуб меёбад,

тасаввур кардан имкон надорад. Ў тавонист дар мусиқӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ворид намуда, барои рушди минбаъдаи он замина фароҳам оварад. Офаридаҳои ӯ бо номи «Сараишник», «Хуванак сарвад», «Хусравониёт» хеле машҳур буда ва дар маҷмӯи имрӯз 365 оҳангу таронаро ташкил медиҳад. Ҳамчуни, 30 лаҳни дигари офаридаи мусиқиро ба Борбад нисбат медиҳанд. Борбад дар эҷоди созу наво бо устодони мусиқии замон Саркаш, Бомшод, Ромтин, Фитна ва дигарон ҳамкорӣ намуда, як силсила таронаву оҳангҳои ҷолибу нодир эҷод намудааст. Маълум аст, ки анъанаҳои хунаҳои бадеӣ, мусиқӣ, санъати халқи тоҷик ҳанӯз дар давраҳои қадим ташаккул ёфта, онҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ, расму ойинҳо, хунаҳои бадеӣ ва эҷодиёти халқи тоҷик алоқамандии зич доранд ва рушди минбаъдаи тамоми шаклҳои хунаҳои бадеии халқи тоҷик дар меҳвари сиёсати кунунии Тоҷикистон қарор доранд.

Фарҳанги мусиқии тоҷикон бо анъана, таърихи қадимӣ, олами зебои соҳҳои мусиқӣ, гуногунрангӣ ва махсусиятҳои худ шуҳрат дорад. Саҳми устодон С. Айнӣ, Б. Ғафуров, Н. Миронов, В. Виноградов, Н. Нурҷонов, М. Шакурӣ, Ф. Азизӣ, А. Раҷабов, А. Низомов, Н. Ҳақимов, А. Абдурашидов, С. Худойбердиев ва дигар олимони барои ниғахдошти ин мероси фарҳангӣ, эҳёи анъанаҳои мардумӣ хеле арзишманд аст. Зимнан бояд таъкид созем, ки оҳангсозону омӯзгороне, ба мисли Аҳмад Бобоқулов, Зиёдулло Шаҳидӣ, Ш. Сайфиддинов, Т. Шаҳидӣ, Мирзораҳмат Алиев, Ҷӯрабек Муродов, Малика Собирова, Тоҷиддин Муҳиддинов, Кароматулло Қурбонов, Одина Ҳошимов, Зафар Нозимов, Малика Қаландарова, Нукра Раҳматова, Нигина Раупова, Мастона Эргашева, Давлатманд Холов, Хосияти Зарафшонӣ, Афзалшоҳ Шодиев ва бисёре дигаронро номбар кардан мумкин аст, ки дар рушди соҳаҳои санъати мусиқӣ хидматҳои шоиста анҷом додаанд [6,

с. 7-8]. Ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва пойдеории сулҳу субот дар кишвар ба соҳаи мусиқӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Солҳои охир хунаремандони соҳаи мазкур дар консерту фестивалҳои байналмилалӣ ғайилона ширкат варзида, Ҷумҳурии Тоҷикистонро муаррифӣ менамоянд. Санъати мусиқӣ солҳои охир хеле рушд кардааст, ки аз муҳити созгори Тоҷикистон дарак медиҳад.

Беш аз ду ҳазор сол аст, ки дар Ғарбу Шарқ роҷеъ ба қудрати мусиқӣ ва таъсири он ба рӯҳу равони инсон изҳори назар менамоянд. Ҳатто нафароне, ки ба қавле, дар фикри ҳифзи амнияти давлат будаанд, мусиқиро хатарнок арзёбӣ намудаанд. Аммо ин иддао чандон асос надорад. Зеро мусиқӣ қодир ба бознамоии қобилияти рангҳо ё тавсифи ҷаҳон дар қолаби вожагон нест ва тавоноияш дар тақлиди савтҳо дар олами табиат низ камтар саҳм дорад. Мусиқӣ- ин қолаби хунари ғайримафҳумӣ ва ғайритақлидиест, ки аз маҷмӯаи савтҳо низом ёфта, ба наҳви муайяне таҷриботи зебоишиносиро фароҳам меорад, ки дар эҷоду эҳёи соҳаҳои муҳталиф дорои арзиши баланд аст. Ба таъбири дигар, мусиқӣ ин аз саргармкунандагии нисбӣ то таҷрибаҳои зебоишиносиро фаро мегирад, ки ба ҷанбаҳои гуногуни шахсият роҳ ёфта, ўро ба мартабаҳои баланд мерасонад. Дарвоқеъ, зиндагӣ бидуни мусиқӣ иштибоҳи бузург будааст. Бисёре аз падидаҳои табиӣ, монанди обшору вазиши бод аз миёни баргҳои дарахтон ва навои табиат мусиқӣ эҷод мекунанд. Пас бояд бипазирем, ки мусиқӣ падидаест дар фитрати одамӣ, аз он ҷо ки мусиқӣ ба сифати яке аз зермаҷмӯаҳои фарҳанг дар ҳама ҷомеаҳо вучуд дорад ва гоҳ бо афсонаҳову ҳикоятҳо ва эҳсосот омехта шудааст. Бесабаб нест, ки Президенти кишвар дар вохӯрӣ бо зиёиён таъкид намуда буданд, ки «зарур аст, ки аҳли эҷоди кишвар - олимони, ходимони адабиёт, театр, санъати тасвирӣ, кино, мусиқӣ ва дигарон

бо дарназардошти ин рисолати одамсози фарҳанг ба рушди ҳамаҷонибаи он таваҷҷуҳи боз ҳам бештар зоҳир намоянд» [3].

Чунон ки дар боло зикр намудем, ҳар сол дар арафаи фасли баҳор вохӯрӣ ва мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо зиёиёни мамлакат баргузор мегардад. Ин вохӯриҳо самти ояндаи фарҳанги миллиро муайяну мушаххас менамоянд. Дар ин замина барои ҳамаҷониба омӯхтани соҳаҳои гуногуни фарҳанг таваҷҷуҳи олимонро ба масъалаҳои зерин ҷалб менамоем.

1. Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар самти эҳё ва дастгирии анъанаҳои миллии ниёкон, барқарорсозии намунаҳои беҳтарини суннатҳо ва анъанаҳои аҷдодӣ, ҳимояи арзишҳои маънавӣ, ташаккули ҳисси худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ, инчунин пайдории амнияти миллӣ дар замони Истиқлолияти давлатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, ҳамчун падидаҳои муҳими фарҳангӣ омӯхта шаванд.

2. Фаъолияти гуногунҷанбаи зиёиён, ки ба сифати равшангарони воқеии ҳаёт дар

пешрафти рӯзгори иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавии аҳли башар, тарғиби анъанаҳои миллӣ, таълиму тарбия, ба камол расондани инсонии комил ва рушди нуруи инсонӣ саҳми босазо доранд, таҳлилу таҳқиқ карда шавад.

3. Фаъолияти густурдаи шоирон, нависандагон, адибон, ҳофизон ва мурибон ба сифати зиёиёни эҷодкор, мувофиқи сарчашмаҳои илмиву адабӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, муҳимтарин ҷанбаҳои фарҳанги маънавии эҷодиёти онҳо таҳқиқ шавад.

4. Вазифа ва рисолати санъати мусиқӣ, театру кинои тоҷик дар ҷустуҷӯ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, равонӣ, идеологӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, маънавӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, масири санъати мусиқӣ, театр ва кинои тоҷик ҳамчун муаррифгари фарҳангу тамаддун ва рушди ҳунару ҳунарварӣ муайян карда шавад.

5. Оид ба хидматҳои шоистаи намоёндагони санъати мусиқӣ ва театру кинои тоҷик, ҳамчун ташаккулдиҳандагони тарбияи ахлоқию эстетикӣ ин миллати фарҳангпарвар мақолаҳои илмӣ-публисистӣ ба забонҳои гуногун интишор карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Зиёиён равшангарони роҳи фардои миллатанд. - Душанбе, 2004
2. Эмомалӣ Раҳмон-Пешвои миллат. - Душанбе 2016
3. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат. 20.03.2017 15:06, шаҳри Душанбе
4. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат. 19.03.2015 11:08, шаҳри Душанбе 59.
5. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат. 20.03.2014 11:14, шаҳри Душанбе
6. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати 80-солагии таъсиси Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон. 8 октябри соли 2011. //Сиёсати кишоварзии Тоҷикистон тавассути Донишгоҳи аграрӣ амалӣ мегардад//. - « Ҷумҳурият» 11 октябри соли 2011, №145-146»
7. Созҳои мусиқии тоҷик ва ҳунари созтарошӣ. Мураттиб Хуршед Низомов.- Душанбе 2012
8. Турсунов А. Эҳёи аҷам. - Душанбе, 1984

НАҚШИ ЗИЁИЁН ДАР РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ

Муаллиф дар мақола саҳми муносиби зиёиёнро дар рушди фарҳанги миллӣ, бо таъия ва вохӯрӣ ва мулоқотҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо зиёиён, мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф дар мақола бештар ба санъати мусиқӣ таваҷҷуҳ намуда, нақши зиёиёни тоҷикро дар рушду нумӯи ин санъат муассир арзёбӣ намудааст.

Вохӯрӣ ва мулоқотҳои ҳарсолинае, ки дар арафаи баҳори ҳуҷастапайк Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо зиёиён баргузор менамоянд, аз як тараф баёнгари бовариву эътиқоди Сарвари давлат нисбат ба онҳо бошад, аз тарафи дигар дар байни ҷомеа аз обрӯву эътибори баланд бархӯрдор будани ин қишри бонуфузи ҷомеа ба шумор меравад. Воқеан, зиёиён дар иҷрои рисолати таърихӣ ба хотири татбиқи сиёсати давлату Ҳукумати мамлакат корҳои назаррасро дар соҳаҳои мухталиф иҷро менамоянд. Аз ҷумла, масъалаҳои таҳкими суботи сиёсӣ, ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ, ифтихори ватандорӣ ва ҳифзи манфиатҳои кишвар дар меҳвари асарҳои илмӣ-таҳқиқотии зиёиёни кишвар қарор дошта, онҳо бо дарки масъулияти баланд барои поку беолоиш нигоҳ доштани забон, ҳифзи фарҳанги миллӣ, кашфи нодиртарин падидаҳои расму ойин ва суннату анъанаҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳанд. Зеро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳифзи мероси фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ аст.

Калидвожаҳо: зиёиён, фарҳанг, сахм, санъат, мусиқӣ, рушд, вохӯрӣ, мулоқот, намоянда, фаъолият, анъана, илмӣ, таҳқиқот.

РОЛЬ ИНТЕЛЛЕГЕНЦИИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Автор статьи, опираясь на встречи и беседы Основателя мира и национального единения - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона с интеллегенции страны, рассматривает достойный вклад интеллегенции в развитии национальной культуры. Автором особое внимание уделяется музыкальное искусство, также отмечается роль таджикской интеллегенции в развитии этого вида искусства.

Встречи и беседы, проводимые ежегодно накануне праздника Навруз Президентом страны Эмомали Рахмоном, с одной стороны выражает надежду и уверенность Лидера нации к интеллегенции страны, с другой стороны, свидетельствует о том, что этот общественный слой пользуется высоким уважением и почестями среди других слоев населения. Действительно, интеллегенция для выполнения исторической миссии в осуществлении политики государства и Правительства республики завершает важные дела в различных отраслях народного хозяйства страны. В том числе, вопросы укрепления мира, единства и взаимопонимания, национальной гордости и защита интересов страны находятся в центре внимания научно- исследовательских трудов интеллегенции. Они прилагают все свои усилия на то, чтобы сохранить в чистоте родной таджикский язык, защитить национальную культуру, выявить редчайшие явления традиций и обычаев нашего древнего народа, так как одним из эффективных направлений культурной политики Правительства Республики Таджикистан является защита материального и духовного наследия.

Ключевые слова: интеллегенция, культура, вклад, искусство, музыка, развитие, встреча, беседа, представитель, деятельность, традиция, научный, исследование.

THE ROLE OF INTELLIGENCE FOR DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE

The author of the article, based on meetings and interviews of the founder of the peace and national unity - Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon with intellegentia of the country, considering it a worthy contribution of intellegencia in the development of national culture. The author pays special attention to the musical art, and also notes the role of Tajik inelegence in the development of this art form.

Meetings and conversations held annually on the eve of the Navruz holiday by President Emomali Rahmon, on the one hand, express the hope and confidence of the Leader of the nation to the country's inelegation, on the other hand, indicate that this social stratum enjoys high respect and honors among other segments of the population. Indeed, inelegance to fulfill the historical mission of implementing the policy of the state and the Government of the Republic completes important tasks in various sectors of the national economy of the country. Among other things, the issues of strengthening peace, unity and mutual understanding, national pride and protection of the country's interests are in the focus of inelegence's research works. They make every effort to preserve the purity of the native Tajik language, protect the national culture, and identify rare phenomena of traditions and customs of our ancient people, as one of the effective directions of the cultural policy of the Government of the Republic of Tajikistan is the protection of material and spiritual heritage.

Keywords: inelegence, culture, contribution, art, music, development, meeting, conversation, representative, activity, tradition, scientific, research.

Сведения об авторе:

Зарипов Хурсанд Султонович - Заслуженный артист Республики Таджикистан, зав. кафедры народное пение ГОУ “Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде”. Адрес: г. Душанбе, ул. Толстой 90. Тел.: 985-81-00-05

Information about the author:

Zaripov Khursand Sultonovich - Honored artist of the Republic of Tajikistan, head of he Department of folk singing SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: 90 Tolstoy St, Dushanbe. Tel.: 985-81-00-05

ЧАШНИ НАВРҶЗ ВА МАХСУСИЯТҲОИ ТАЪРИХИИ ОН

Насибова М. Т.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Урфу одат, анъана, чашнҳо, расму оин як ҷанбаи муҳимми ҳаёти инсонро ташкил медиҳанд. Чашнҳо ва омилҳои фарҳангӣ то дараҷае дар ҳаёти башарият нақш гузоштаанд, ки тафаккури инсонро нисбат ба шинохти табиат дигаргун намуданд.

Инсонҳо дар Шарқ чашнҳоеро ба вучуд меоварданд, ки дар замони муосир ба сифати чашнҳои бошукӯҳи аввалии ҷомеаи инсонӣ эътироф гардидаанд. Яке аз онҳо чашни пуршукӯҳи Наврӯз ба ҳисоб меравад. «Чандин ҳазор сол қабл ниёғони фарзонаи мо ба суннати фарҳангие асос гузоштаанд, ки баёнғари пирӯзии нур бар зулмот, некӣ бар бадӣ ва тантанай покиву садоқат ва тозагиву озодагии инсонӣ мебошад» [3, с. 104.]. Наврӯз зиндатарин чашн ва оине дар аҳди бостон ба ҳисоб мерафт. Омадани Наврӯз ва таҷлил кардани он ба гардиши астрономӣ ва тағйироти табиие рост меояд, ки ба таври объективӣ рӯзи нав оғоз мегардад. Фалсафаи дурусти он ҳам дар ҳамин реалияти астронамӣ ва табиӣ он аст. Он чун бедориву эҳёи табиат, оғози рӯз ва соли нав чашн гирифта мешавад ва бо ҳар равияи ғоявию фарҳангие, ки дар тӯли таърих рӯ ба рӯ гардидааст, созгор омадааст.

Аз назари илмӣ Наврӯз ягона чашни қадимтарини мардуми эронинажод мебошад, ки ҳам махсусияти динӣ, ҳам асотирӣ ва ҳам реалиро соҳиб аст.

Ҷанбаи динии Наврӯз аз китоби Авесто сарчашма мегирад. Муқаддасоте, ки дар Авесто ишора шудааст, дар табиат аввалиндараҷа эътироф гардида, бо гардиш ва тағйироти астрономӣ боиси оғози рӯз ва соли нав мешаванд. Аз тарафи дигар, ба вучудоварандаи чашни Наврӯз ба эронинажодон ва умуман мардуми бостонии ориёӣҳо тааллуқ дорад, ки оини онҳо

дини зардуштӣ ба ҳисоб мерафт. Таърихи Наврӯз аз замони пайдоиши Авесто, китоби муқаддаси дини зардуштӣ, ки яке аз динҳои қадима дар низоми конфессионалии таърихи башар ба ҳисоб меравад, оғоз меёбад. Тибқи таълимоти Авесто, одамон бояд ҳар баҳор пайдоиши ҳаёти навро дар рӯи замин чашн гиранд, ки «дар пайдоиш ва фаровону зиндашавӣ ва азнавэхёшавии шаш унсури табиат» (осмон, об, замин, наботот, ҳайвонот ва одамон) ба вучуд меоянд [4].

Тибқи ривоятҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ фарҳангии бостон Наврӯз чашни хотимаи офариниши ҷаҳон будааст. Дар гузаштаи дур дар бораи офариниши олам, рӯзҳои муҳимми чашнӣ, дар Авесто дар қисмате аз он - «Домдод наск» ишора шуда будааст.

Ба ривояти «Бундаҳишн» ва «Хурд Авесто», Худованди Бузург дар се ҳазор сол дунёи руҳониро меофарад ва дар се ҳазор соли дигар ба он қолаби ҷисмонӣ медиҳад. Дар охир, дар 365 - ум рӯзи сол офариниши оламо дар Ориёнвич, воқеъ дар соҳили Доитӣи Нек, анҷом додааст. Нахуст ғаҳанбор («ғаҳанбор - ғаҳонбор» мувофиқи ақидаи динӣ шаш рӯз ё шаш гоҳро (замонро) мегӯянд, ки дар ин муддат Худо дунёро офаридааст. Масалан, бино ба иттилои китоби Зардушт дунё дар шаш гоҳ, яъне замон офарида шудааст) бо номи Мадийзамрем маъруф аст ва Худованд дар муддати 45 рӯз осмонро офарид ва чашн дар Урдубиҳиштмоҳ аз рӯзи дай ба Михр (рӯзи 15 - ум) баргузор мешавад. Дуюмин ғаҳанбор Мидюшаҳим ном дошта, дар ҳафтоду панҷ рӯз об офарида мешавад. Чашн дар Тирмоҳ дар рӯзи Дай ба Михр (рӯзи 15-ум) баргузор мешавад. Сеюмин ғаҳанбор Пашиашаҳим ном дорад, дар муддати сӣ рӯз Замин офарида шуд. Чашни

он дар Шахривар дар рӯзи сиюми Анирони Михрмоҳ таҷлил мешавад. Чорумин гаҳанбор Айасарим ном дошта, дар муддати сӣ рӯз растаниҳо офарида шудаанд. Панҷумин гаҳанбор Майдйорем ном дорад ва дар муддати ҳаштод рӯз Говмардро офарида мешавад. Чашни он дар Даймоҳ, бистуми Баҳманрӯз баргузор мешавад. Охирин гаҳанбор Ҳамаспитаи ном дорад ва Худованд дар муддати ҳафтоду панҷ рӯз инсонро офарид. Чашн дар охири сол, яъне сесаду шасту панҷумин рӯзи сол буд. Чашни он ба рӯзи якуми Фарвардин Хурмузрӯз рост омадааст, яъне Наврӯз рӯзи нави ҳаёт, саршавии зиндагии одам - киёсат (нахустин ҳокимияти инсон дар рӯи замин) дар рӯи олам аст. Дунёи зулмот торик буд ва Наврӯз рӯзи тавлиди равшанӣ мебошад [5, с. 11-12].

Ҷанбаи асотирии чашни Наврӯз дар эҷоди образҳо ва овардани ҳикояҳову афсонаҳо ҳангоми таҷлили он дар аҳди бостон аст. Соли нави наврӯзиро ба шӯҳи чоруми сулолаи Пешдодиён – Ҷамшед, писари Таҳмурас, нисбат медиҳанд. Он давраеро ифода мекунад, ки ба замони нашъунамои маданият ва тамаддуни ориёӣҳо рост омадааст. Тибқи ривоятҳои асотирий шӯҳ Ҷамшед ҳафсад сол ҳукмронӣ кардааст. Махсусан, дар ҳамин давра чаҳор табакаи чома ташаккул ёфтааст. Шӯҳ Ҷамшед бо такия ба ҳулосаи ситорашиносони Хуросони қадим ва тағйирёбии табиату зиндашавии он рӯзи аввали таҳаввулоти табиатро Наврӯз ном ниҳодааст.

Ҷанбаи воқеии чашни Наврӯз дар махсусият ва аҳамияти астрономӣ ва астрофизикӣ, инчунин тиосферавии он аст. Он асоси кайҳонӣ (ситорашиносӣ) ва заминӣ (табӣ) дорад. Дар астрономияи муосир маълум шудааст, ки соли нави наврӯзиро Офтоб, Замин, гардиши онҳо дар мадори худ, ду фазои ҳаракати Офтоб, ки баробаршавии шабу рӯзро ифода менамоянд, ташкил медиҳанд. Дар ин замина фазои аз хатти экватор дар Шимол ва фазои аз хатти экватор дар Ҷануб дар

зарфи шаш моҳ қарордошта, даврзании Замин дар атрофи Офтоб ва ивазшавии фаслҳои солро муайян менамоянд. Инсонҳо дар ҳамин муҳиту гардиши табиат зиндагӣ карда, таъсири онҳоро ҳамчун ҷузъи ғайолияти иҷтимоӣ аз сар мегузаронанд.

Абулқосим Фирдавсӣ чунин андеша дорад, ки асосгузори Наврӯз подшоҳи афсонавӣ Ҷамшед ба ҳисоб меравад. Вай зикр мекунад, ки шӯҳ Ҷамшед ба ифтихори ин рӯзи ҳуҷаста ба мардум эълон мекард, ки ин рӯзро ҳамчун рӯзи оғози соли нав пешвоз гиранд.

Ҷанбаи реалии чашни Наврӯзро мутафаккири барҷастаи Шарқ Умари Хайём дар асараш «Наврӯзнама» дуруст ва саҳеҳ ишора мекунад. «Аммо сабаби ниҳодани Наврӯз он будааст, ки чун бидонистанд, ки Офтобро ду давр бувад, яке он ки ҳар сесаду шасту панҷ рӯзу рубъе аз шабонарӯз ба аввал дақиқаи ҳамал боз ояд ба ҳамон вақту рӯз, ки рафта буд бад-ин дақиқа натавонад (дар нусхаи дигар – битавонад) омадан, чи ҳар сол аз муддат ҳаме кам шавад ва чун Ҷамшед он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод ва чашн оин овард ва пас аз он подшоҳону дигар мардумон ба-д-ӯ иқтидо карданд» [6, с. 27].

Умари Хайём шарҳи махсусияти астрономии чашни Наврӯзро ба таври тафсир чунин баён намудааст: «Мурод баёни ин аст, ки Офтобро ду давр аст, яке гардиши шабонарӯзӣ, ки дар 24 соат як бор бар қасби зоҳир гирди Замин мегардад, дигар ҳаракати солиёна, ки дар муддати 365 рӯзу 5 соату 48 дақиқаву 45 сонияву ним як бор бар қасби зоҳир давраи минтақат-ал-буруҷро тай мекунад, аммо ин ҳаракати солиёна бар он ҳаракати шабонарӯзӣ қомилан мунтабӣ намешавад, зеро як бор сайри Хуршед дар минтақат-ал-буруҷ ба андозаи шаш соатулқариб ё ёздаҳ дақиқа изофа бар 365 рӯз тӯл мекашад. Пас агар, масалан имсол Хуршед дар аввалин сония як рӯз ворида аввалин дақиқаи бурҷи ҳамал шавад, пас аз тайи як давраи қомил минтақаи албуруҷ дар соати 5-у 49 дақиқаи рӯзи сесаду шасту шашум боз ба аввали ҳамал мерасад ва чаҳорумин давраи солиёнаи он қариб 44

дақиқа чабл аз поёни 365 шабонарӯз ва рубъи шабонарӯз наздик ба ёздаҳ дақиқа «ҳама кам шавад» то пас аз 1461 сол дубора дар аввалин сонияи рӯз ба аввалин дақиқаи бурчи ҳамал дохил мешавад» [6, с. 70.].

Нигоҳ ба таърих ва пайдоишу таҳаввули ҷашни Наврӯз якнавохт нест. Муҳаққиқону олимон ва тамаддуншиносону фарҳангшиносон овони пайдоиши Наврӯзро гуногун ба қалам додаанд. Махсусияти абстрактӣ доштани таърихи пайдоиши Наврӯз аз ҳамин сабаб аст. Дар аксар мадраку сарчашмаҳои тарихӣ таърихи пайдоиши онро ба панҷ ҳазор сол муқаддам ва зиёда аз ин баробар медонанд. А. Берунӣ, А. Фирдавсӣ, У. Хайём ва дигарон чунин таърихи куҳан доштани онро тасдиқ мекунанд. Пайдоиши онро ба замони ҳукуматҳои аввалин қабилаҳои ориёӣ – Пешдодиёну Каёниён пайваст медонанд.

Абулқосим Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ба унвони поягузори ҷашни Наврӯз шоҳ Ҷамшедро муаррифӣ мекунад. Дар баъзеи дигар сарчашмаҳо пайдоиши онро бо даврони шоҳаншоҳии шоҳ Қаймарс мепайванданд. «Ҷам чун дар ҳоли гузаштан аз Озарбойҷон бар рӯи тахти ҷамшедӣ фуруд омад, тоҷи заррин бар сар рӯи тахт нишаст. Бо расидани нури Хуршед бо тоҷи заррини ӯ ҷаҳон саропо шуълавару нуронӣ шуду мардум бо шодмонӣ он рӯзро рӯзи нав номиданд» [1, с. 338].

Абурайҳони Берунӣ дар китоби машҳури худ «Осор-ул-боқия» аз нақли Алӣ бини Яҳё чунин менигорад, ки рӯзи Наврӯз ягона рӯзест дар сол, ки тағйирнопазир аст. Дар дигар асараш мутафаккир ишора мекунад, ки «ин рӯз нахустин рӯз аз Фарвардинмоҳ аст ва аз ин ҷиҳат рӯзи нав карданд, зеро он нишонаи соли нав аст» [2].

Дар замони ҳукумати Ҳахоманишиҳо ҷашни Наврӯз муътабар ва арҷманд эътироф мегардид. Куруши Кабир дар соли 538 п. аз м. Наврӯзро ҷашни миллӣ эълон кард. Шоҳ дар ин рӯз авфи зиндониён, рутба додан ба сарбозон ва тамиз кардани

маскану маконҳои ҳамагонӣ, хонаҳои хусусиро амр мефармуд. Дар даврони ӯ Наврӯзро ботантана ҷашн мегирифтанд ва он дар фосилаи 21 - уми Исфанд то 19 - уми Урдубиҳишт баргузор мегардид.

Дар даврони сулолаи Ашкониёну Сосониён ин ҷашнро низ гиromӣ дошта, бо шукӯҳи хосса таҷлил менамуданд. Махсусан, он дар даврони Сосониён бо шукӯҳу шаҳомати хосса таҷлил мегардид. Наврӯз тӯли чанд рӯз идома меёфт.

Наврӯз бо доштани таърих ва осори бойи фарҳангии маънавияш, махсусан дар даврони сулолаҳои Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён шукӯҳи тоза пайдо намуд. Байҳақӣ аз тантанаи маросими таҷлили ҷашни Наврӯз дар дарбор ва замони салтанати Ғазнавиён иттилоъ медиҳад, ки шоирони бузурги дарборӣ, чун Фаррухӣ, Манучехрӣ, Саъди Салмон дар ситоиши Наврӯз ашъор эҷод кардаанд.

Дар замони сулолаи Салҷуқӣён, ки аксаран қисмати Шимолу Ғарбии Осиёро дарбар мегирифт, Наврӯз бо шаҳомати махсус таҷлил мегардид. Ҷалолиддини Маликшоҳ ва чанде аз ситорашиносони давр барои беҳсозии тақвим гирд омада буданд. Тақвими омодагардида бо номи «Тақвими Ҷалоли» маъруф шудааст. Барои собит намудани Наврӯз дар оғози баҳор муқаррар гардид, ки ҳар чор сол як маротиба (баъзан дар панҷ сол як маротиба) ҳудудан рӯзҳои солро ба ҷои 365 рӯз, 366 рӯз дар назар бояд гирифт. Ин тақвим соли 1079 ба тариқи расмӣ мавриди амал қарор гирифтааст.

Ҳамин тавр, Наврӯз ба сифати ҷашни миллӣ ва мероси фарҳангии дорои таърихи бой ва оини куҳандоштаи мардуми форсиабон махсуб меёбад. Боиси ифтихори мо тоҷикон аст, ки бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин ҷашн ҷаҳонӣ гардид ва мардум расму оинҳои онро гиromӣ медоранд.

АДАБИЁТ:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. - Душанбе: «Адиб», 2008. - 480 с.
2. Бобоев Ю. «Осор-ул-бокия» Абурайхона Беруни и иранский элемент в истории культуры [Захираи электронӣ] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osor-ul-bokiya-aburayhona-beruni-i-iranskiy-element-v-istorii-kultury/viewer> (санаи мурочиат: 21.01.2020 с.)
3. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. - Душанбе: «Адиб», 2015. - 464 с.
4. Наврӯз [Захираи электронӣ] URL: http://kokr.facebook.com/note.php?note_id=106158772740677&comments (санаи мурочиат: 15. 01. 2020 с).
5. Саҳифаҳо аз таърихи Наврӯз / зер. таҳр. д.и.п. Т. Н. Зиёзода. - Душанбе, 2017. - 132 с.
6. Умари Хайём. Наврӯзнама. Рисолае дар маншаъ ва таъриху одоби ҷашни Наврӯз. - Душанбе, 2012. - 90 с.

ҶАШНИ НАВРӮЗ ВА МАХСУСИЯТҲОИ ТАЪРИХИИ ОН

Мақола ба яке аз идҳои муҳимми таърихӣ ва фарҳангии мардуми форсизабон - ҷашни Наврӯз, ки имрӯз шукӯҳи ҷаҳонӣ дорад, бахшида шудааст.

Омадани Наврӯз ва таҷлил кардани он ба гардиши астрономӣ ва тағйироти табиӣ рост меояд, ки ба таври объективӣ рӯзи нав оғоз мегардад. Фалсафаи дурусти он дар ҳамин реалияти астрономӣ ва табиӣ он аст. Аз назари илмӣ Наврӯз ягона ҷашни қадимтарини мардуми эронинаҷод мебошад, ки ҳам махсусияти динӣ, ҳам асотирий ва ҳам реалиро соҳиб мебошад.

Ҷанбаи динии Наврӯз аз китоби Авесто сарчашма мегирад. Муқаддасоте, ки дар Авесто ишора шудааст, дар табиат аввалиндараҷа эътироф гардида, бо гардиш ва тағйироти астрономӣ боиси оғози рӯз ва соли нав мешаванд.

Ҷанбаи асотирии ҷашни Наврӯз дар эҷоди образҳо ва овардани ҳикояву афсонаҳо хангоми таҷлили он дар аҳди бостон аст. Соли нави Наврӯзиро ба шоҳи чоруми сулолаи Пешдодиён, Ҷамшед, писари Тахмураш, нисбат медиҳанд.

Ҷанбаи реалии ҷашни Наврӯз дар махсусият ва аҳамияти астрономӣ ва астрофизикӣ, инчунин тиосферавии он аст. Он асоси кайҳонӣ (ситорашиносӣ) ва заминӣ (табиӣ) дорад.

Дар мақола бештар оид ба масъалаҳои таърихи пайдоиши Наврӯз, таҳаввул ва ташаккули он дар давраҳои мухталифи инкишофи фарҳанги Шарқ, махсусиятҳои таърихӣ, динӣ, асотирий ва реалии он таваҷҷуҳ зоҳир шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанг, осори фарҳангӣ, ҷашни Наврӯз, таърихи Наврӯз, одатҳои фарҳангӣ, Авесто, Зардушт, Шарқи Бостон, эронзамин, тоҷикон, Пешдодиҳо, Каёнӣҳо, Ҷаҳоманишиҳо, Кушонӣҳо, Сосонӣҳо, Сомонӣҳо, Тоҷикистон.

ПРАЗДНИК НАВРУЗ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Статья посвящена одному из важнейших исторических и культурных вопросов персидскоязычной нации - празднику Навруз, который имеет глобальное значение.

Приход Навруза и его анализ совпадают с астрономической революцией и естественными изменениями, которые только начинают новый день. Его истинная философия заключается в этой астрономической и естественной реальности.

Религиозный аспект Навруза происходит из книги Авесты. Святые, упомянутые в Авесте, признаны первыми в природе и с астрономическими революциями и изменяют начало дня и Новый год.

Мифологический аспект празднования Навруза - создание образов и передача мифов и легенд при их анализе. Зарождение праздника Навруз с именем мифического царя древних иранцев из династии Пешдодов –Джамшемом.

Реальном аспектом праздника Навруз является его астрофизическое и астрономическое значение и его влияние. Он имеет как космическую (звездную), так и земную (природную) основу.

В статье рассматриваются исторические проблемы - история возникновения Навруза и его эволюция на разных этапах развития восточной культуры, ее исторические, религиозные, мифологические и реальные особенности.

Ключевые слова: культура, культурное наследие, праздник Навруз, история Навруза, культурные обычаи, Авеста, Зарадустра, Античный Восток, эпоха, таджики, Пешдодов, Кайёниды, Хахоманишиды, Кушаниды, Сасаниды, Саманиды, Таджикистан

NAVRUZ HOLIDAY AND ITS HISTORICAL FEATURES

The article is devoted to one of the most important historical and cultural issues of the Persian-speaking nation - the holiday of Nowruz, which has global significance.

The arrival of Navruz and its analysis coincide with the astronomical revolution and the natural changes that are just beginning a new day. His true philosophy lies in this astronomical and natural reality.

The religious aspect of Navruz comes from the book of the Avesta. The saints mentioned in the Avesta are recognized as the first in nature and with astronomical revolutions and change the beginning of the day and the New Year.

The mythological aspect of the celebration of Navruz is the creation of images and the transfer of myths and legends in their analysis. The birth of the holiday of Navruz with the name of the mythical king of the ancient Iranians from the Peshdod dynasty - Jamshed.

The real aspect of the Navruz holiday is its astrophysical and astronomical significance and its influence. It has both a cosmic (stellar) and terrestrial (natural) basis.

The article discusses historical problems - the history of the emergence of Navruz and its evolution at different stages of the development of eastern culture, its historical, religious, mythological and real features.

Keywords: culture, cultural heritage, Navruz holiday, history of Navruz, cultural custom, Avesta, Zaradustra, Ancient East, eras, Tajiks, Peshdods, Cayenides, Khakhomanishids, Kushanids, Sassanids, Samanids, Tojikistan

Сведения об авторе:

Насибова Мархабо Турсуновна - преподаватель кафедры культурологии и музееведения факультета культурологии ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад 73а. Телефон: +992 918-25-51-47

Information about the author:

Nasibova Marhabo Tursunovna – The teacher of the Department of cultural studies and museology, faculty of Cultural studies of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 73a,. Telephone: +992 918-25-51-47

УДК 378:781 (575.3)

ЗАМИНАҲОИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБИИ ДОНИШЧӢЁН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ МУСИҚӢ

Нарзуллоев Б., Холов П.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Вазъияти имрӯзаи иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимияти таҳқиқи тарбияи мусиқӣ-зебоипарастиро аз диди нав, вобаста ба талаботи ҷомеаи рушдбанда, тақозо менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз вазифаҳои муҳимтарини соҳаи маориф ва фарҳангро дар он мебинанд, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд мутахассисонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намуда, ба онҳо арзишҳо ва мероси бойи таърихӣ фарҳангиро интиқол диҳанд.

Вобаста ба ин ва дигар вазифаҳои дар пеш гузошташуда омӯзгори ояндаи мусиқӣ бояд ҳам дар раванди таълим ва ҳам кори беруназаудиторӣ дар рӯҳияи зебоипарастӣ ва хунаромӯзӣ тарбия карда шавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ дар ин самт корҳои зиёдеро анҷом додаанду медиҳанд. Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии дуруст дарк меkunанд, ки дар шароити эҳё ва рушди давлати миллӣ беш аз ҳар вақти дигар масоили тарбияи ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносӣ, дарки арзишҳои анъанаҳои этнопедагогӣ пеш меояд.

Ба ақидаи Д. Б. Кабалевский, муаллими мусиқӣ ба кӯдакон кушодани хусусиятҳои мусиқиро ҳамчун унсурҳои ифоданоки нутқи мусиқӣ, гуногунии ҳиссиёт ва фикр, ки дар

шакл ва жанрҳои гуногун дода мешаванд, вазифа мегузорад. В. А. Сухамлинский нақши мусиқиро дар ташаккули шахсияти хонанда зикр намуда, менависад: «тарбияи мусиқӣ» - ин тарбияи мусикинавоз набуда, пеш аз ҳама, тарбияи инсон мебошад». Тавассути мусиқӣ мо метавонем ба фаҳмиши шогирд ёрӣ расонем, ки ба анбуҳи маълумоти мусиқӣ дуруст ворид гардад. Ин омил, пеш аз ҳама, тавассути мусиқии мардумӣ ва эҷодиёти бадеии халқ амалӣ мегардад. Зеро ҳазорсолаҳо инчониб эҷодиёти мардумӣ сарчашма ва бунёди шоҳасарҳои композиторон барои аҳли башар будааст.

Масъалаҳои тарбияи мардумӣ дар пажӯҳишҳои илмӣ К. Д. Ушинский, асарҳои фалсафии П. А. Кропоткина ва андешаҳои педагогии П. И. Ковалевский таҷассум ёфтаанд. Намояндагони этнопедагогикаи Россия Г. Н. Волков, Г. А. Комарова, В. Д. Семенов ва диг. [3] дар таҳқиқи ин проблема саҳм гирифтаанд.

Баъдтар олимони соҳаи этнопедагогикаи тоҷик Б. Раҳимов, А. Нуров, Д. Латифзода зарурияти истифодаи афкори этнопедагогикаи тоҷикро дар тарбияи имрӯзаи насли наврас мавриди таҳқиқ қарор доданд [7, с. 8 - 9]. Ин олимони зикр меkunанд, ки педагогикаи этникӣ як соҳаи илми педагогикаи умумӣ (расмӣ) буда, таҷрибаи амалии этносҳоро дар соҳаи таълим ва тарбия дарбар мегирад. Предмети

асосии педагогикаи этниро фарҳанги педагогии этнос ташкил медиҳад [7, с. 21].

Омӯзиши таҷрибаи муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва санъат, омӯзгорони фанни мусиқии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, коллеҷҳо, бавижа таҷрибаи МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода», Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев ва Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, нишон медиҳад, ки барои тайёр кардани мутахассисони ояндаи соҳаи омӯзгорӣ-мусиқӣ таъсири баъзе омилҳои мусиқӣ-тарбиявӣ ба эътибор гирифта намешаванд.

Яке аз ин омилҳои тарбия мувофиқгардони ташаккули шахс ба табиати муҳассилин, меҳнат, анъана, расму одат, оину таомул, санъат, дин, забони модарӣ, маишат ва ғайра мебошанд. Таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи зиндагӣ собит месозад, ки омилҳои инкишоф ва ташаккули фарҳанги мусиқӣ - аломатҳои биологӣ (ирсият), муҳит (табӣӣ, иҷтимоӣ) нафақат байни ҳамдигар алоқамандӣ доранд, инчунин ҳар яке ба дараҷаи таъсирбахшии худ низ молиқанд.

Омилҳои дигари тарбиявӣ, ки ба донишҷӯён таъсир мерасонанд инҳо: бозҳои халқӣ, суҳан, афсона ва сурудҳои халқӣ, дostonҳои халқӣ, нақлу ривоятҳо, арзишҳои асили динӣ, намунаи ибрат, санъат, тарзи муомилаи байниҳамдигарӣ, муошират ва дигарҳо мебошанд [10, с. 56].

Муҳит яке аз омилҳои муҳими этнопедагогӣ ба шумор рафта, он ба фарҳанги касбии омӯзгори оянда таъсир нарасонда наметавонад. Инсон маҳз дар чараёни фаъолияти иҷтимоӣ, яъне равобити ҳамкорӣ бо дигар шахсият ташаккул меёбад. Бидуни фаъолияти ҷамъиятӣ ва иҷтимоикунонӣ дорони инкишофи маънавӣ

ва психологӣ будан мумкин нест. Бинобар ин, чунин муҳит ба ташаккули фарҳанги касбии шахсият таъсир мерасонад. Аз ҷумла, шароитҳои гуногуни берунӣ, назари муҳити иҷтимоӣ - ҷуғрофӣ, оилавӣ, мактабӣ ва фарҳангиву фароғатӣ, инчунин муҳити эстетикӣ ва мусиқие, ки дар муассисаи таълимӣ ташкил мешаванд, ҳаёти маънавии муҳассилинро ташаккул ва ғани мегардонанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки яке аз омилҳои манфӣ ин ҳамаҷониба истифода набурдан аз анъанаҳои миллӣ, урфу одат, расму оин, намудҳои санъати миллии халқии минтақа дар ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён дар таълимгоҳҳои эҷодӣ ба шумор меравад. Ғайр аз ин, таҳқиқот муайян кард, ки фақат бештар аз бист дарсади муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ яктоӣ омӯзгори мусиқӣ доранду халос ва ин ҳам дар шахрҳо ва ноҳияҳои ба марказ наздик мебошад. Суст будани заминаи моддӣ-техникӣ, нарасидани маводи таълимӣ аз фанни мусиқӣ, набудани утокҳои мусиқӣ, нарасидани созҳои замонавӣ ва нави мусиқӣ, ағнияти таълимӣ, китобҳо ва маводи таълимӣ - методӣ ва ғайра қариб дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи умумӣ ба ҷашм мерасад. Дар бисёр муассисаҳо дарси мусиқиро омӯзгорони ғайриихтисос таълим медиҳанд. Дар аксари мавридҳо дар дарсҳои мусиқӣ маводи этнопедагогӣ ва анъанаҳои бадеии фарҳангии маҳал нокифоя истифода бурда мешаванд. Имконияти истифодаи технологияҳои муосир дар дарсҳои мусиқӣ маҳдуд мебошад.

Дар қорҳои беруназаудитории донишҷӯён аз ҷиҳати этникӣ сарбор будани ҳаёти гурӯҳҳои таълимгирандагон пурра ба инобат гирифта намешавад, ки ин ба раванди ташаккули фарҳанги касбӣ таъсири муайян мерасонад. Илова бар ин, ба ҷалб намудани донишҷӯёни дигар халқияту миллатҳо ба арзишҳои миллӣ ва

умумибашарӣ, фарҳанги муסיкии мардуми таҳҷой монеа эҷод менамояд. Ҳамчунин, муносибати хуби донишҷӯён бо образҳои баланди ғоявӣ - бадеии санъати муסיқӣ таъсири худро дар қорҳои тарбиявӣ-муסיқӣ расонда метавонад. Аз ин рӯ, ин омилҳои муҳим дар қори банақшагириӣ оид ба фаъолияти тарбияи муסיқӣ бояд ҳатман ба инобат гирифта шаванд.

Дар баробари таҷрибаи мусбати тарбияи муסיқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар, дар қараёни таҳқиқот як қатор камбудҳои ошқор шуданд, ки баргараф намудани онҳо раванди ташаккули фарҳанги касбии омӯзгорони ояндаи муסיқиро дар заминаи анъанаҳои этнопедагогӣ баланд хоҳад бардошт. Ба ин омилҳои зерин дохиланд:

- нарасидани кадрҳои соҳибхтисос, омӯзгорони босалоҳияти муסיқӣ, ки таҷрибаи бойи қорӣ дар муассисаҳои таълимӣ, хусусан муассисаҳои таълимии деҳот доранд;

- заминаи сусти моддию техникии донишгоҳҳо, коллеҷҳо, муассисаҳои соҳаи таҳсилоти муסיқӣ;

- монеаҳои идоравӣ, ки дар раванди таълими муסיкии муҳассилин вучуд доранд, ҳамоҳангсозии паст байни ниҳодҳое, ки омӯзгорони ояндаи муסיқиро тайёр мекунанд, имконияти аз ҷиҳати илмӣ-методӣ идоракунии раванди таҳсилоти муסיқиро пурра таъмин қарда наметавонад;

- ба назар нагирифтани арзишҳои этнопедагогӣ (ҳунароҳои мардумӣ, намунаҳои беҳтарини эҷодиёти халқ, анъанаҳои миллии санъати тасвирий), истифодаи нокифояи онҳо дар ҷумҳурий ҷиҳати омодакунии омӯзгорони ояндаи муסיқӣ, интиҳоб ва ташаккули дурусти репертуари педагогӣ;

- дар сатҳи зарурий тайёр набудани донишҷӯён ҷиҳати ҳалли масъалаҳои банақшагириӣ, барномарезӣ ва ташкили худтарбиякунии тахассусӣ, қори

мустакилонаи эҷодӣ, ки ба талаботи тайёрии методӣ пурра ҷавобгӯ нест;

- набудани пайдарҳамӣ дар стандартҳои давлатӣ, нақшаҳо ва барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёна, олии касбӣ ва таҳсилоти олии баъд аз муассисаҳои таълимии олии касбӣ; ҳамқории суст байни мактаб, оила ва аҳли ҷамоатчиғӣ дар таҳсилоти муסיқӣ ва тарбияи эстетикӣ дар заминаи анъанаҳои миллий-фарҳангӣ;

- қоста будани нақшаҳо ва барномаҳои таълимии қурсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони муסיқӣ аз ҷиҳати касбияти муסיқӣ марбут ба истифодаи фарҳанги миллий ва ҳунароҳои мардумӣ ва ғайра;

Муҳим он аст, ки омӯзқори ояндаи муסיқӣ дар низоми қредитии таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олий ҳар ҷи бештар бо омӯзқор муошират қунад ва дар қонсертҳои синфӣ ва фаъолияти фарҳангӣ-муסיкии таълимгоҳ ҷалб қарда шавад.

Таҳқиқот имқон дод, ки нақш ва мавқеи омӯзқори муסיқӣ дар таҳқими имқониятҳои тарбиявӣ - эстетикии муассиса аз ҳисоби таъсиррасонии намудҳои гуногуни фаъолияти муסיқӣ - маърифатӣ ва ҷалбнамоии ҳамагарафаи онҳо ба фаъолияти муסיқӣ муайян ва нуфузи ӯ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии қомеа боз ҳам баланд бардошта шавад. Бо вучуди ин, амалӣ намудани нақши таъсиррасонии самараноки бадеӣ-эстетикӣ ба омма тавассути намуду жанрҳои муҳталифи муסיқӣ, таъмини шароит барои қори мустакилонаи эҷодӣ, махсусан дар деҳот, ба мушоҳида мерасад.

Дар рафти таҳқиқот мо баъзе диғаргуниҳоро низ дар ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён дар заминаи этнопедагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошқор намудем. Баъзе аз онҳоро номбар мекунем.

Пеш аз ҳама, бояд зикр намуд, ки ташаккули фарҳанги касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии бо истифодаи васеъ аз намудҳои гуногуни фарҳанг ва санъати миллий, махсусан санъати мусиқӣ, амалӣ карда мешавад. Санъат ва дигар воситаҳои таъсиррасонии бадеӣ-эстетикӣ ба ташаккули ҳисси ифтихори миллий, ватанпарастӣ ва ваҳдати миллий мусоидат менамоянд.

Илова бар ин, муассисаҳои таҳсилоти олии барои ҷалби ҳаматарафаи донишҷӯён ба анъанаҳои фарҳанги миллий, эҷодиёти бадеии халқ ва арзишҳои фарҳанги ҷаҳонӣ заминаи бой доранд. Ҷалби фаъолони донишҷӯён ба фаъолияти бадеӣ - эҷодӣ (иштирок дар коллективҳои эҷодии таълимгоҳҳо, концертҳои ҳисоботӣ, чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ, озмуну азназаргузарониҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, концертҳои ҷашнии берун аз донишқада, баромад аз тариқи телевизион ва ғайра), барои беҳтар азхудкунии арзишҳои миллий, намуду жанрҳои мусиқии умумибашарӣ, пешниҳоди натиҷаҳои фаъолияти эҷодии хеш ба тамошобинон ба салоҳияти касбии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Муассисаҳои таҳсилоти олии касбии соҳаи фарҳанг, санъат ва шӯъбаҳои мусиқӣ-омӯзгорӣ ҷумҳурӣ дар ҳалли ин вазифаҳо ва ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён - омӯзгорони ояндаи мусиқӣ нақши арзанда гузошта метавонанд. Аммо, принципҳои омодакунии кадрҳои миллий, ба назари мо, таҷдиди назар меҳавад. Вобаста ба ин, зарурияти таҳияи концепсия ба миён меояд, ки он тарбияи мусиқии донишҷӯёнро дар заминаи арзишҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик ва истифода аз технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ муосир пешбинӣ менамояд.

Як хусусияти дигари корҳои тарбиявӣ омӯзгори ояндаи мусиқӣ дар он аст, ки ӯ вазифаҳои таълими мусиқии хонандагонро дар ҳамгироӣ ва алоқамандӣ бо тарбияи

умумиэстетикӣ насли наврас амалӣ мегардонад.

Ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён ба он алоқаманд аст, ки фанҳои таҳассуси сикли мусиқӣ ба таҳкими дониши рӯҳӣ мусоидат мекунад ва бо ин роҳ масъалаи тарбияи маънавӣ - эстетикӣ онҳо ба роҳ монда мешавад. Дар ҷараёни таҳқиқот муайян гардид, ки тарбияи дурусти омӯзгорони ояндаи мусиқӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки донишҳои гирифтаашонро, бевосита, дар раванди таълими мусиқӣ ба шогирдон омӯзонда, фарҳанги эстетикӣ онҳоро ташаккул бидиҳанд.

Таҳлил нишон дод, ки таҳсилоти мусиқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии бо назардошти ҳамбастагии раванди таълими фанҳои ҷомеашиносӣ гуманитарӣ, умумикасбӣ ва касбӣ дар ҳамгироии зичи таълим бо ҷалби донишҷӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти эҷодӣ амалӣ мегардад. Дар ин раванд аз донишҷӯ талаб карда мешавад, ки аз таърих ва назарияи мусиқӣ Шарқ ва Ғарб бархӯрдор бошад, малакаи навозиши якҷанд сози мусиқӣ, дарки хуби мусиқӣ ва маҳорати эҷод дошта бошад, аз рӯи нота хондан ва навохтанро ба таври кофӣ тавонад, маводи этнопедагогӣ маҳалро мавриди истифода қарор бидиҳад. Ин салоҳиятҳои касбӣ дар донишҷӯ ташаккул додани малакаҳои илмӣ-таҳқиқотиро ба миён мегузорад.

Дар давоми таҳқиқот, инчунин, дигар хусусиятҳои педагогӣ ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯён — омӯзгорони ояндаи мусиқӣ, ҷиҳати истифодаи анъанаҳои миллий-фарҳангӣ дар заминаи кафедраҳои тарбияи мусиқии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар раванди таҷрибаомӯзии педагогӣ ва истеҳсоли ошкор карда шудаанд.

Аз ин ҷунин ҳулоса бармеояд, ки вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар он аст, ки омӯзгори ояндаи мусиқиро барои муассисаҳои таҳсилоти

Ҳамин тариқ, пайвастагии усулҳои анъанавӣ ва технологияҳои муосир дар тарбияи мусиқӣ, истифода аз анъанаҳои этнопедагогии халқи тоҷик, ҷалбшавӣ ба ҳунари мардумӣ, ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо муассисаҳои фарҳангӣ фароғати имкон медиҳанд, ки фарҳанги касбии мутахассиси ояндаи соҳаи мусиқӣ-омӯзгорӣ, сатҳи сифати тайёр намудани ӯ беҳтар шавад.

муаллифон концепсияи тахиянамудаи хешро доир ба ин проблема баён намуда, зикр месозанд, ки тарбияи донишҷӯён дар заминаи арзишҳои этнопедагогикаи халқи тоҷик ва истифода аз технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионии муосир ба роҳ монда шавад. Ба ақидаи онҳо, дар ин кор ба назар гирифтани омилҳо ва хусусиятҳои шуури этникӣ ва анъанаҳои миллӣ зарур аст. Аммо, таҳлили таҷрибаи омодаسازی кадрҳо нишон медиҳад, ки дар раванди педагогӣ омилҳои мусбат ва манфӣ дар тайёр кадани мутахассисон ба эътибор гирифта намешаванд, пайваस्ताгии анъанаҳои этнопедагогӣ ва технологияҳои муосир дар тарбияи мусиқии донишҷӯён ва хонандагон дар сатҳи зарурӣ нест. Доир ба ҳалли ин мушкилот камбудиҳо ошкор ва роҳи ҳалли онҳо дар асоси тавсияҳои илмӣ-методӣ нишон дода шудаанд. Мақола барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии соҳаи фарҳанг ва санъат чӣхати тайёр намудани донишҷӯён - омӯзгорони ояндаи мусиқӣ судманд мебошад.

Калидвожаҳо: муассисаҳои таҳсилоти олии фарҳанг ва санъат, муассисаҳои педагогӣ, заминаи этнопедагогӣ, арзишҳои умумибашарӣ, таҳсилоти мусиқӣ, репертуари педагогӣ, ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯ.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В МУЗЫКАЛЬНЫХ ВУЗАХ

В статье отмечается, что в вузах в условиях возрождения и развития национальных государств и приобретения независимости как никогда повышается роль воспитания национального самосознания, патриотизма и идентичности, вопросы восприятия этнопедагогических традиций и ценностей. Вузы культуры, искусств, а также педагогические вузы республики имеют свои особенности в решении этих задач. Они играют огромную роль в формировании профессиональной культуры студента-будущего педагога музыки.

Однако, принципы подготовки национальных кадров, на наш взгляд, требуют обновления. В этой связи авторы статьи предлагают свою разработанную концепцию по этой проблеме и подчеркивают, что воспитание студентов должно осуществляться на основе этнопедагогических традиций таджикского народа и использования современных информационно-коммуникационных технологий. С их точки зрения, в этой работе необходим учет факторов и особенностей этнического сознания и национальных традиций.

Однако, анализ опыта подготовки кадров показывает, что в педагогическом процессе не учитываются некоторые положительные и отрицательные факторы воспитания специалистов, органичное единство этнопедагогических традиций и современных технологий в музыкальном воспитании учащихся и студентов находится не на должном уровне.

Для решения этой проблемы выявляются недостатки, и на основе разработанных обоснованных научно-методических рекомендации предлагаются пути решения.

Ключевые слова: вузы культуры и искусств, педагогические вузы, этнопедагогические основы, общечеловеческие ценности, музыкальное образование, педагогический репертуар, формирование профессио-нальной культуры студента.

ETHNO-PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL CULTURE OF STUDENTS IN MUSIC UNIVERSITIES

The article notes that in universities under the conditions of the revival and development of national states and the acquisition of independence, their role is more than ever increasing the upbringing of national identity, patriotism and identity, issues of perception of ethno-pedagogical traditions and values. Universities of culture, arts, as well as pedagogical universities of the republic have their own characteristics in solving these problems. They play a huge role in shaping the professional culture of a student-future music teacher.

However, the principles of training national personnel in our opinion require updating. In this regard, the authors of the article offer their developed concept on this issue and emphasize that the education of students should be based on the ethno-pedagogical traditions of the Tajik people, and the use of modern information and communication technologies. From their point of view, it is necessary to take into account factors and characteristics of ethnic consciousness and national traditions in this work.

However, an analysis of the training experience shows that the pedagogical process does not take into account some positive and negative factors in the education of specialists, the organic unity of ethno-pedagogical traditions and modern technologies in the musical education of pupils and students is not up to the mark.

To solve this problem, shortcomings are identified and, based on the developed sound scientific and methodological recommendations, solutions are proposed.

Keywords: universities of culture and arts, pedagogical universities, ethno-pedagogical foundations, universal values, music education, pedagogical repertoire, the formation of the student's professional culture.

Сведения об авторах:

Нарзуллоев Бахрулло - ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», проректор по творческой работы, к.п.н., доцент.

Телефон: +(992) 93 504 09 90

Холов Пайрав - ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», докторант(Phd) 3-го курса. Телефон: +(992)93.585.45.66.

Information about the authors:

Narzulloev Bahrullo - SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», vice-rector on creative works, c.p.s., assistant – professor. Phone: +(992) 93 504 09 90, E-mail: nbahrullo@mail.ru

Kholov Payrav - the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», Doctor Phd 3rd year. Phone: +(992) 93 585 45 66

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОЭМ «ШАХНАМЕ» НА ТАДЖИКСКОЙ СЦЕНЕ

Табаров М. С.

ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода»

В наши дни бессмертное творение Фирдавси обрело вторую жизнь средствами театра и киноискусства. Творение Фирдавси пользуется особым интересом во всем мире. На основе поэм эпопеи созданы много произведений искусства. Персонажи «Шахнаме» встречаются в ряде творений русской классической и современной литературы. Темы и сюжеты эпопеи являются и предметом изучения русских исследователей.

Русский драматург В. Жуковский тоже сюжет своей пьесы «Рустам и Сухроб» построил на основе знаменитой поэмы Фирдавси. Произведение отличается глубоким идейным содержанием. Драматург, не нарушая ход событий поэмы, стремился по-своему осмыслить и передать суть старинной легенды. Сюжетную канву пьесы представляют противопоставление долга и личных чувств. Показанная в русле событий эта борьба и определяет драматизм произведения. В трагедии усилена психологическая направленность поэмы и вместе с тем, сохраняя динамичность оригинала, драматург добился успеха в создании реальных сценических образов.

Спектакль "Рустам и Сухроб", поставленный С. Усмоновым на сцене Таджикского государственного русского драматического театра имени В. Маяковского (2005 г.), раскрывает проблему разума и чувств. Произведение отличается особым композиционным построением. Глубоко разрабатывая сцены борьбы чувств героев, строя лаконичные мизансцены, постановщик стремится сосредоточить

внимание зрителей на философском осмыслении действительности.

Картины душевных и военных баталий в полноте предстают перед зрителями, благодаря оформлению сцены. Артисты, расположившись вокруг начерченного круга, готовятся к выходу, в то время, как зрители следят за ходом событий. Колесо, повешенное над сценой и кружащееся как бесконечный бег времени, колонны с двуглавыми конями, размещенные на заднем плане, большие барабаны, призывающие к бою – это с точностью передаёт дыхание древней легенды.

Спектакль символичен. Символично разыгрываются сцены торжеств и празднований. Условно решены сцены первой встречи Рустама и Тахмины, свадьбы, рождения Сухроба, боев. Запоминающимися вышли сцены противоборства Сухроба с Гурдофарид и Рустамом, похороны Сухроба. Вместо мечей и щитов артисты используют веревки, иногда обходятся без них и ритмы боя передают при помощи барабанов – таблаков.

Немаловажная роль в произведении отведена и музыке. Спектакль, поставлен в стиле народных зрелищ, а точнее на основе свадебного обряда. Народный колорит спектаклю придает насыщенный голос артиста А. Шарифи. Народные свадебные и траурные мотивы сливаются с его уст, задавая внутренний ритм спектаклю, музыкальные вставки становятся носителями главной идеи произведения. Песни подобраны со вкусом знатока народных мелодий и песен. Музыка, созданная целыми

поколениями мастеров, под влиянием гения артиста, становится единой симфонией человеческих размышлений на тему добра и зла, долга и чувств. Герой А. Шарифи – своеобразный дервиш, кочующий из одной местности в другую и хранящий мудрость нравов и культуру древнего народа. Поэтому актер говорит на таджикском языке и мастерски показывает искусство владения народными инструментами. Мастерство владения дутаром актер проявляет в сцене противоборства Рустама и Сухроба. С гибелью Сухроба обрывается одна струна дутара. Эта сцена, благодаря таланту А. Шарифи, обрела высочайшую силу эмоционального воздействия.

Поэтично передают чувства героев и атмосферу произведения артисты С. Джанджолов и Ш. Рахматуллоев. Мастерски владея барабанами, они тончайшим образом передают ритмы событий, порой совмещая игру на таблаках с актерской игрой на сцене. Их герои такие же молодые и целеустремленные, как Сухроб. Поэтому каждый их выход на передний план зрителями воспринимается не как акт народной воли (независимо от того, что это поле боя или народное празднество), а как проявление личных чувств отдельных, в этом случае можно с уверенностью сказать, и главных героев.

С первой сцены спектакля Рустам показан в гуще конфликтов, в которых открываются новые грани сценического характера героя. Это способствует созданию яркого сценического образа Рустама, воплотившего в своем образе смелость и мужество, мудрость и рассудительность.

Рустам (актёр Д. Мурзинов) являет собой героя, в котором идет не только постоянная борьба двух сил – добра и зла, но и долга и чувств. Неудивительно, что в этой борьбе побеждает сила долга. Выявляя в спектакле эти черты характера героя, режиссер и

актер добились создания, контрастного сценического образа.

...Ночь. Рустам спит. Дочь царя Самангана – красавица Тахмина (актриса М. Наджмиддинова) идет к Рустаму. В глазах Рустама, неожиданно заметившего появление незнакомки – удивление. В это время зрители, находящиеся на сцене, с близкого расстояния могли наблюдать, как изменяется состояние Рустама: учащение дыхания, трепет век, судорожное движение рук.

Вся его жизнь проходила в военных походах. Он испытывал только лишения и невзгоды, а тут впервые увидел подлинную красоту. В его голосе почувствовалась радость любви и взволнованность.

Но у Рустама судьба воина и наряду с желанными минутами встречи с любимой, она готовит ему долгие годы разлук. Со смертью Жанда начинаются трагические моменты жизни Рустама. В такой психологически сложной обстановке и готовится Рустам к бою с Сухробом. В первом и втором поединках с молодым богатырем, Рустам ощущает слабость. Герой Д. Мурзинова, с первых же минут встречи с сыном, узнает его. Однако чувство гордости, богатырская слава и долг перед Родиной побуждают его как можно скорее найти выход из создавшегося положения. И все же в Рустаме чувство долга берет верх над отцовской ответственностью. Не отвечая на вопросы Сухроба, желающего узнать родословную Рустама, пересиливая жалость, с присущим герою хладнокровием, он убивает собственного сына.

Рустам свободный и сильный человек. Смысл его жизни – защита Родины. Поэтому он ставит интересы страны выше собственных. Даже тогда, когда Сухроб во время боя спросил об отце, Рустам с холодным безразличием говорил о себе, как о другом человеке.

В Сухробе, которого Х. Мустафоев играет как трагичного, наделенного романтическими чертами героя, чувство долга перед Родиной вступает в противоречие со свойственной герою добротой. В отличие от других произведений на данную тему, где главенствует Рустам, в спектакле русского драматического театра ключевым образом сценического произведения становится Сухроб, вокруг которого и разворачиваются все события.

Сухроб - это сын жаждущий встречи с отцом. Благодаря своей целеустремленности, Сухроб добивается от матери признания в том, что его отец Рустам, после чего получает от неё талисман отца, оставленного им в дар для сына.

Во время боя, узнав по приметам в богатыре отца, Сухроб – Мустафоев – меняет к нему отношение, вместо ненависти пробуждается жалость, сострадание. В нем просыпается надежда, неясное чувство любви к Рустаму. Глядя на радостное лицо Сухроба можно предположить, что он забыл о том, что предстоит вторая схватка с Рустамом. В эти минуты Сухробом владеет только чувство исполнения давней мечты о встрече с отцом. Но радужную ноту его мыслей обрывает сильный удар Рустама. «Пришедший, как молния» он покидает жизнь, как ветер».

Используя средства современного театрального искусства, создатели спектакля "Рустам и Сухроб" сделали достоянием сцены древний эпический сюжет, способствуя тем самым органической связи национальных художественных традиций с современными средствами создания ярких сценических образов. Таким образом, национальные традиции обогатились новыми художественными достижениями в области театрального искусства, любимые образы народных героев получили яркую сценическую трактовку.

«Любопытно отметить, что, – пишет И.С. Брагинский, – при отсутствии в трагедиях иранской культуры драмы, эпоса «Шахнаме» принимает изобразительные средства, свойственные и драме. Это проявляется в раскрытии внутреннего состояния героев. Конечно, Рустам – определенный тип, с раз и навсегда данными чертами характера. Однако как психологически тонко раскрываются его душевные порывы, его поступки, переживания при поединке с сыном, во встречах с Исфандиёром. Склонность к драматическому изображению событий проявляется в «Шахнаме» и в великолепных своеобразных диалогах».[3. с. 523]

Спектакль «Исфандиёр», поставленный Ф. Косимовым, наполнен символами и в то же время покорял зрителей достоверностью мыслей. Действие спектакля разворачивается на сцене, обтянутой черным бархатом. Посреди сцены стоит деревянное сооружение в виде треугольника, которое попеременно будет превращаться то в трон царя Гуштоспа, то в лестницу испытаний, то в дерево. В знак возрождения зороастризма на первой сцене сооружают этот треугольник, каждая опора определяет один из постулатов, на которых держится вера наших предков. Благие думы, благие слова и благое дело – так можно пересказать смысл сооружения. Гуштосп, первым принимая эту веру, сам же нарушает её принципы, от этого сооружение рухнет в конце спектакля, подобно тому, что всему, основанному на лжи, грозит неизбежная гибель. Символичную значимость приобретает на сцене и обычная веревка. Она воспринимается как жизненная нить, связывающая нас с внешним миром, прошлым и будущим. Действия трагедии сосредоточены вокруг нее, как способ диалога людей, стоящих на разных плоскостях, веревка приближает их друг к

другу, в другом случае – определяет грань между добром и злом. [8. с. 58]

С первых сцен спектакля, Исфандиёр показан в процессе духовного формирования с разногласиями. Открывая новые грани сценического характера, режиссер одновременно дополняет и обогащает их. Привлекает и композиционный строй спектакля. До мельчайших подробностей разработаны режиссером сцены столкновений Исфандиёра с отцом и Рустамом. Основной акцент в них сделан не на романтический показ, а на историко-философское их осмысление.

Ф. Косимов так же как и Фирдавси, раскрывает внутренний мир героев с противоборством чувств. Конфликт произведения составляет столкновение двух мировоззрений. [5. с. 120] Именно таким показан образ Гуштоспа. Все мысли героя прикованы к власти и трону, как олицетворение власти, дорог ему ценой собственной жизни. Каждый раз Гуштосп, под определённым предлогом, отказывается уступить трон правопреемнику и наследнику. Гуштосп (С. Алиев) – эгоист, который ставит собственные интересы превыше всего. Даже принимая зороастрийскую веру и придав ей статус государственной религии, Гуштосп перед Зардуштом ставит некоторые условия. Но мудрейший Зардушт, принимая только одно условие, определяет ему место в раю. Три других желания царя достаются его близким: ясновидящим становится Джомосп, бессмертие переходит к Исфандиёру и живым в небеса будет идти Башутан – младший сын царя. [1. с. 87]

Сложный образ Исфандиёра, созданный артистом театра «Ахорун» Н. Меликовым, предстает перед зрителями в страстной борьбе. Исфандиёр, представая перед зрителем, как само воплощение мужества и героизма, подчиняет всех своим чувствам. А чувства иногда бывают и обманчивыми,

так случилось и с нашим героем. Идя в бой с богатырем Рустамом, он знал, на что идет. С одной стороны, внутренний голос твердит Исфандиёру, не идти на это противоборство, но он ведь воин, и к тому же бессмертен. Вот это убеждение и ободряет его, вдохновляя на новые подвиги [7, с. 143] Увы, великий мыслитель Фирдавси и Ф. Косимов зная, что не существует бессмертия, оставили за собой право на условности. Исфандиёр будет жить при условии, если ему не выколуют глаза. Личные интересы Исфандиёр ставит выше интересов Родины, государства и родного народа, при том, понимая, чего это ему будет стоить. Человек слова и боец Исфандиёр не свернёт с пути. В этом и заключается трагичность положения Исфандиёра. [10. с. 214]

В образе Рустама Ф. Косимов воплотил черты, характерные для представителей народа – мудрость, рассудительность, мужество и смелость. Хотя события трагедии развиваются вокруг Исфандиёра, ключевым образом сценического произведения Ф. Косимова является Рустам. В спектакле Рустам предстает перед нами в момент страстной борьбы Исфандиёра за власть. Победа над Рустамом решит судьбу будущего правителя.

Рустам по жизни воин, выдавший на своём пути много храбрецов, и его не пугает сила бессмертного Исфандиёра. Наш герой думает о последствиях этой битвы, принесет ли славу народному герою смерть Исфандиёра, как прореагирует Гуштосп на гибель наследника. Душа Рустама напоминает поле борьбы, где происходят беспощадные сражения между честью, гордостью и чувством человеколюбия. Столкновение этих противоборствующих внутренних сил заставляет героя Ф. Косимова всерьез задуматься о сущности зла и прийти к выводу, что необходимо, как можно быстрее, избавиться от источника

этой силы. Запоминающиеся сцены борьбы героя с внутренней сутью те, где Рустам, готовясь к противоборству с Исфандиёром, делится мыслями с братом Завором (сцена IX). [8. с. 119 - 121] Свободный и сильный человек Рустам думает, прежде всего, о том, что даст Родине тот или иной поступок, как на него прореагирует народ. Физическое противоборство с богатырем типа Исфандиёра – одно удовольствие для Рустама, но, понимая разницу духовных сил, Рустам не осмеливается даже вступить в бой. Только издевательства Исфандиёра над честью героя заставляют его вступить в бой, а могучая сила веры в добро и справедливость дает ему энергию выиграть бой.

Анализируя спектакль «Исфандиёр», Н. Нурчонов справедливо отметил, – «что при творческом подходе к подлинникам таджикско–персидской классической поэзии, можно создать великолепные драматические произведения, разрабатывающие проблемы общечеловеческого характера».[9. с. 7]

Поэма «Фаридун» по праву считается самой трагической поэмой Фирдавси, насыщенной трагическими мотивами. Фаридун не только герой «Шахнаме», сведения о нем встречаются и в «Ригведах», текстах Обон, Дрвасп, Зомиел яштак и Ясно «Авесты».[4. с. 137] Поэма о Фаридуне и его сыновьях имеет большое идейно–нравственное значение. Братоубийство, дважды указанное в поэме, не только является отражением событий, происходящих в X веке, но и глубоким историко–философским анализом, проведенным поэтом на основе судьбы мифологического героя.

Первый раз братья Фаридуна: Каянуш и Пурмоя, хотят избавиться от него самого, второй раз сыновьям правителя Салму и Туру удается нанести герою смертельную рану. Они, убивая избранного сына

Фаридуна - Эраджа, лишают себя брата.[2. с. 109]

Изображение нравственных противоречий между героями вырастает в показ социально–политического конфликта между Ираном и Тураном. Без создания сильных конфликтных ситуаций и столкновений трагедия о Фаридуне не переросла бы в философскую трагедию. Поэтому нельзя согласиться с утверждением, что «конфликт, обязательный для драмы, необязателен для эпоса и лирики, для музыки, живописи, скульптуры».[11. с. 34] Ведь сюжет эпического произведения не поддается раскрытию, осмыслению вне конфликта. «Определенная ситуация, в которой перед нами раскрывается эпическое мировое состояние народа, должна поэтому сама по себе иметь характер конфликта. Поэтому у эпической поэзии одинаковая почва с поэзией драматической».[6. с. 243]

Ф. Косимов, так же как и Фирдавси, создает образ Фаридуна на фоне тяжелейших событий и конфликтов, часто происходящих между его сыновьями, но, увы, физическая сила и духовная воля правителя – отца, не противостоять гневу сыновей, не могут их смирить и свернуть с пути, ведущего к трагедии. Фаридун предстает перед нами как жертва братоубийственных войн, которые не имеют ни победителей, ни побежденных, где каждая победа равносильна потере и каждая потеря – победа!

Высшей точкой конфликтной ситуации, возникшей из–за распределения Фаридуном земель между сыновьями, становится не убийство Эраджа братьями Салмом и Туром, а возмездие Манучехра за отца - Эраджа. Под влиянием Фаридуна Манучехр убедился в том, что единственный путь освобождения от источника зла и ярых врагов Ирана – это физическое уничтожение Салма и Тура. В сознании Манучехра происходит борьба между чувством долга и опасением нанести новую рану Фаридуну.

Чувство долга, взявшее верх, окончательно лишило Фаридуна сыновей и убивает его самого.

В трагедии «Шах Фаридун» Ф. Косимова, черты характера главного героя, его нравственная позиция раскрываются по мере развития сюжета, изображаемых событий и поступков героев. Наиболее ярко проявляется его нравственный облик во взаимоотношениях с сыновьями. Конфликт между ними возник, потому что благородство царя столкнулось с низменными чувствами наследников. В результате удовлетворяется необходимость жизненного конфликта: то, чего хочет один, встречало препятствие со стороны всякого другого. Эти столкновения позиций и определяют трагический финал произведения. Художественные достоинства поэмы дали возможность автору трагедии и режиссеру Ф. Косимову создать спектакль полный накала страстей (1997).[9. с. 4]

Спектакль, в силу оригинальности, являет собой горькое назидание, предостерегающее человечество от братоубийственных войн. Велика роль режиссера-автора в донесении идеи произведения. Постановка трагедии является продолжением расследований причин и последствий братоубийственных войн. При помощи условных приемов режиссуры и достоверной игры актеров автор раскрывает суть происходящего на сцене. Носителем главной идеи спектакля является сам Фаридун. Сосредоточившись на раскрытии внутреннего мира героя, его личных качествах, в основе которых духовная чистота, режиссер отказывается от сцен с избытком сражений, хотя, опять-таки, вся сцена залита кровью трех братьев.

Образ Фаридуна, созданный самим Ф. Косимовым, принадлежит к числу крупных творческих достижений актерского мастерства последнего десятилетия. Фаридун – Косимов – рассудительный

и справедливый правитель, наделенный чувством ответственности за судьбы наследников, народа и страны. Вначале Фаридун не ощущает надвигающейся трагедии. Он покорен мужеством и смелостью младшего сына Эраджа, но в то же время не обижает и старших сыновей. Довольный поведением сыновей, делит царство на три части, с почестями отправляет сыновей в свои новобъявленные царства.

Царь Фаридун тяжело воспринимает весть о том, что старшие сыновья не довольны разделением царства. Зритель видит, как душа героя наполняется ненавистью и презрением к собственным сыновьям, его лик наполнен грустью и печалью. Фаридун, первым из присутствующих, чувствует надвигающуюся беду. Шах, твердо веривший в торжество справедливости, правды и доброты, остается одинок в условиях постоянных семейных интриг, подавляющих всякое проявление честности и справедливости. Герой Косимова, в минуты одиночества, чувствует ожидающую его трагическую участь. Героя мучает не только тяжесть потери собственного сына, но и месть, которую носит в себе, ему становится страшно, что желает смерти собственным сыновьям. Мучает шаха, хотя уже не царя, а простого человека и отца (таким играет Фаридуна Ф. Косимов) существование этих убийц. Пока они живы, не будет покоя в роду и государстве. В трагедии Ф. Косимова, хотя и не упоминается о народе, действия царской семьи направлены на благо народа, при братоубийствах гибнут и простые люди.

Сложный образ Фаридуна актер создает не на основе нескольких, навсегда запечатленных исполнительских штрихов. Его Фаридун – сформировавшаяся личность, которую жизненные ситуации заставляют

меняться заново, это труднее, чем обычная для театра демонстрация развития характера. Старцем, появившись на сцене, Фаридун, покидает её не разобравшись в жизненных законах юнцом. Обращение Фаридуна к Богу в финале спектакля, отнюдь не отражение пессимистического настроения, а обращение к Человеку – Богу, создавшему его судьбу.

Большому успеху спектакля способствовали и оригинально придуманные режиссером декорации. Конструкция в виде колеса, вращающегося и вертикально, и горизонтально, составляет основу решения спектакля. Три трона окрашены в цвета флага древнего Ирана. Заменяющие друг друга у подножия колеса флаги говорят о постоянной смене власти. А три, подобные цвету тронов, полотна, висящие на заднем плане, изымаются при гибели героев.

Спектакли театра «Ахорун», на основе поэм «Шахнаме», свидетельствуют о поисках современным театром путей создания сценического эквивалента бессмертного произведения, полного

эстетического соответствия, завершенности образов, выявления сценической структуры, подходящей для передачи поэтики произведения.

В этой связи уместно рассмотреть жанровые изменения, которые обусловлены перенесением эпоса на язык драмы и сценические подмостки. Согласно Гегелю: «Объективность эпического характера, прежде всего, в особенности для главных фигур, сводится к тому, что они сами по себе представляют полноту черт, что они являются цельными людьми, поэтому в них можно проследить развитие всех сторон души вообще, а конкретнее – развития национального склада мыслей и способа деятельности». [6. с. 376]

Спектакли, на основе эпопеи «Шахнаме» Фирдавси, свидетельствуют о поисках театром путей создания сценического эквивалента народного произведения, эстетического соответствия, завершенности образов, выявления сценической структуры, подходящей для передачи поэтики произведения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абаев В. И. Скифский быт и реформа Зороастра [Текст]. - Аог, XXIV, - 1956, - № 1.
2. Брагинский И. С. Очерки из истории таджикской литературы. - Сталинабад, 1956.
3. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. Избранные работы. - М: Наука, ГРВЛ, 1972.
4. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно - поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности. - М., 1956.
5. Бертельс Е. Э. История персидско - таджикской литературы. - М., 1960.
6. Гегель. Сочинения. - Т. 14. - М.: Изд. соц. экономической литературы, 1958.
7. Дьяконов И. М. Истории Мидии от древнейших времен до конца IV века до н. э. - М., - Л., 1956.
8. Қосим Ф. Исфандиёр //Қосим Ф. Қиссаи Юсуф. - Душанбе, 1998.
9. Нурҷонов Н. Дунё гӯё кафи даст. Перомуни навҷӯй ва кашфиёти хунарии Фаррух Қосимов. // Адабиёт ва санъат. От 20 сентября 1990 года.
10. Периханян А. Г. Агнатические группы в древнем Иране. - ВИД, - 1968, - № 3.
11. Сахновский - Панкеев В. Драма. Конфликт. Композиция. Сценическая жизнь. - Л.: Искусство, 1969. - С. 34.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОЭМ «ШАХНАМЕ» НА ТАДЖИКСКОЙ СЦЕНЕ

Персонажам поэм «Шахнаме», несмотря на их мифологизм, придан облик реальных героев. И это не случайно, ибо драматизм и психологическая оправданность поступков героев определили их реалистическое содержание. По этой же причине изменился жанр произведений - драмы, основанные на сюжете «Шахнаме» предстают не как мифы, а как исторические повести.

Практика таджикского театра показывает, что в лучших спектаклях, поставленных на материале «Шахнаме», проявились все названные выше особенности сценического искусства. Эти тенденции, начавшие утверждаться еще в 1930-х годах XX столетия, наиболее ощутимо проявились в драме «Рустам и Сухроб» Г. Абдулло. В трагедии "Рустам и Сухроб", а также в драмах Х. Хушкноби "Сиёвуш", "Бижан и Манижа", Ф. Косимова «Исфандиёр» и «Шах Фаридун» внимание авторов, в первую очередь, направлено на раскрытие гуманистических идей бессмертного творения Фирдавси.

Режиссерам, взявшимся за постановку этих произведений, пришлось, не ограничиваясь текстом пьес, обратиться к неповторимому миру творчества Фирдавси и фольклорного наследия таджикского народа.

Спектакли, на основе эпоса «Шахнаме» Фирдавси, свидетельствуют о поисках театром путей создания сценического эквивалента народного произведения, эстетического соответствия, завершенности образов, выявления сценической структуры, подходящей для передачи поэтики произведения.

Ключевые слова: миф, эпос, драма, фольклорный персонаж, исторический герой, сценический эквивалент, «Шахнаме», таджикский театр.

ТАТБИҚИ ДОСТОНҲОИ «ШОҲНОМА» ДАР САҲНАИ ТОҶИК

Театри тоҷик ба персонажҳои достонҳои «Шоҳнома» мурочиат намуда, сарфи назар аз асотирӣ будани аксарашон ба онҳо симои қаҳрамонҳои воқеиро бахшид. Дар чунин асарҳо драматизм ва мантиқи амали қаҳрамонҳо вижагии характери онҳоро низ муайян менамояд. Аз ин лиҳоз, жанри асарҳо низ ҳангоми татбиқи саҳнавӣ онҳо тағйир ёфта, драмаҳои дар асоси сюжетҳои «Шоҳнома» офаридашуда на чун ривоят, балки ҳамчун достонҳои таърихӣ бозгӯ мегарданд.

Таҷрибаи ҳунармандони тоҷик нишон медиҳад, ки дар намоишҳои беҳтарини аз рӯи достонҳои «Шоҳнома» офаридашуда, тамоми хусусиятҳои дар боло зикрфтаи барои ҳунари саҳнавӣ муҳим инъикос гардидаанд. Ташаккули ин раванд дар солҳои 30 - юми асри гузашта оғоз шуда, дар драмаи «Рустам ва Сухроб» - и Ғанӣ Абдулло ба таври хеле барҷаста ҷамъбаст гардид. Дар фочиаи «Рустам ва Сухроб», ҳамчунин, драмаҳои Ҳамза Фатҳи Хушкнобӣ - «Сиёвуш», «Бежан ва Манижа», Тӯраҳон Аҳмадхонов - «Баҳроми Чӯбина», Фаррух Қосимов - «Исфандиёр» ва «Шоҳ Фаридун» диққати муаллифон, пеш аз ҳама, ба ифшои ғояҳои гуманистии Фирдавсӣ равона шудааст.

Ба коргардонҳое, ки дар замони мо ба саҳнавӣ намудани ин достонҳо даст задаанд, лозим меояд, ки бо матни намоишномаҳои дар ин асос иншошуда маҳдуд нагашта, дар маҷмӯъ, бо тақия намудан ба фазои эҷодии ҳақим Фирдавсӣ ба осори шиғоҳии халқи тоҷик низ мурочиат кунанд.

Таҳлили намоишҳои дар асоси дostonҳои «Шoҳнома» офаридашуда гувоҳи онанд, ки театри тоҷик ҷиҳати сахнавӣ намудани асарҳои эпикӣ шеваҳои навро ҳанӯз ҳам ҷустуҷӯ дорад. Санъати театрии мо дар татбиқи сахнавии «Шoҳнома» манбаи адабиро такмил дод, образҳоро бо воқеият омехт ва шаклҳои нави сахнавиро ба вучуд овард.

Калидвожаҳо: ривоят, эпос, драма, персонажи фолклорӣ, қаҳрамони таърихӣ, мутобиқати сахнавӣ, «Шoҳнома», театри тоҷик.

INTERPRETATION OF THE POEM "SHOHNOMA" ON THE TAJIK SCENE

The characters of the poems "Shohnoma", despite their mythologism, are given the appearance of real heroes. And this is not accidental, because the drama and psychological justification of the actions of the characters determined their realistic content. For the same reason, the genre of works has changed – dramas based on the plot of "Shohnoma" appear not as myths, but as historical stories.

The practice of the Tajik theater shows that in the best performances staged on the material of "Shahname", all the above-mentioned features of the stage art were manifested. These trends, which began to be established in the 1930s of the twentieth century, were most noticeable in the drama "Rustam and Sukhrob" By G. Abdullo. In the tragedy "Rustam and Sukhrob", as well as in the dramas of H. Khushknobi "Siyavush", "Bijan and Manizha", F. Kosimov "Isfandiyar" and "Shah Faridun", the authors' attention is primarily directed to the disclosure of humanistic ideas of the immortal creation of Firdousi.

The Directors who took up the production of these works had to look beyond the text of the plays to the unique world of Firdousi's creativity and the folklore heritage of the Tajik people.

Performances based on the epic "Shohnoma" by Firdousi show that the theater is searching for ways to create a stage equivalent of a folk work, aesthetic compliance, completeness of images, and identification of a stage structure suitable for transmitting the poetics of the work.

Keywords: myth, epic, drama, folklore character, historical hero, stage equivalent, "Shohnoma", Tajik theater.

Сведения об авторе:

Табаров Мухамадулло Султонович - кандидат исторических наук, доцент кафедры актёрского мастерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». 734032, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 73А. Тел.: (+992) 934513816. E-mail: mtabari@mail.ru.

Information about the author:

Tabarov Muhamadullo Sultonovich - candidate of historical sciences, associate professor of the acting department of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 73a Borbad Avenue, Tel.: (+992) 934513816. E-mail: mtabari@mail.ru.

МУСИҚИИ СУННАТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҚОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Сафизода М. С.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Дар таърихи мардуми ориёитабор шеър мусиқӣ чойгоҳи баланде доштанду доранд. Китоби осмонии ин мардум ҳукми шеърро дошт ва ҳар рӯзашон бо оҳанги тозае оғоз мешуд. Дар ин замина, мардуми ориёи қадим 366 оҳанги тақвимӣ доштанд. Ҳар оҳанг мавзӯи хоси ҳамон рӯзу фалсафаи марбут ба рӯзи мавриди назарро дарбар мегирифт. Мусиқии Борбад 1500 сол пеш дар заминаи мусиқии мардумӣ, ки то замони ӯ дар байни мардум зинда буд, падида омадааст. Мардуми мо то замони Борбад ҳунари шеър мусикиро хуб медонистанд. Ҳунари волои Борбад ва истеъдоди ӯ ба ин ганҷинаи мардумӣ рӯҳи тоза бахшид. «Саҳнаҳои ҳунарии Борбаду Нақсо, ки дар достони Низомӣ «Хусрав ва Ширин» тасвир ёфтаанд, ба рангомезии ҳунари эҷодию иҷрои ниёкони мо бори дигар гувоҳи медиҳанд...» [5, с. 11].

Санъати ҳунари ниёкон шакли системӣ ва ҷеҳраи ҳунарии мардумиро обу ранги тоза бахшид. Дар ин се навъи ҳунар мо намунаи бехтарини ҷаҳониро дорем. Мусиқӣ, шеър, санъати тасвирӣ ва фалсафаи мо дар шинохти ҷаҳон ва низомии ҳастӣ бунёди осмонӣ доранд. Ба ин хотир ҳар се риштаи ҳунарии мо то ба ҳанӯз боқӣ мондаанд ва танҳо шакл иваз кардаанд.

Тамаддуни ориёии мо ҷаҳонӣ шуда буд ва то марзи Чин, Ҳинд, Покистон, Қазқоз ва ҳатто Андалуз, яъне Испания доман паҳн карда, аз ҳунари санъати мардуми дигар баҳраманд гардид. Ҳамон мавригиву хоразмӣ ва дигар лаҳнаҳои навро аз муҳити фарҳангии дигар қабул намуд.

«Таъсири афкори мусиқии Қомӣ на танҳо дар вусъату таҷдиди нави таълифоти

илмӣ мусиқии нимаи дууми асри XV барҷо будааст, балки бисёр мусиқидонони минбаъди Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон аз андешаҳои борики ӯ ҳулосаҳои тоза бардоштаанд» [6, с. 184].

Мусиқӣ вақте пурра мешавад, ки низом пайдо кунад ва фалсафа дошта бошад. Як суруд ва як оҳанг, агар система ва ҳамоҳангии мантиқӣ надошта бошад, ба дарди касе намехӯрад. Дар ин ҳолат низом бояд эҷод намуд. Бехтарин оҳангҳои қадимӣ ва имрӯзиро мебошад аз ҳар минтақа гулчин кард, ба як низом даровард. Ин кор истеъдод, маҳорат, малакаву таҷрибаи касбӣ ва масъулият талаб мекунад. Дар замони шӯравӣ ҳунармандоне, чун Акашариф Қӯраев, Нерё Аминов, Бобокул Файзуллоев, Шохназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов дар ин самт корҳои зиёдеро анҷом додаанд: шаш чилди «Шашмақом»-ро медонистанд ва қадри ҳунарро мешинохтанд. Ҳунар, ҳамзамон, таъбиру тавсифи нав меҳодад. Ҳар замон бояд нафаси тозае дар пайкари ҳунар дамад, то набзи замонро эҳсос кунад ва ҳамнафаси замон бошад. Ҳунар диди тоза, рӯҳи тоза меҳодад. Он замон бо дастгирии шахси бузургу ғамхори миллат устод Бобочон Ғафуров панҷ чилди «Шашмақом» ба таъби расид.

Ташаббусҳои қаҳрамонони Тоҷикистон дар роҳи пайдории мусиқии суннатии тоҷик ба заминаи мустақам гузоштани ин навъи санъат миёни халқ оварда расонд. Ҳунар вобаста ба дидгоҳи ҳунарманд шакл мегирад ва маънӣ пайдо мекунад. Яъне, дидгоҳи ҳунарманд асолати ҳунарро мушаххас мекунад, агар ҳунарманд бо диди орифона бошад.

Санъатҳои мусиқии фолклории нақшхонӣ, фалакхонӣ, лапару бадеҳахонӣ аз миёни халқ кашф шуда, бо санъати касбӣ хондани онҳо дар мактабҳои мусиқӣ ба ҳукми анъана даромад. Мусиқӣҳои суннатии халқи тоҷик вобаста ба минтақаҳои Тоҷикистон аз рӯи жанрашон ташаккул ёфта истодаанд, ки аз тарзу усул, оҳанги хонданашон миёни мардум тафовут доранд. Дар илми мусиқиишинуӣ бобати табақабандии сурудҳои маросимӣ ва мушкилоти он ишора шудааст. Ин мушкилотро муҳаққиқони соҳа ва фолклоршинусон дар гуногунии намудҳо ва мавҷудияти навҳои оҳанг ва нақарот вобаста ба маҳал нисбат медиҳанд. Масалан, нақшхонӣ хоси мардуми водии Зарафшон доништа мешавад. Вижагии ин жанри мусиқӣ аз он иборат аст, ки хондани он танҳо ба мардон хос буда, дар доираи васеи шунавандагон иҷро мегардад. Муҳаққиқон ин навъи мусиқиро ба се қисм ҷудо кардаанд: нақши калон, нақши миёна ва нақши хурд. «Сурудҳои гурӯҳии мардонаи «Нақш» ва «Ёр-ёр» бештар дар шаҳрҳои бостонии шимоли Тоҷикистон паҳн гаштаанд» [8, с. 6]. Ин шакли мусиқии суннатӣ то имрӯз миёни сокинони шаҳри Исфараи вилояти Сӯғд боқӣ монда, анъанаи хондани он дар мактабҳои мусиқии ин минтақа баръало ба назар мерасад.

«Чунонки анъанаҳои нақшсароӣ нишон медиҳанд, жанри «нақш» дар ноҳияву маҳалҳои шимоли Тоҷикистон намудҳои гуногун дорад. Хусусиятҳои интиҳоб ва иҷрои матну оҳангҳои сурудҳои маросимӣ ба мавқеи жанри «нақш» дар ҳаёти мардумӣ ва санъати иҷроӣ он далолат медиҳад» [8, с.15].

Суруди фалак ё фалаксароӣ ба сокинони минтақаҳои Рашту Хатлон ва Бадахшон нисбат дода мешавад, лекин тарзи иҷроӣ хондани фалак дар ҳар се минтақа то андозае фарқ дорад. «Анъанаҳои

фалаксароӣ ва фалакнавозӣ асосан дар манотиқи ҷанубу шарқии Тоҷикистон - Хатлону Бадахшон, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар вилоёти шимоли Афғонистон ва Чин шоеъ аст» [5, с. 49].

Мавзӯ ва мазмунӣ рубоӣ, ки барои хондани фалак интиҳоб мегардад, тағйир намеёбад, лекин шеваи хондани он, баҳусус дар хондани фалаки бадахшонӣ қомилан ба назар мерасад. Дар фалаксароӣ се қисми асосии он: «Даштӣ», «Рӯғӣ» ва «Уфар» риоя карда мешавад. Фалакхонони машҳуру овозадор дар Бадахшон Мусаввар Минаков, Панҷшанбе Ҷорубов, Сафарбеғим Тошхоҷаева, Аслинисо Искандарова буданд. Имрӯз бошад, санъати фалакхониро Соҳиба Давлатшоева, Соҳибназар Аловатов, Фотима Машрабова, Шухрат Сайнаков идома бахшида истодаанд. Муаррифгарони суруди фалаки хатлонӣ Одина Ҳошимов, Гучеҳра Содикова, Давлатманд Холов, Файзали Ҳасанов, Маҳмадсафар Муродов, Маҳмадалӣ Аюбӣ, Маҳмадсафар Каримов, Нурумшо Латипов, Муродмад Раҳимов, Сафар Қодиров, Усмон Ҳайдаров дар Тоҷикистон ва берун аз он шинохта шудаанд. Мактаби ин санъаткорон имрӯз аз ҷониби Носир Сафаров, Сафомиддин Раҷабов, Нурулло Холов қомил ёфта истодааст.

Аслан мусиқие, ки аз ҷониби халқ офарида мешавад, ба рӯи ҳатти адвор наоварда сароида мешавад. Бояд иқрор шуд, ки мусиқии суннатӣ аз тарафи сароянда дар қолабҳои махсуси мусиқӣ, ки ҳанӯз онҳо аз ҷониби муҳаққиқе кашф нашудаанд, ба мардум расонда мешавад. Муҳаққиқе, ки соҳаи мазкурро пажӯҳиш мекунад, ҳарчанд донандаи ҳуқи соҳа бошад ҳам, ба саҳв роҳ доданаи имкон дорад. Фалакхонҳо дар рустоҳо миёни доираи маҳдуди одамон ва дар аксар ҳолатҳо дар байни оммаи васеи мардум месароянд. Онҳо фалакро аз рӯи дидаву шунидашон меҳонанд, ки хеле

фораму рӯҳнавоз ба гӯш мерасад ва ба он тағйирот намендарианд. Ин тарзи сароидан асли фалакхонӣ аст. Жанри мазкур, то ба шаҳрҳои калон расидан, махсусан аз деҳот то ба шаҳр омадан ва ё ба дасти оҳангсоз расидан, тағйири шакл мекунад. Дар вақти ба адвор гирифтани баъзе ширинҳои сурудҳои халқӣ ва фалакӣ хусусиятҳои худро гум мекунад. Лекин муҳаққиқони соҳаи мусиқӣ тавассути дастурҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, ки барои мактабҳои мусиқӣ таълиф намудаанд, хусусиятҳои хоси фалак- мусиқии суннатиро кушода додаанд. Муҳаққиқ Қурбони Қурбонӣ дар рисолаи таҳқиқӣ ва таълимии худ «Фалак» ва системаи лаҳнии он» навиштааст: «Ба Фалак, Осмон тоҷикон чун мавҷуди зинда муносибат менамуданд ва ба ӯ рӯ меоварданду дарди дил намуда ва сабаби бадбахтиву нокомиҳоиашонро баён менамуданд» [5, с. 7].

Барои тақвияти назари муҳаққиқ андеша чунин аст, ки дар ҳақиқат то имрӯз фалакхонӣ ва матни рубоӣ, ки дар қолаби фалак сароида мешавад, доғи дил, ноумедӣ, шикоят аз рӯзгори мардумро инъикос менамояд. Масалан:

*Фарёд зи дасти фалаки чомақабуд,
Ёрони маро ягон- ягон омада бурд,
Гар оини ин фалак ҳамин хоҳад буд,
Як рӯзи дигар насиби мо хоҳад шуд.*

Дар эҷодиёти даҳонии халқ мафҳуми «Фалак» нақши муҳим дошта, жанрҳои шеърӣ рубоӣ, дубайтӣ, байт дар анъанаи иҷроӣ он бештар истифода мегардад. Аз рӯи сахл будану дар хотира ба зудӣ ҳифз намудани мисраҳои чунин шеърҳо имкон медиҳад, ки ҳар каси садои хубдошта, ин навъи мусиқии суннатиро ба иҷро расонад. Дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар дар хондани суруди фалак таҳаввулоти тоза низ ба амал омад, ки ин, пеш аз ҳама, рӯи хатти адвор овардани мусиқии суннатии фалак мебошад.

«Солҳои охир ҳунармандони соҳибзавқу бомаҳорат, эҷодкорони ҳақиқӣ дар баробари истифодаи ҳамаи созҳои мардумӣ, асбобҳои мусиқии мардумони дигарро ҳам ба жанри фалак ҳамроҳ кардаанд. Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Давлатманд Холов ҳатто клорнетои арманиву созҳои тукмадору нафасиву барқиро ҳам устокорона дар мусиқии фалакӣ истифода менамояд» [3, с. 14].

Заҳмати профессор Қурбони Қурбонӣ дар оҳангҳои эҷодкарда ва осори эҷодӣ «Савти фалак» (соли 2001, 56 саҳифа), «Мафҳуми «Фалак» дар «Шоҳнома» - и А. Фирдавсӣ» (соли 2004, 18 саҳифа), «Фалак ва системаи лаҳнии он» (соли 2006, 258 саҳифа), «Фалакӣ» (соли 2017, 404 саҳифа) ба ҷоп расидаанд. Инчунин, мавсуф дар ҷодаи эҷодкорӣ ҳам қорҳои таҳқиқотӣ - илмиро пеш бурда, чандин китобҳои дарсӣ ва таълимиро бо номҳои «Навои дутор» (1980, 55 саҳифа), «Савти дутор» (соли 1992, 44 саҳифа), «Савти фалак» (соли 2001, 56 саҳифа), «Рӯзи дутор» (соли 2003, 60 саҳифа), маҷмӯаи «Шол гули заррин», дастури таълимӣ аз ҷанни «Асосҳои фалак» (соли 2010, 63 саҳифа) ба ҷоп расондааст.

Дар ҷомеаи муосир барои тарғиби мусиқии суннатӣ ҷашну маросими миллии нақши муҳим мебозанд ва омилҳои асосии нигоҳдории ин навъи мусиқӣ низ онҳо ба шумор мераванд. «Меҳрогон», «Сада», «Наврӯз» аз он ҷашнҳои мавсимӣ доништа мешаванд, ки хусусияти нигоҳ доштани мусиқии суннатиро аз гузаштаи дур то насли имрӯз доранд. Мусиқии суннатӣ дар миёни халқ аз даҳон ба даҳон, дар мактабҳои мусиқии бачагона ва муассисаҳои таҳсилоти олӣ, ба воситаи дарси «устод - шогирд» идома ёфта, ҳамчун унсури фарҳанг ба ҳисоб меравад.

«Як ҷиҳати муҳими санъати иҷрокунадагии ин асарҳо боз дар он аст, ки баробари рушди дигар соҳа, паҳлуҳои

созу овоз, инчунин пояҳои шиғоҳии он устувор шуда, аксари дастовардҳои эҷодӣ маҳз дар заминаи осори бадеии халқӣ ба арсаи ҳунар омадаанд» [6, с. 71].

Фалаки минтақаи Рашт аз Хатлон тафовути камтар дорад, яъне рушди фалакхонӣ дар Рашт ба авҷи аъло нарасидааст. Дар Раштонзамин бештар сурудҳои фолклорӣ- халқӣ, наътхонӣ, бадеҳахониҳо хуб авҷ карда истодаанд. Мусиқии суннатӣ бештар миёни мардум шинохта шудаанд. Дар баъзе ҷойҳои минтақаи Қаротегин сурудҳо дар зарби талқин иҷро мешаванд. Масалан, Иброҳим Кобулиев - Ҳофизи халқии Тоҷикистон, бештар ғазалҳои шоирони классикро дар зарби талқин месароид. Намунаи онро аз мисраъҳои ғазали Абдурраҳмони Ҷомӣ меорем:

*Чу булбул дар фироқи дидани он ёр менолам,
Барои дидани рӯи парирухсор менолам.
Агар як дам набинам орази зебои он дилбар,
Шавам девона охир, бо дили афғор менолам.*

ё бо оҳанги дигар дар рубоии Умари Хайём:

*Онон, ки қуҳан буданду онон, ки наванд,
Ҳар як пайи якдигар якояк бишаванд.
Ин мулки ҷаҳон ба кас намонад ҷовид,
Рафтанду равему боз ояндӯ раванд*

[2, с. 321].

Аз ин бармеояд, ки мардуми водии Қаротегин ба хондани сурудҳои классикӣ таваҷҷуҳи бештар доранд. Мактаби ин сарояндаи машҳурро фарзандаш Саломиддин Кобулиев давом дода истодааст. Дурдонаҳои бебаҳои ҳунари ин ҳунарманд дар шуъбаи фарҳанг ва мактаби мусиқии ноҳияи Тоҷикобод ба шогирдон омӯзонда мешаванд.

Миёни мардуми Қаротегин Гулрафтор Шаҳобова бо хондани сурудҳои халқӣ бо сози думбра ва Қумрӣ Қодирова ҳам

дар хондани сурудҳои халқӣ ва оҳангҳои бастакорон шинохта шудаанд. Сабти садои онҳо дар бойгонҳои Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфузанд. Г. Шаҳобова ва Қ. Қодирова дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон ва ансамбли «Шашмақом»-и Кумитаи телевизион ва радио фаъолият кардаанд.

«Дастаҳои ҳунарии шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ тавассути барномаҳои коллективҳои худ санъати халқии тоҷикро дар Испания, Италия, Германия, Япония, Хитой, Ветнам ва Муғулистон нишон дода, бори дигар собит кардаанд, ки халқи тоҷик дорои санъати қадима мебошад» [9, с. 23].

Матни мусиқии суннатӣ мазмунҳои гуногунро дарбар мегирад. Масалан, дар хондани сурудҳои халқӣ ё фалак рубоии зер мазмунҳои тарбиявӣ дошта, дар замони гузашта ва муосир мақоми ҳудро дорост, ки инсон беадаб ҳар кучо равад, хорӣ бинад ва оне, ки адаб дорад, болонишин аст:

*Ҷон дар тани марди беадаб ларзонай,
Сад ҷон бидиҳӣ, адаб харӣ, арзонай.
Аз беадабӣ касе ба мақсад нарасид,
Зеро ки адаб тоҷи сари мардонай.*

Ё:

*Торе, ки Ватан туро нахонад, назанам,
Он дил, ки ғами Ватан надонад, шиканам.
Шамъе, ки бари Ватан насӯзад, биқушам,
Чашиме, ки туро Ватан набинад, биканам*

[7, с. 364].

Рубоии дар боло ишорашуда таъкид медорад, ки ҳар инсон Ватани ҳудро дӯст дорад. Ин шакли мураббаи шеърӣ дар ниҳоди ҳар инсон ҳисси ватандӯстиро бедор месозад.

Дар лаҳни фалак сароидани рубоҳои халқӣ, ки аксаран ҳисси зебоипарастӣ, ишқи покро ифода мекунанд, хеле хуб ба назар мерасад. Масалан:

*Биёда брем, сайр кунем Ромита,
И гул чӣ гулай, панча задай тоқита.
И гула ба мо бте, ки парварда кунем,
Гул панча зана, дуимана шарманда кунем.*

Халқхое, ки таърихи бисёр қадимиву бостонӣ доранд, миллати башумор ҳастанд. Ҳар кадоми онҳо ба як васила, ба як роҳ дар ҷаҳон мавқеъ пайдо намудаанд. Мардуми ориёии тоҷик аслан ба шеърӯи мусиқии баландсайри худ дар ҷаҳон шуҳрат пайдо кардаанд. Инро дар пажӯҳишу таҳқиқоти олимони пешин равшан дидан мумкин аст. Ин мавзӯӣ моро ба аҳди бостон пайванд медиҳад. Сабаби асосиаш, бидуни шак, реша дар «Авесто» дорад. Чун «Авесто» нахусткитоби осмонӣ ва тавҳидӣ аст, ки бо забони шеър навишта шуда буд. Шеъри он замон ба мисли шеъри кунунӣ дорои вазну қофияи муайян набуд, вале як навъ мусиқии дарунӣ дошт. «Ҳамаи бандҳои «Авесто» бо сурудҳо, яъне бо оханг сароида, дар анъанаи иҷроиши «фалак» ҳам тавассути банду зинаҳои танзимшуда иҷро мешаванд» [2, с. 9].

Ба ҳамин хотир, шеърӯи суруд шиносномаи миллати тоҷику форс барои ҳамаи замонҳо, чи аҳди бостон, чи аҳди имрӯз ва чи фардо мебошад.

Бояд эътироф намуд, ки дар ҷодаи таърихи мусиқӣ яке аз таҳқиқоти аввалин ва хеле назаррас мақолаи устод Садриддин Айнӣ «Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик» ба шумор меравад, ки ҳанӯз соли 1941 нашр гардида буд. Аслан гирем, ҳамин рисола, ҳамчунин мақолаи устод зери унвони «Шашмақом» (сармақола ба нашри ҷилди аввали «Шашмақом» дар Москва, 1950) дар баробари таҳқиқоти дигар, ки дорои маълумоти дақиқи ҳуҷҷатӣ оид ба хусусияти жанрҳо, созҳои мусиқӣ мебошанд, барои таҳияи риштаи устувори таърихи мусиқии халқӣ тоҷик нақши муҳимро иҷро кардаанд.

Бо назардошти ҳамин гуна мавод метавон тасаввур намуд, ки решаҳои услубӣ

ва шаклбандии охангу таронаҳои замони Зардушт ба давраи қадимтар - ба падидаҳои фарҳангии мусиқии мардуми ориёинаҷод мерасад. Албатта, бояд эътироф намуд, ки қабл аз замони Зардушт низ қавмҳои ориёӣ сурудхонҳои зиёде доштанд, аз созҳои гуногуни мусиқӣ-чанг, най, даф ва ғ. истифода мекарданд.

Дар тамаддуни халқӣ тоҷик суннати ба тарзи шифохӣ ҳифз намудани намунаҳои олии эҷодӣ - қиссаи достонҳо ва охангу таронаҳо хеле устувор шудааст ва, албатта, таърихи дуру дароз дорад.

Бо итминон метавон гуфт, ки мусиқӣ низ айнан дар ҳамин давра бо эҳёи суннатҳои қадимии достонсароӣ, таронахонӣ, қасидасароӣ ва ғайра ба марҳилаи нави рушди таърихӣ хеш ворид мешавад.

Дар сурудҳои машҳури ишқӣ - лирикии водии Қаротегин ҳунармандони мардумӣ Иброҳим Кобулӣ, Саймуддин Бурҳон, Аврод, Давлат Ҷӯрабек беҳтарин сурудҳоро эҷод карда ва хондаанд. Аз қабилӣ мандоғ, рубоҳои Қаротегин, чун байти:

*Болои Қаротегин гирифтаӣ эсола,
Гирди сари ёрнда шукуфтаӣ лола...*

Ва байти дигаре ҳаст, бисёр машҳур:
*Шинам ба баландиҳо, туро ёд кунам,
Оям ба гузаргоҳи ту фарёд кунам,
Фарёд кунам, агар ҷавобам надиҳӣ,
Уграм ба тамошои ту барбод кунам.*

Бо услуби хоси худ ҳунармандони зиндаёд Қумрӣ Қодирова ва Гулрафтор Шаҳобова бо асбоби думра суруд меҳонданд. Қумрӣ зодаи деҳаи Зорун ва Гулрафтор зодаи деҳаи Шаҳтути ноҳияи Комсомолобод (ҳозира Нуробод) мебошанд.

Ниҳоят, мусиқии суннатӣ дар замони муосир воситаи хуби тарбияи ахлоқӣ доништа шуда, муаррифкунандаи миллат, таблиғгари фарҳанг мебошад ва устод - омӯзгор дар камол бахшидани он масъулияти бештарро бар дӯш мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик /Воҳид Асрорӣ.-Душанбе: Маориф,1990.- 256 с.
2. Умари Хайём. Гулшани адаб. -Душанбе: Ирфон, 1975.- 426с.
3. Бобоев, Абдулло. Савти Фалак ва «Фалаки Давлатманд» / Абдулло Бобоев. – Душанбе: «Аржанг», 2006. – 14с.
4. Низомов Аслиддин. Таърихи мусиқии тоҷик / Аслиддин Низомов.- Душанбе: «Адабиёти бачагона», 2014. – 384с.
5. Қурбонӣён, Қурбон. «Фалак» ва системаи лаҳнии он. Рисолаи таҳқиқӣ ва таълимӣ / Қурбон Қурбонӣён.-Душанбе .-2006. -258с.
6. Раҷабов, Аскаралӣ. Аз афкори мусиқии тоҷик (дар асрҳои XII-XV) / Аскаралӣ Раҷабов.- Душанбе: Дониш, 1989.- 235с.
7. Сафиева Г. «Рӯҳи Бохтар» / Гулрухсор Сафиева. – Душанбе: «Адиб» , 1987.-389с.
8. Ҳакимов Н., Ҷалилова Ҳ., Ҳакимова Н. Дурдонаҳои халқ (фарҳанги ғайримодии вилояти Суғд) Хучанд: Нашр. 2014. -187с.
9. Ҳалимов Н. Эҷодиёти бадеии халқ/ Н. Ҳалимов.-Душанбе: «Истеъдод», 2014.- 140с.

МУСИҚИИ СУННАТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф дар бораи мусиқии суннатӣ аз замонҳои қадим то замони мухтасаран сайри таърихӣ намуда, дар бораи аксар сарояндагони мардумӣ, ки ин суннати халқро дар замони шӯравӣ ва пас аз он идома додаанд, маълумот додааст. Дар мақолаи мазкур оид ба муҳаққиқон, бахусус дар бораи таҳқиқоти дар ин ришта анҷомдодаи профессори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» - Қурбони Қурбонӣён ва асарҳои ба ин самти мусиқии суннатии тоҷик - фалак бахшидаи ӯ маълумоти мухтасар пайдо намудан мумкин аст. Дар мақола аҳамияти сурудҳои фалақӣ дар рушду такомули насли имрӯза, таъсири онҳо ба ҷаҳони маънавии наслҳои наврасу ҷавон низ аз ҷониби муаллиф ба риштаи таҳқиқи қашаида шудааст.

Ҳамчунин, ба таъкиди муаллиф, маводи мавҷуда доир ба мусиқии суннатии халқи тоҷик нишон медиҳанд, ки решаҳои услубию сабқӣ ва шаклбандии оҳангу таронаҳои замони Зардушт ва сатрҳои китоби ӯ «Авесто» таъсири худро то ба замони мураббӣ расондаанд. Мардумони ориёитабор аз давраҳои дури таърих эҷодкорона сурудхонӣро зиёде доштанд аз созҳои гуногуни мусиқӣ, монанди чанг, най, даф ва ғ. зиёд истифода мекарданд. Барои таъйиди андеша дар мақола мисолҳои мушаххас оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, шеърҳои мусиқӣ, мусиқии суннатӣ, мусиқӣ ва ҷомеа, «Шашмақом», «Фалак», Борбад, Накисо, хунараманди мардумӣ, истеъдод.

ТРАДИЦИОННАЯ МУЗЫКА И ЕЁ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

Автор статьи рассматривает таджикскую традиционную музыку с древнейших времён до наших дней, предоставляет нам информацию о народных музыкантах, которые в своей творческой деятельности сохраняют преемственность этих многовековых музыкальных традиций. Основное внимание сосредоточено на творчестве Курбона Курбонӣёна,

его произведениях, связанных с жанром фалак. В статье рассматривается жанр фалак в развитии и совершенствовании музыкальных навыков и мастерства современного поколения, его воздействия на духовный мир сегодняшней молодёжи.

Также, по словам автора, в существующих материалах по традиционной музыке таджикского народа указано, что стилевые основы и музыкальные песенные формы времён Зороастры и строки его книги «Авесто» оказали своё влияние до наших дней. Арийцы из покон веков имели огромные творческие песни и использовали различные музыкальные инструменты, как чанг, най, даф и др. Для подтверждения своего мнения автором приводятся конкретные примеры.

Ключевые слова: музыка, стихи и музыка, традиционная музыка, музыка и общество, «Шашмаком», «Фалак», Борбад, Накисо, народный артист, талант.

TRADITIONAL MUSIC AND ITS ROLE IN MODERN SOCIETY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author of the article has had a history journey from the earliest times to the present day and suggests information about many peoples who introduced this tradition of the people during the Soviet Union and beyond it. From this article, you can find brief information about researchers, especially about the research conducted in this field by Professor of the Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda – Qurboni Gurbanion and his works dedicated to this Tajik traditional direction - Falak. In the article, the significance of Falak songs in the development and improvement of the modern generation, their influence on the moral world of current generations was analyzed by the author.

According to the author, existing materials on the traditional collective of the Tajik people show that the stylish and stylized roots and forms of the light age of Zoroastrianism and its "Avesto" and its lines had their influence on our time. The Aryan people from the most distant stages of history creatively in songs used various musical instruments such as chang, nai, daf and etc. Specific examples are provided to confirm the opinion in the article.

Keywords: music, music and poem, traditional music, music and society, "Shashmaqom", "Falak", Borbad, Nakica, folk artist, talents.

Сведения об авторе:

Сафизода Мохрухсор Сафи - и. о. доцента кафедры народное пение ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», Заслуженный артист Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, ул. С. Шерози, 47/1, кв. 3, Тел.: 918-65-80-64

Information about the author:

Safizoda Mohrukhsor Safi - Associate professor of the Department people's proposal of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», Honored artist of the Republic of Tajikistan. Address: 47/1, S. Sherozi str., room 3, Dushanbe, tel.: 918-65-80-64

УДК 621.397(575.3)

МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муъминҷонов З., Муллоева Н.

МДТ “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода”

Телевизион дастгоҳи муҳимми таъсиррасон ва воситаи иттилоотист, ки тавассути техникаи муосир ҳодисаву воқеаҳоро аз масофаи дур бо тасвирҳои ҳаракаткунанда, бо ёрии мавҷҳои электронӣ, инъикос ва ба доираи васеи бинандагон пешниҳод менамояд. Дар миёнаи солҳои 30-юми садаи XX аввалин системаи телевизиони электронӣ пайдо гардид. Кашфи ин система ба номҳои В. К. Зворикин, В. П. Грабовский, П. В. Тимофеев ва дигар ихтирокорони ҷаҳон вобаста мебошад.

Таърихи пайдош ва ташаккули телевизион ҳамчун яке аз воситаҳои асосии ахбори омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърихи пайдоиши телевизион дар Иттиҳоди Шӯравӣ саҳт алоқаманд мебошад. “Оғози таҷрибавии намоишдиҳии телевизионӣ аз 1 октябри соли 1931 аз студияи хурди узели радиотехникии шаҳри Маскав, воқеъ дар кӯчаи Никольский сар шудааст. “Муҳтарам рафиқон радиотамашбинон, намоишҳои далновиденияи советиро оғоз мекунем...” бо чунин суханон ҳар як наشري барномаи намоишдиҳии механикӣ оғоз мешуд. Намоишдиҳӣ бо канали радиошунавонӣ дар мавҷҳои миёна ва дароз (ҳар ду мавҷ якбора - яке барои овоз ва дигаре барои сурат) ба амал бароварда мешуд, ки дар ҳолати мавҷуд будани дастгоҳи мавҷқабулкунӣ онро дар тамоми ҳудуди СССР - аз Одесса то Камчатка ва ҳатто дар хориҷа тамашо кардан мумкин буд”[7, с.298].

Чи тавре аз таърихи пайдоиши телевизион маълум гашт, дар оғоз телевизионро “далновидения” ва ё “витафон” меномиданд. Ба бинандаи он “радиотамашбин” гӯён мурочиат карда мешуд. “Калимаи “телевизион”-ро дар конфронси илмӣ шаҳри Париж соли 1900 радиоинженери петербургӣ Константин Дмитриевич Перский истифода бурда, минбаъд аз тарафи умум қабул гардидааст. Телевизион аз калимаи юнонии “tele” - дур, масофа ва аз калимаи латинӣ “visio”-дидан, намоён шудан сохта шуда, кашфиёти беназири асри XX ба ҳисоб меравад [5, с.13].

Дар ҷаҳон телевизионро чун воситаи тавоноии тарғиботиву ташвиқотӣ, инъикоскунандаи тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа, эҳсосоти иҷтимоӣ, дарки олам, раҳнамои инсон ба ҷаҳони илму маърифат, фарҳангиву фароғатӣ ва эҷодсозӣ ҷомеаи солим хуб мешиносанд. Гӯё дирӯз телевизиони сиёҳу сафед ба телевизиони ранга табдил ёфт. Аввал экранӣ хурд бо тасвирҳои сиёҳу сафед, баъдтар ҷои онро экранҳои калон, тасвирҳои ранга гирифтанд.

Телевизион нисбат ба дигар воситаҳои ахбори омма хусусиятҳои ба худ хос дорад. Вай ҳар лаҳза ворида ҳар хонадон мегардад. Мардумро дар лаҳзаҳои кӯтоҳ бо воқеоти муҳимми кишвару олам ошно месозад, ба таври ғаврӣ мустақиман аз рӯйдодҳои муҳими рӯз иттилоъ медиҳад, рӯ ба рӯ бо бинандагон иртибот дошта, аз ҳар гуна

рӯйдоду воқеот хабардор месозад. Агар дар матбуот воқеот, далелу рақамҳо, таҳлили мавзӯҳо рӯи коғаз дарҷ гарданд ва хонанда онҳоро интихобан мутолиа кунад, дар телевизион худӣ ҳамон рӯз ва ё ҳамон лаҳза пешкаши бинандагон мегарданд.

Кори эҷодии кормандони телевизион ва радио бошад, аз рӯи чунин хусусиятҳо ба ҳам шабоҳат доранд: умумияти бинандагон ва шунавандагон, имконияти якхелаи дарккунӣ, тамошо ва шунидани барномаҳо аз тарафи як оила ва ё миллионҳо нафар, дар як вақт мустақиман шунидани гуфторҳо ва тамошои барномаҳои телевизионӣ дар миқёси мамлакат. Телевизион ҳам ба узвҳои шунавоӣ ва ҳам биноӣ таъсир мерасонад, яъне, дарки эҳсосоти якҷоя дида мешавад. Асоси гуфторҳои радиои овоз асту асоси барномаҳои телевизионӣ тасвир мебошад.

“Пайдоиши телевизион дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон баъди қариб 28 соли дар пойтахти Иттиҳоди Шӯравӣ- шаҳри Масква кушода шудани он ба вуқӯъ пайваستاаст. Аввалин саррежиссёри телевизиони “Тоҷикистон”, шахсе ки паҳши аввалин барномаи Студияи телевизиони Сталинобод насибаш гаштааст, Акбар Ҷӯраев дар китоби худ “Телевизион” чунин ба ёд меорад: “3 октябри соли 1959 соати 18 бо вақти маҳаллӣ гӯянда Рафоат Абдусаломова нахустин маротиба дар оинаи нилгуни сталинободиҳо пайдо гардида, ба бинандаҳои аввалин чунин мурочиат намуд: “Ассалому алейкум, тамошобинони азиз! Студияи телевизиони Сталинобод намоиши аввалини худро оғоз мекунад”. Наттоқи аввалини телевизиони “Тоҷикистон” Рафоат Абдусаломова ҳамин лаҳзаи таърихро дар асари ёддоштиаш “Телевизион ойнаи зиндагист” ба тарзи зайл тасвир намудааст: Бо ҳамин мазмун Валентина Исаева, ки аз Театри давлатии драмавии шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт - Петербург) омада буд, барномаро бо

забони русӣ эълон намуд. Он бегоҳ ба мардуми Тоҷикистон филми ҳунарии “Чароғ дар кӯҳсор” - и “Тоҷикфилм” ва ахбори 3 - дақиқагӣ (ҳарду бо забони тоҷикӣ) намоиш дода шуданд [5, с.14-15]. Соли 1959 Студияи телевизиони Сталинобод ҳафтае ду маротиба барномаҳо намоиш мебуд. Аз 1 январи соли 1960 барномаҳо аз соати 20 00 то соати 2130 давом мекарданд. Аз ин 10-20 дақиқааш ба барномаҳои истеҳсоли худӣ, боқимондааш киножурнал ва филмҳои ҳунарий буданд. Аз 26 январи соли 1960 хабарҳои охирин дар ҳаҷми панҷ дақиқагӣ бо забони тоҷикӣ дар оғози барномаҳо мебаромадагӣ шуданд.

Аз моҳи августи соли 1960 эълони барномаҳои телевизиони тоҷик дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ чоп мешуданд. Аз ҳамин давра сар карда, рафти бозии футбол ва дигар воқеаҳои муҳим бо телевизион ба тарзи репортаж намоиш дода мешуданд. Барномаҳо соати 1930 оғоз мегаштанд. Хабарҳои охирин бо забони тоҷикӣ ва русӣ дар ҳаҷми панҷ дақиқагӣ дар вақтҳои гуногун намоиш дода мешуданд. Таваҷҷуҳи тамошобинон ба барномаҳои телевизионӣ хеле зиёд буд. Мардум ба хонаҳои шахсони телевизиондошта чамъ шуда, онро бо завқ тамошо мекарданд. Агар соли 1959 дар пойтахт ҳамагӣ 300 адад телевизор мавҷуд бошад, шумораи он дар муддати як сол, соли 1960, ба 2500 расид. Дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-ум дар вилояти Суғд, вилояти Бадахшон ва вилояти Хатлон студияҳои телевизиони вилоятӣ бунёд гардиданд. Ин студияҳоро мутахассисони телевизиони “Тоҷикистон” бо дастгирии ҳукуматҳои вилоятҳои номбаршуда ба қор дароварданд.

Бо пош ҳӯрдани давлати абарқудрати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба истиқлолият расидани ҷумҳуриҳои собиқӣ шӯравӣ, системаи пешинаи иттилоотӣ ба кулӣ тағйир ёфт. Маҳз ин воқеаҳои тақдирсози

солҳои 90-уми асри XX зарурат ба миён оварданд, ки дар баробари воситаҳои ахбори давлатӣ воситаҳои ахбори ғайридавлатӣ, дар мисоли рӯзнамаҳои шахсӣ хизбӣ, радиои хусусӣ, телевизионҳои ҷамъиятию хусусӣ ташкил ёфта, фаъолият кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолият ба даст оварду баъди чанде ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ афтид. Дар натиҷа бесару сомонӣ на танҳо дар системаи давлатдорӣ, балки дар тамоми соҳаҳо ҳукмрон гашт. Воситаҳои ахбори омма аз ин истисно набуданд. Матбуот ҷоп мешуд, аммо то ба дасти хонанда рафта намерасид. Ягона воситае, ки тавассути он шаҳрвандон аз хабарӣ нав иттилоъ меёфтанд, ин радио ва телевизион буд. Барҳақ, "...бузургтарин қудрати симо дар он аст, ки инсонро бевосита шохиди ҳодиса, воқеа ва рӯйдодҳои атрофу акноф менамояд"[2, с.47]. Бале, маҳз телевизион, ки тавассути навор аз ҷойи воқеа ва рӯйдод ба таври фаврӣ иттилоъ меод, бинандаро аз ҳама бештар ба худ ҷалб мекард. Пайдоиш ва ийқишофи телевизионҳои ғайридавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар ҳамин давра имконпазир гардид. "Дар ҳамин марҳила, саҳеҳтараш 9 - сентябри соли 1993 ба эфир баромадани барномаҳои аввалини телевизиони ғайридавлатии "Сомониён" дар шаҳри Душанбе барои шаҳрвандон як ҳодисаи хурсандибархш буд. Барномаҳои ин телевизион асосан рӯзона тариқи канали 7-ум ба эфир мебаромаданд ва гурӯҳи эҷодии ин шабака дар назди худ мақсад гузошта буд, ки воқеаву ҳодисотро беғаразона инъикос кунанд. Ин тарзи инъикос мақбули тарафҳои даргир ва боиси ба ваҳдат омадани шаҳрвандон мегашт. Студияи телевизиони Душанбе "Сомониён" бо ташаббуси як гурӯҳ журналистони варзидаи Телевизиони "Тоҷикистон" ва дастгирии Ҳукумати шаҳри Душанбе, Созмони ҷавонони Ҷумҳурии

Тоҷикистон бунёд ёфта, барномаҳои ҳамагӣ 170 рӯз ба эфир баромаданд. Вале дар дили бинандаҳои худ бо барномаҳои иттилоотиву ҳуқуқӣ, ба монанди "Паёми рӯз", "Инсон ва қонун" ба сулҳу оромӣ ва ваҳдати мардуми Тоҷикистон шӯълаи умед бармеангехтанд"[5, с.18].

Баъд аз чанд муддат дар шаҳри Хучанд ТВ "Ҷаҳонро", дар шаҳри Кӯлоб ТВ "Кӯлоб", дар ноҳияи Восеъ ТВ "Мавҷи озода", дар шаҳри Хоруғ ТВ "Бадахшон" ташкил ёфта, ба фаъолият шурӯъ намуданд. 24-уми феввали соли 1994 эфири Студияи телевизиони Душанбе "Сомониён" баста шуд. Вале ҳаёти эҷодии студия фаъолияти эҷодиро давом дода, ба наворбардории видеофилмҳои мустанади машғул гардид.

Вақте ки 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ба пешрафти ин раванд, аз ҷиҳати қонунӣ, имкониятҳои васеъ кушода шуданд. Аз ҷумла, дар моддаи 30-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: "Ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор қанолат дода мешавад... Сензураи давлатӣ ва таъқиби барои танқид маън аст".

"8 сентябри соли 1996 барномаҳои аввалини Ширкати телевизиони ҷамъиятии "Пойтахт" тариқи канали 7-ум ба эфир баромаданд. Директори иҷроияи Ширкати телевизиони ҷамъиятии "Пойтахт" Раҳмон Остонов ва сармуҳаррир Зулфиддин Муъминҷонов таъин карда шуданд [5, с.20].

Ин воситаи муқтадирӣ электронии ахбори омма ва дастгоҳи муҳимми таблиғотӣ то кунун 5 марҳилаи рушдро сипарӣ кардааст. Марҳилаи аввалро давраи пайдоиш ва ташаккул номидан мумкин аст, ки солҳои 1959-1970-ро дарбар мегирад.

Марҳилаи дуюм ба солҳои 1970-1985 рост меояд. Барномаҳо дар ҳаҷми ҳафт соат (тақрибан 50% намоишҳои асл) ба

бинандагон манзур мешуданд. Он замон мазмуну мундариҷа ва муҳтавои барномаҳои телевизионҳои Иттиҳоди Шӯравӣ қариб шабеҳи ҳам буданд, тағйири сохтор, усулҳои нави барномасозӣ асосан дар пайравӣ ба телевизиони марказӣ (Москва) сурат мегирифт. Аз соли 1967 инҷониб тамошобинон барномаҳои Телевизиони марказиро (ҳоло ОРТ, РТР) тамошо мекунанд.

Бисёриҳо шояд надонанд, ки ҳар як хабар, барнома, намоишномаҳо дар телевизион бо чи қадар баҳсу мунозира, давутозҳои кормандони эҷодӣ пешкаши мардум гардонда мешаванд. Одатан тамошобин дар экран танҳо наттоку барандагони барномаҳо ва иштирокчиёни онҳоро мебинад. Аммо аз паси кадр гурӯҳи зиёди кормандонро, ки аз оғози пайдоиши сценарияи барнома сар карда, то омӯзиши мавзӯ, интиҳоби иштирокчиён, наворбардорӣ, сабту танзиму ба эфир пахш шудан заҳмати беандоза мекашанд, намебинанд.

Дар таҳияи барномаҳои телевизион намояндагони зиёда аз 40 касбу кор иштирок менамоянд, аз ҷумла, сармуҳаррир, муҳаррир, саркоргардон (саррежиссёр), коргардонҳои дараҷаҳои гуногун, ассистентони онҳо, ёварони коргардон, корсозҳо, наворбардорони дараҷаҳои гуногун, ассистентони онҳо, тасвирбардорон, садобардорон, гримкуандагон, рӯшноидиҳандагон, рассомон ва дигарон. Дар телевизиони тоҷик ба танзиму ҷамоҳангсозии барномаҳо Дирексияи барномаҳо назорат менамояд. Бо сарвари Директор ва Дирексияи барномаҳо нақшаҳои ҷармоҳа ва солони эҷодии сарредаксияҳои телевизион таҳия мегарданд. Дар телевизион иттиҳодияҳои эҷодӣ фаъолият доранд ва ба ҳар яке соҳаҳои муҳталиф вобаста асту аз рӯи тақсмоти муайян барномаҳояшон бо шаклҳои хоса таҳия мегарданд.

Ба марҳилаи сеюми ташаккули телевизиони миллии давраи бозсозӣ (1985-

1990) рост омада, то замони истиқлолият идома ёфт. Дар ин давра барномаҳо тадриҷан ҷанбаи миллии пайдо карданд. Агар солҳои аввали таъсисёбии телевизион кадрҳо қисман аз ҳисоби шоирону нависандагон, рӯзноманигорон, кормандони радио интиҳоб мегардиданд, ҳоло бошад, ба кори телевизион бештар ҷавонон ҷалб карда мешаванд.

Солҳои 1991 - 1997 барои кормандони телевизионҳои Тоҷикистон низ марҳилаи ҳассос, сарнавиштсоз ва пурмасъулият буд. Солҳои 1995-1997 мавзӯи асосии барномаҳои телевизионро сулҳу ваҳдати миллии ташкил меод. Аз соли 1997 дар Тоҷикистон даврони ободонӣ ва бунёдкорӣ оғоз шуд. Дар телевизион марҳилаи нав шурӯъ ва насли нав воридаи майдони эҷод гадид.

Соли 2000 - 2003 телевизион давраи нисбатан оромро аз сар гузаронд. Мавзӯҳои худшиносии миллии, ватандӯстӣ, тарғиби анъанаҳои миллии мавқеъ пайдо карданд. Марҳилаи нави рушди техникаи телевизиони миллии аз соли 2005 бо дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оғоз гардида, то ба имрӯз идома дорад. Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 22-юми августи соли 2005, №308 таъсис ёфта, аз 3-юми сентябри соли 2005 ба пахши барномаҳо сар кард. Он шабакаи фарҳангӣ буда, то 18 соат барномаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ манзури бинандагон мегардонад. Барномаҳои иттилоотӣ “Навид”, фарҳангии фароғатии “Файзи сахар”, “Эҷод”, “Оҳанги дил”, “Муошират” ва ғайраҳо номгӯи намоишҳои ин шабака ба ҳисоб мераванд.

Барои баланд бардоштани тарбияи кӯдакону наврасон Муассисаи давлатии “Телевизиони кӯдакону наврасон - Баҳористон” таъсис ёфта, аз 4-уми сентябри соли 2006 ба фаъолият оғоз намуд. Ҳаҷми пахши барномаҳо 12 соат буда, асосан ба

забони тоҷикӣ таҳия мегарданд. Барномаҳои “Хабар”, “Ассалом”, “Калидҷаи заррин”, “Офарин”, “Як соат”, “Се духтаракон”, “Овози тиллоӣ” ва ғайраҳо таҳия ва пешниҳоди бинандагон гардонда мешаванд.

Муассисаи давлатии “Телевизиони «Ҷаҳоннамо» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31-уми октябри соли 2008, № 546 таъсис ёфта, фаъолияти худро аз 5-уми ноябри соли 2008 оғоз кардааст. “Ҷаҳоннамо” шабакаи иттилоотии саросарии кишвар буда, аз оғози фаъолият то имрӯз муддати 24 соат бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ барномаҳои иттилоотӣ ва таҳлилӣ пахш менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон перомуни нақши телевизион дар пешрафту шукуфоии кишвар чунин гуфтаанд: “Телевизион ва радио ду неруи бузургеанд, ки ба таҳкими ваҳдати миллӣ, пешрафти нақшаҳои бузурги созандагӣ ва амалӣ гардидани ормонҳои бунёди як кишвари соҳибистиклолу озоди демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат хоҳанд намуд”[3, с.216]. Якуми марти соли 2016 бахшида ба 25 – солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ду шабакаи телевизионӣ - муассисаҳои давлатии “Телевизиони Варзиш” ва “Телевизиони Синамо” ба фаъолият оғоз намуданд, ки Асосгузони сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар фазои тантанавӣ онҳоро ифтитоҳ карда, зикр намуданд, ки нишондиҳандаҳои рӯзафзунӣ варзишгарони тоҷик дар минтақа ва ҷаҳон баробари кушодани ин шабакаи нав бояд васеъ инъикос карда шаванд. Пахши барномаҳо дар шабакаҳои мазкур мувофиқ ба талаботи имрӯза дар формати HD ба роҳ монда шудааст, ки ин омил имконият медиҳад намоишҳо бо сатҳу сифати баланди садову симо ба тамошобин пешкаш гарданд.

Дастгоҳҳои наворбардорӣ, танзим ва пахши барномаҳо бо ин формати навтарини технологияи коммуникатсионӣ фаъолият менамоянд, ки аз дастовардҳои навтарини техникаи соҳаи телевизион мебошанд.

Яке аз дастовардҳои дигари соҳаи телевизион дар солҳои соҳибистиклолии кишвар ба пахши рақамӣ гузаштани он мебошад. Бо ин мақсад таҷҳизоти Марказии пахши барномаҳои телевизиони “Тоҷикистон” пурра иваз гардида, дигаргунӣҳо дар системаи танзим ва пахши барномаҳо дар якҷоягӣ тавассути компютерҳо ба ҷо оварда мешаванд. Дар солҳои охир боз ду шабакаи нав – Телевизиони мусиқии Тоҷикистон бо номи «Шахнавоз» ва Телевизиони «Футбол» таъсис дода шуд.

Тибқи иттилои Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали соли 2019 фоизи фарогирии аҳолии ҷумҳурӣ бо барномаҳои шабакаҳои давлатии Телевизиони “Тоҷикистон”, “Сафина”, “Баҳористон”, “Ҷаҳоннамо”, “Варзиш”, “Синамо” 56,86% ва фозиси фарогирии аҳолии ҷумҳурӣ бо пахши аналогии барномаҳои шабакаҳои давлатии телевизион дар ҳамин давра-телевизионҳои “Тоҷикистон”-99,72%, “Сафина” - 99,7%, “Баҳористон” -89,01%, “Ҷаҳоннамо” - 78,96% мебошад.

Хулоса, имрӯз хонадонеро дарёфт намудан мушкул аст, ки дар он барномаҳои телевизиониро тамошо накунад. Ин расона инъикоскунандаи ҳаёти воқеии ҷомеа гашта, ба шуури мардум таъсир расонда, афкори бинандаро ташаккул медиҳад, мафкураи мардумро дигаргун месозад. Телевизиони Тоҷикистон дар таърихи 60 солаи худ, бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гардидааст. Ба ин нигоҳ накарда кормандони он бо фаъолияти пурсамар саҳми худро дар пешрафти кишвари азизамон Тоҷикистони соҳибистиклол гузошта истодаанд.

АДАБИЁТ:

1. Голядкин, Н. Краткий очерк становления и развития отечественного и зарубежного телевидения. Часть I – М., 2001.
2. Давронов, Д. Чаҳони муосир: Мавқеи симо ва садо.-Душанбе, 2007.
3. Мирзоев, И. Рукни чорум.-Душанбе, 2006.
4. Муъминҷонов, З. Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион.- Душанбе, 2011.
5. Муъминҷонов, З. Телевизиони «Пойтахт» меваи Истиқлол.- Душанбе, 2016.
6. Муродов, М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2016.
7. Телевизионная журналистика. – М.: Высшая школа, 2002.
8. Усмонов, И. Давронов, Д. Таърихи журналистикаи тоҷик . - Душанбе, 2008.
9. Хочазода, С. Таърихи телевизиони Тоҷикистон.- Душанбе, 2007.
10. www.president.tj Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 26.12.2019с.
11. www.president.tj Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар. 18.03.2020с.

МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таърихи пайдоиши яке аз воситаҳои ахбори оммаи электронӣ -телевизион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳилаҳои инкишоф ва махсусиятҳои он дар замони соҳибистиклолӣ бахшида шудааст. Дар мақола оид ба таъсиси телевизионҳои ғайридавлатӣ, соҳавии ҷумҳуриявӣ дар шаҳру навоҳии мамлакат дар даври соҳибистиклолӣ ва гузариш ба технологияи замонавии рақамии HD маълумот дода шуда, мавқеи онҳо дар байни воситаҳои ахбори омма муайян карда шудааст. Инчунин, нақши телевизион дар инъикоси ҳаёти воқеии ҷомеа ва ба ин васила ташаккул додани афкори бинанда шарҳи худро ёфтааст. Муаллифи мақола яке аз дастовардҳои дигари соҳаи телевизионро дар даври соҳибистиклолии кишвар, ба паҳши рақамӣ гузаштани он мебинад. Бо ин мақсад таҷҳизоти марказии паҳши барномаҳои телевизион пурра иваз гардида, дигаргуниҳо дар системаи танзим ва паҳши барномаҳо дар якҷоягӣ тавассути компютерҳо ба ҷо оварда мешаванд.

Калидвожаҳо: телевизион, марҳила, рушд, барнома, паҳш, эфир, журналист, бинанда. истиқлолият, пешрафт.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕВИДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена истории появления одного из электронных СМИ - телевидения в Республике Таджикистан, этапам развития и его особенностям во времена независимости. Представлена информация о создании неправительственного телевидения в городах и районах страны, и переходе на современные цифровые технологии, а также определена его позиция среди средств массовой информации в годы независимости. Авторы статьи видят одно из достижений телевизионной индустрии за годы независимости страны в ее переходе на цифровое вещание. С этой целью центральное вещательное оборудование было полностью заменено, и внесены изменения в систему регулирования и вещания программ

вместе с компьютерами. Также объясняется роль телевидения в отражении реальной жизни общества и, таким образом, в формировании сознания зрителей.

Ключевые слова: телевидение, этап, развитие, программа, трансляция, эфир, журналист, зритель. независимость, прогресс.

STAGES OF TELEVISION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC TAJIKISTAN

This article is devoted to the history of the emergence of one of the electronic media - television in the Republic of Tajikistan, the stages of development and its features during the time of independence. Information is provided on the creation of non-governmental television in cities and regions of the country, and the transition to modern digital technologies, as well as its position among the media in the years of independence is determined. The author of the article sees one of the other achievements of the television industry over the years of the country's independence in its transition to digital broadcasting. To this end, the central broadcasting equipment was completely replaced, and changes were made to the system for regulating and broadcasting programs along with computers.

It also explains the role of television in reflecting the real life of society and, thus, in shaping the consciousness of viewers.

Keywords: television, stage, development, program, broadcast, broadcast, journalist, viewer. independence, progress.

Сведения об авторах:

Муминджонов Зулфиддин - декан факультета режиссура, кино и телевидение ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», доктор филологических наук. Телефон: (+992)935-05-14-63. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Муллоева Нишона - магистр 2-ого курса по специальности журналист телевидение ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Телефон: (+992)900-04-58-77.

Information about the authors:

Muminjonov Zulfiddin - Dean of the Faculty of directing, cinema and television, SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», doctor of philological sciences. Phone: (+ 992) 935-05-14-63. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Mulloeva Nishona - 2-year master's degree in journalism, television, SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Phone: (+992) 900-04-58-77.

ЧОЙГОҲИ МАРКАЗҲОИ ИЛМӢ-ТАҲҚИҚОТИИ СОҲАИ КИТОБДОРӢ ДАР СИЁСАТИ МИЛЛИИ ИННОВАТСИОНӢ

Бобомуродов Ҷ.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Бо касби Истиқлолияти давлатӣ таҳти роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаҳои илму маориф, фарҳангу санъат ва фаъолияти китобдорӣ тавачҷуҳи хос зоҳир гардид. Дар ин самт аз ҷониби Ҳукумати мамлакат тадбирҳои муассир андешида шуда, барномаю санадҳои вижа таҳия, тасдиқ ва роҳандозӣ гардиданд.

Тавре ки китобхонашиноси тоҷик С. Шосаидзода зикр намудааст: «ҳама гуна сиёсат, аз ҷумла сиёсати давлатии китобдорӣ тадриҷан дар заминаи арзишҳои суннатҳои қаблӣ, дар набарду муборизаҳои шадиди ғоявӣ, дар қиёсу муқолама бо арзишҳои дастовардҳои тамаддунҳои дигар бо зухури падидаҳои тозаӣ зехнӣ ташаккул меёбад. Онҳое, ки зимони ин сиёсатро дар даст доранд, ҳамвора мекушанд, ки баҳри ташаккул ва пойдории он саҳми назаррасе гузоранд. Роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Президенти мамлакат бо истифодаи оқилонаи фурсати мусоиди таърихӣ-истиқлолияти миллӣ дар як муддати ниҳоят кӯтоҳ баҳри рушди фаъолияти китобдорӣ тадбирҳое андешиданд, ки дар қиёс бо дигар марҳилаҳои ташаккули миллати тоҷик дар самти рушди соҳаи китобдорӣ ва сиёсати китобдорӣ кишварҳои ҳамсоя беназиранд» [7, с. 34].

Муҳимтарин паймони ин сиёсат ташаккули маҷмӯи марказҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи фарҳанг, аз ҷумла соҳаи китобдорӣ дар кишвар мебошад.

Санади муҳимтарин ва асосӣ, ки рисолати илм, ҳадафу вазифаҳои марказҳои илмӣ-

таҳқиқотии соҳаи китобдориро дар ҷомеаи тозаистиқлоли Тоҷикистон муайян менамояд ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар моддаи 40-уми санади мазкур омадааст, ки «ҳар кас ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода барад. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳимоя мекунад. Моликияти зеҳнӣ дар ҳимояи қонун аст». Яъне, дар қонуни асосии кишвар ба тамоми шаҳрвандони мамлакат, аз ҷумла олимону мутахассисони соҳаи китобдорӣ кафолати ширкати озодона дар соҳаи эҷодиёти илмӣ дода шудааст. Зимни кафолати ҳуқуқи мазкур дар назди кормандони марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ масъулияти баланди ҷаъмонӣ - таъмини бемайлони рушди илм, аз ҷумла илми китобдорӣ ватанӣ гузошта шудааст ва ин марказҳои илмӣ соҳаро водор менамояд, ки дар самти ривҷи раванги самтҳои гуногуни илми китобдорӣ - китобхонашиносӣ, библиографиносӣ, иттилоотшиносӣ, иртиботшиносӣ, китобшиносӣ ва таърихи китоби тоҷик саҳмгузор бошанд.

Яке аз санадҳои муҳиме, ки ҷойгоҳ, ҳадафу вазифаҳои марказҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи фарҳанг, аз ҷумла фаъолияти китобдориро дар даврони соҳибистиқлолии кишвар ба таври мушаххас муайян намуд, ин «Консепсияи инкишофи маданияти Тоҷикистон» ба шумор меравад, ки он соли 1992 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида буд. Мутаассифона, раванди татбиқи амалии санади мазкурро вазъи ноороми сиёсии солҳои 90-ум халалдор намуд. Аксарияти

вазифаҳои стратегӣ дар соҳаи фарҳанг, аз ҷумла вазифаҳои марбут ба марказҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи китобдорӣ, ки консепсияи номбурда муайян намуда буд, иҷро нагардиданд. Бинобар ин, масъалаи таҳия ва қабули лоиҳаи нави санади стратегӣ, ки бояд дурнамои рушди соҳаро муайян намояд, ба миён омад. Вобаста ба ин, бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби олимону мутахассисони соҳа, аз ҷумла соҳаи китобдорӣ гурӯҳи корӣ таъсис дод ва дар натиҷа лоиҳаи «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия ва 30 декабри соли 2005 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 501 тасдиқ гардид.

Фасли 11-уми санади мазкур «Таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фарҳанг» номгузорӣ шуда, дар он муассисаҳои асосӣ (марказҳои асосии илмӣ-таҳқиқотӣ), ки бояд дар соҳаи фарҳанг, аз ҷумла китобдорӣ пажӯҳишҳо анҷом диҳанд, муайян карда шудаанд. Дар ҳамин фасли «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» зикр шудааст, ки «таҳқиқоти илмӣ ва илмӣ-методӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат асосан дар пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот, марказҳои илмӣ-методи идораи фарҳанги вилоятҳо, Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, Консерваторияи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи Тоҷикистону Русия (Славянӣ) ба роҳ монда шудааст» [1, с. 9].

Бояд зикр намуд, ки дар санади мазкур марказҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи фарҳанг, аз ҷумла соҳаи китобдорӣ-иттилоотӣ ба таври мукамал инъикос наёфтаанд. Чунки ба таҳқиқи проблемаҳои мубрами фарҳанг, аз ҷумла фаъолияти китобдорӣ ба ғайр аз марказҳои дар санад зикргардида, инчунин Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар, Китобхонаи давлатии патенту техникаи Маркази миллии патенту иттилоот ва

Китобхонаи марказии илмӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Индира Ганди машғул мебошанд.

Дар «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» илова карда шудааст, ки ба таҳқиқи проблемаҳои фарҳанг ва санъати тоҷик сохторҳои дахлдори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ саҳми калон доранд.

Яке аз муҳимтарин хусусияти санади номбурда аз он иборат аст, ки дар он самтҳои асосии таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фарҳанг, аз ҷумла фаъолияти китобдорӣ-иттилоотӣ муайян карда шудаанд, ки онҳоро ба таври фишурда инъикос менамоем:

- таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ (фаъолияти китобдорӣ-иттилоотӣ яке аз самтҳои фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ маҳсуб меёбад);

- ҷамъбасти намудани комёбиҳои илми ҷаҳонӣ оид ба соҳаи фарҳанг;

- ҳидоят кардан ба истифодаи пурмаҳсули комёбиҳои илми ҷаҳонӣ дар соҳаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ;

- тайёр кардани барномаҳо ва лоиҳаҳои баландбардории сатҳи фарҳангӣ ва тарбияи маънавии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таҳия ва муайян намудани пешомадҳо оид ба инкишофи ҳамаи равияҳои фарҳанг;

- ташкил ва баргузории симпозиумҳо, семинарҳо, конференсияҳо, баҳсҳо ва дигар чорабиниҳо оид ба проблемаҳои фарҳангшиносӣ, инчунин воситаҳои ахбори оммаи ҳозиразамон, технологияи иттилоотӣ;

- тайёр кардани кадрҳои илмӣ ва такмили ихтисоси кормандони соҳаи фарҳанг;

- ба нашр омода сохтани натиҷаҳои таҳқиқот аз рӯи мавзӯҳо ва проблемаҳои фарҳанг;

- тарғиби донишҳои илмӣ дар соҳаи фарҳангшиносӣ;

- таҳлил ва тайёр намудани ҳисобот оид ба фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар маҳалҳо;

➤ таҳияи тавсияҳои методӣ барои кормандони муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

➤ гузарондани таҳқиқоти сотсиологӣ ва маркетингӣ оид ба проблемаҳои фарҳангшиносӣ, ҳолат ва пешомадҳои воситаҳои ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

➤ нашри маҷмӯаҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва воситаҳои таълим, ки ба талаботи давлатӣ ва иҷтимоии дигарсозии ҷомеа ҷавобгӯ бошанд;

➤ саҳмгузорӣ дар таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанг, ки ба мутобиқсозии кишрҳои гуногуни аҳоли ба талаботи нави ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ равона карда шудааст. Дар радифи зикри марказҳои асосии таҳқиқоти илмӣ дар «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Мақсад ва вазифаҳои асосии марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар санади дигаре, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 апрели соли 2011, № 227, таҳти унвони «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» қабул ва тасдиқ гардидааст, муайян карда шудааст. Дар муқаддимаи ин ҳуҷҷати муҳим зикр гардидааст, ки «мақсади Барнома ташаккули низоми самараноки инноватсионие мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истехсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои инноватсионӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат менамояд». Дар назари аввал дар Барнома гӯё дар назди марказҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи фаъолияти китобдорӣ-иттилоотӣ ягон мақсади мушаххас гузошта нашудааст, вале агар ба умқи мақсадгузорӣ назар афканем, дар ин радиф дар назди марказҳои номбурда ҳадафҳои муайян гузошта шудаанд. Зеро фаъолияти китобдорӣ-иттилоотӣ аз зумраи соҳаҳои

ки тавассути таъмини дастрасии озодонаи шаҳрвандон ва дигар ниҳоди иҷтимоӣ ба сарчашмаҳои иттилоотӣ ба ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ дар мамлакат, ки зимнан ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истехсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат менамояд.

Дар «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020», инчунин вазифаҳои марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ хеле мушаххас инъикос ёфтаанд. Дар муқаддимаи санад омадааст, ки «вазифаи Барнома ҳавасмандгардонии фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ, ташаккули заминаҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби имкониятҳои илмӣ-техникии мамлакат дар равандҳои инноватсионӣ, истифодаи самараноки коркардҳои илмӣ-технологӣ ва ихтироот, таъсис ва равнақи сохторҳои инноватсионӣ мебошад».

Баҳри истифодаи самараноки неруи илмӣ, мутамарказ гардондан ва ҳамаҳанг сохтани фаъолияти тамоми марказҳои пажӯҳишии кишвар тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 4 декабри соли 2014, № 765 «Самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» тасдиқ карда шуд, ки он дурнамои роҳандозӣ ва рушди таҳқиқоти илмӣ ва илмӣ-техникии мамлакатро муайян менамояд. Тибқи ҳамин санад самтҳои афзалиятноки рушди илмҳои китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографишиносӣ барои солҳои 2015-2020 дар сархати 7-уми банди 4.7. «Илмҳои фарҳангшиносӣ» ҳамчун «омӯзиши масоили китоб ва қорҳои китобхона (китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ)» муайян карда шудаанд.

Бо дарки муҳимияти рушди соҳаҳои фарҳанг, аз ҷумла соҳаи китобдорӣ дар шароити ниҳоят мураккаб ва печидаи сиёсии солҳои 90-уми асри гузашта як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, концепсия ва барномаҳои давлатӣ қабул гардиданд, ки ба пешрафти корҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳаи китобдорӣ такони ҷиддӣ бахшиданд. Дар ин радиф метавон «Концепсияи маданияти Тоҷикистон» (13. 03.1992), «Концепсияи Китобхонаи миллии Тоҷикистон» (1992, Р. Шарофзода), қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъбу нашр» (27. 12. 1993), «Дар бораи фарҳанг» (13. 12. 1997), «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» (13. 11. 1998), «Дар бораи иттилоот» (10. 05. 2002), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2. 12. 2002), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (1. 08. 2003), қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳтар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А.Фирдавсӣ» (14. 08. 2003, № 361), «Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30. 12. 2005), қабули 4 барномаи давлатии рушди соҳаи китобдорӣ – «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015», «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015», «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013», «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» (2016), эълон гардидани «Рӯзи китоб» (2007), бунёди Китобхонаи миллии Тоҷикистонро (2012) метавон номбар намуд.

Дар тамоми санадҳои ғавқуззикр масоили вобаста ба рушди фаъолияти китобдорӣ ҷойгоҳи хосса дошта, татбиқи нишондоди онҳо омили муҳиму таъсирбахши фаъолнокии раванди эҷодӣ илмӣ дар марказҳои калонтарини соҳаи китобдорӣ ҷумҳурӣ гардид.

Ҳамзамон, як падидаи равшани фаъолияти китобдорӣ ташкили ассотсиатсияҳои касбии китобдорон, ҷопи рӯзномаву маҷаллаҳои соҳавӣ - «Китобдор», «Роҳнамои дониш», «Хирад», «Дунёи китоб» ба шумор рафт, ки ба шарофати он дар ҷомеаи китобдорӣ тоҷик барои иброи андеша ва эҷодиёти илмӣ имкониятҳои васеъ ва фазои созгор фароҳам омаданд. Шумораҳои яқум ва дуҷуми маҷаллаи навтаъсиси касбии «Китобдор» ва рӯзномаи «Хирад» ба таъб расиданд. Бо мақсади татбиқи «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ барои солҳои 2006-2015», ҳамзамон баланд бардоштани мазмуну мундариҷаи хадамоти китобдорӣ ва муҳайё сохтани заминаи мувофиқи қорӣ барои муҳаққикону пажӯҳандагони риштаҳои муҳталифи илм доир ба омӯзишу таҳқиқи масоили тоҷикшиносӣ аз 13 июли соли 2007 дар Китобхонаи миллии Маркази тоҷикшиносӣ созмон дода шуд.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ», ки маҳсули қори дастаҷамъонаи олимону мутахассисони соҳаҳои гуногун-назариятчиёну қормандони соҳаи китобдорӣ, фарҳангшиносон, ҳуқуқшиносону иқтисодшиносон, қормандони масъули мақомоти ҳокимияти иҷроия ва қонунгузор мебошад, барои ташаккул, татбиқи амалию самарабахши сиёсати китобдорӣ дар мамлакат заминаҳои боз ҳам устувортари ҳуқуқӣ фароҳам овард, ки онҳо ҷавобгӯи талаботи меъёрҳои байналмилалӣ қонунгузорӣ мебошанд. Маврид ба зикр аст, ки қонуни мазкур аз ҷониби мақоми олии қонунгузори мамлакат дар ҳамқорӣ бо олимону мутахассисон қандин қаротиба бо тағйиру иловаҳо муқаммал гардид.

Фарқияти қуллии санади мазкур аз асноди расмӣ соҳаи китобдорӣ замони шӯравӣ дар он аст, ки ин қонун мутобиқ

ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ соҳаи китобдориро аз доираи маҳдуди идеологӣ ворахонида, онро ҳамчун соҳаи фаъолияти иттилоотӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва омӯзишӣ (моддаи 1) арзёбӣ намуд.

Истиқлолияти давлатӣ ҳамчун оғози марҳилаи сифатан нави ташаккули миллати тоҷик муваққитону мутахассисони соҳаи китобдориро водор намуд, ки арзишҳои суннатҳои мавҷудай китобдориро бо зеҳни тоза дар заминаи унсурҳо ва анъанаҳои арзишмандии миллӣ бо истифода аз афкори ғановатмандии китобдорӣ ҷаҳон, таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои кишварҳои мутараққӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ такмил диҳанд.

Дар яке аз мулоқотҳои худ Пешвои миллат фарҳангро ҳастии миллат арзёбӣ намуда, дар ҳамин радиф зикр намуданд, ки «дар оғози асри XXI илму фарҳанг дар пешрафти ҷомеа ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни инсоният моҳияти аввалиндараҷа пайдо мекунад, рақобати илмӣ кашфиётҳои техникии байни давлатҳо авҷ мегирад, дастовардҳои тафаккури ақлонӣ ва неруи илмӣ фарҳангӣ моҳияти нави сиёсӣ касб карда, ба яке аз омилҳои асосии ҳифзи истиқлолияти сиёсӣ иқтисодии ҳар давлату миллат табдил меёбад» ва афзуданд: «фаромӯш набояд кард, ки китоб на танҳо сарчашмаи дониш, балки воситаи муҳими тарбияи маънавии инсон аст».

Воқеан, дар ин ҷаҳони пур аз афқору андеша ва таълимоту ғояҳои пуртазод баҳри тарбия ва тақомули инсонии комил муҳимтар аз китоб воситаеро дарёфтанд душвор аст. Вале барои он ки муассисаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла китобхонаҳои мамлакат ин неруи тавоноро дар раванди тарбияву тақомули инсонии комил ва умуман баланд бардоштани сатҳи маънавияти афроди ҷомеа ба таври самаранок истифода бурда тавонанд, бояд марказҳои илмӣ-таҳқиқотии

соҳавӣ бо тавсияву пешниҳодоти мушаххаси илмӣ роҳу равиши татбиқи ин ҳадафро нишон дода тавонанд. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аҳли зиё, аз ҷумла зиёиёни эҷодкорро даъват менамоянд, ки дар ин самт саҳмгузор бошанд.

Анъана гардидани мулоқот бо аҳли зиё, ки китобдорону мутахассисони соҳаи китобдорӣ ҳамеша иштирокчиёни фаъоли онҳо мебошанд, худ баёнгарии таваҷҷуҳи пайвастаи роҳбарияти олии мамлакат ба китобу китобдорӣ, таваҷҷуҳ ба онҳоест, ки бо талошу заҳмат, афқору андешаҳои арзишманд маҳзани китобхонаҳои кишварро ҷолибу ғанӣ мегардонанд.

Дар моддаи 14-уми Қонун «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» -«Принсипҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ» ба унвони «Сиёсати давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ» инъикос гардида, аз ҷумла зикр шудааст, ки «асоси сиёсати давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ принсипи фароҳам овардани шароит барои дастрасии умум будани иттилоот ва арзишҳои фарҳангии мебошад, ки дар китобхонаҳо ҷамъоварӣ ва барои истифодабарӣ пешниҳод карда мешаванд» [2, с. 76].

Нуктаи мусалламу ҷолиб ин аст, ки дар сиёсати китобдорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи равшану саҳеҳ бо ташаккули заминаи устувор, барномарезии мақсадноки давлатӣ, тасмимҳои возеҳи илмӣ баҳри рушди нумуи ояндаи соҳа тарҳрезӣ гардида, ҳадафи ниҳонии он ташаккули низомии комилан нави китобдориест, ки бар мабнӯи ҳувияти миллӣ ва арзишҳои волеи демокративу умумибашарӣ устувор мебошад.

Маврид ба таъкид аст, ки мавзӯи сиёсати давлатии китобдорӣ дар Тоҷикистон бо назардошти дастовардҳои назаррас, самт ва паҳлуҳои омӯхтанашуда ба таҳқиқоти

доманадор ниёз дорад. Аз ҷумла масъалаҳои принципҳои сиёсати давлатии китобдорӣ, ҳадафҳо, вазифаҳо, самтҳои афзалиятноку стратегияи он дар ҳар як марҳилаи рушди ҷомеа бо дар назар гирифтани дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, тамоюлҳои сиёсати байналмилалӣ китобдорӣ, равандҳои ҷаҳони муосир, тақмили қонунгузории соҳаи китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ, дастовардҳои сиёсати

давлатӣ дар самти таҳсилоти касбии китобдорон, ривочу равнақи ҳамкориҳои байналмилалӣ соҳавӣ бояд ба риштаи таҳқику баррасӣ кашида шаванд. Итминон аст, ки олимону мутахассисони соҳа бо ҷаҳду талошҳои пайгирона мавзӯҳои ғавқуззикр, аз ҷумла саҳм ва нақши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар рушди илми китобдорӣ мавриди таваҷҷуҳи эҷодӣ қарор хоҳанд дод.

АДАБИЁТ:

1. Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - 2005. - С. 16.
2. Санадҳои меъёрии ҳукукии соҳаи китобдорӣ [Матн]: Маълумотнома.- Душанбе, 2010. - 140 с.
3. Муҳаммад, Ё., Валиев Ҷ. Пажӯҳиши шуъбаи илмӣ-таҳқиқотӣ: шарҳи мухтасар [Матн]// Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби 5. - Душанбе: Ирфон, 2013.- С. 67-82.
4. Нуралиев, Н. Дурнамои рушди Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи М. Миршакар [Матн] // Маҳзани маонӣ.- Душанбе: Истеъдод, 2014.- С. 42-49.
5. Тошев, Ш. Ҷойгоҳи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ дар таҳияи китобшиносии нусхаи хаттӣ [Матн] // Нақши китоб дар эҳёи тамаддуни Шарқ ва масоили китобшиносии нусхаи хаттӣ.- Душанбе, 2004.- 70-72.
6. Шосаидов, С. Стандартсозии истилоҳоти китобдорӣ: вазъият ва проблемаҳо [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: Хрестоматия/ Мураттибон С. Шосаидов, Қ. Бӯриев.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010.- 200 с.
7. Шосаидов, С. Фаъолияти китобдорӣ. Фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ: назария, услубҳо, амалия [Матн].- Душанбе: Ирфон, 2013.- 237 с.

ҶОЙГОҲИ МАРКАЗҲОИ ИЛМӢ-ТАҲҚИҚОТИИ СОҲАИ КИТОБДОРӢ ДАР СИЁСАТИ МИЛЛИИ ИННОВАТСИОНӢ

Мақолаи мазкур ба ҷойгоҳи марказҳои илмӣ - таҳқиқотии соҳаи китобдорӣ дар сиёсати миллии инноватсионӣ, адабиёти илмӣ ва санадҳои стратегияи рушди соҳаи фарҳанг бахшида шудааст. Нақши сиёсати хирадмандонаи китобдорию фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар густариши сиёсати миллии инноватсионӣ, адабиёти илмӣ ва санадҳои стратегияи рушди соҳаи фарҳанг дар мақолаи инъикоси пурраи ҳудро ёфтааст. Ба ақидаи муаллифи мақола, маҳз сиёсати оқилонаи фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи фарҳанг оварда расонд, ки дастоварди беназири миллати тоҷик дар ин самт мебошад. Муаллиф бо овардани далелҳои дақиқ дар қадом самт то чи андоза пешрафт намудани марказҳои илмӣ - таҳқиқотиро дар адабиёти илмӣ нишон додааст. Ҳамзамон, муаллиф бо истифода аз манбаъҳо самтҳои асосии фаъолияти марказҳои илмӣ - таҳқиқотиро, ки дар адабиёти илмӣ инъикос ёфтаанд, нишон додааст.

Калидвожаҳо: сиёсати миллии, фарҳанг, инноватсия, санад, марказҳои илмӣ, адабиёти илмӣ, фаъолияти китобдорӣ, илм, иттилоот, ташаккул, олимон.

РОЛЬ НАУЧНО - ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ЦЕНТРОВ БИБЛИОТЕЧНОЙ СФЕРЫ В ИННОВАЦИОННОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ

Данная статья посвящена исследовательским центрам в области библиотечного дела в инновационной национальной политике, научной литературе и стратегических документах по развитию культуры. В статье полностью освещена роль мудрой книжно-культурной политики Правительства Республики Таджикистан в разработке национальной инновационной политики, научной литературе и стратегических документов для развития сферы культуры. По словам автора статьи, именно культурная политика правительства Республики Таджикистан привела к развитию культурного сектора, что является уникальным достижением таджикского народа в этой области. Автор фактами доказывает, до какой степени в научной литературе отображены проблемы научно – исследовательских центров. Также, автор показывает до какой степени в научной литературе отображены деятельность научно – исследовательских центров в области библиотечной сферы.

Ключевые слова: национальная политика, культура, инновации, акт, научные центры, научная литература, библиотечная деятельность, наука, исследование, информация, учёные, формирование, методический центр.

THE ROLE OF SCIENTIFIC AND RESEARCH CENTERS OF THE LIBRARY SPHERE IN THE INNOVATION-NATIONAL POLICY

This article is devoted to research centers in the field of librarianship in the national innovation policy, scientific literature and strategic documents on the development of culture. The article fully covers the role of the wise book-cultural policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the development of national innovation policies, scientific literature and strategic documents for the development of the cultural sphere. According to the author of the article, it was the cultural policy of the Government of the Republic of Tajikistan that led to the development of the cultural sector, which is a unique achievement of the Tajik people in this area. Also, the author shows to what extent in the scientific literature the activities of research centers in the field of libraries

Keywords: national policy, culture, innovation, act, scientific centers, scientific literature, library activities, science, research, information, scientists, formation, methodical center.

Сведения об авторе:

Бобомуродов Джахонгир - докторант PhD кафедры библиотековедения и библиографоведения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: Район Варзоб, улица Фони, тел: 985 – 32-42-03.

Information about the author:

Bobomurodov Jahongir - doctoral PhD of department librarian ship and archival, SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: District Varzob, Fony street, tel: 985 - 32-42-03.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат»-и МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Фарҳанг ва санъат» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад;

б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад;

в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифони бе овардани иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

- номи мақола;

- насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

- матн асосии мақола;

- ҳангоми овардани иқтибос адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

- баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 20 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ);

- дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

Маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат» бо Фармоиши Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 апрели соли 2019, № 69, ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Научный журнал «Фарҳанг ва санъат» («Култура и искусство») по распоряжению Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, от 3 апреля 2019 года, № 69, включён в Перечень рецензируемых журналов Республики Таджикистан.

The scientific journal "Culture and Art" on behalf of the Higher attestation commission under the President of the Republic of Tajikistan dated April 3, 2019, № 69, was included in the Register of review journals of the Republic of Tajikistan.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Культура и искусство» ГОУ «Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название. ;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 20 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний) ;
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

RULES FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles entering the scientific journal “Culture and Art” of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal. Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharipov D.M.);
- the name of the organization in which the author of the article is working;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;
- the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 20 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- Information about the author in Russian and English. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.

Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ФАРҲАНГ ВА САНЪАТ
КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО
CULTURE AND ART

№1
2020

Нишонии мо:
ш. Душанбе, хиёбони Борбад 73а.
Телефонҳо: 231-22-63, 231-45-45,
www.ddst.tj
E-mail: tajartins@yandex.com

Нашрия аз тарафи Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №034/мҷ - 97 аз 6.12.2017 номнавис шудааст.

Теъдоди нашр 100 нусха.
Супориш № 13/20.

Маҷалла дар матбааи нашриёти
«Истеъдод» ҷоп шудааст. Шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел: 221-95-43.
E-mail: istedod2010@mail.ru